tarih ve toplum

İLETİŞİM YAYINLARI AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ/SAYI 14/ŞUBAT 1985/400 LİRA (K.D.V. DAHİL)

Refik Halid Karay'ın Anıları

Seyyidlik Sarığı Sarmak ■ Bir Komintern Organında Türkiye

Reşit ve Mithat Paşalar ile Auguste Comte ve Pozitivistler

tarih ve toplum

İletişim Yayınları/Perka A.Ş. adına
Sahibi Zeki TÜRKKAN
Genel Yönetmen Murat BELGE
Yayın Yönetmeni
Mete TUNÇAY
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Bülent ÖZÜKAN
Grafik Düzenleme
Aylâ İŞLER
Görsel Malzeme Danışmanı
Marianna YERASİMOS
Reklâm ve Halkla İlişkiler
Aslı YADA-Çiğdem ÖZKAYA
Düzelti
Lütfi KUZU-Abdullah ONAY
Mustafa ŞAHİN
Pikaj
Hamiyet GÜRSOY

•

İLAN KOŞULLARI: Arka kapak renkli: 350.000 TL., kapak içleri renkli: 250.000 TL., iç sayfa renkli: 200.000 TL., iç sayfa siyah-beyaz: 100.000

YILLIK ABONE (12 sayı) 4000 Lira. Abone olmak isteyen okuyucularımızın, yıllık abone bedeli olan 4000 lirayı PERKA A.Ş.'nin Yapı ve Kredi Bankası Çemberlitaş Şubesi 2364 No'lu hesabına yatırarak, banka dekontu fotokopisini ve adreslerini bize göndermeleri yeterlidir..

İletişim Yayınları/Perka A.Ş,
Klodfarer Cad. İletişim Han.
Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 520 14 53-54-55

•

Kıbrıs'ta Satış Fiyatı: 500 Lira.
Yurtdışı Abone: Uçakla 35 Amerikan Doları.

•

İletişim Yayınları/Perka A.Ş. ofset tesislerinde hazırlanmıştır.

•

Siyah Beyaz Filmler
Mustafa ÖZSOY
Renk Ayrımı
ÜÇEL Ofset
Baskı
ALAŞ Matbaası
Genel Dağıtım
GAMEDA

5 Son Dönem Osmanlı Hekimleri Üzerine Birkaç Not
Prof.Dr. Taner Timur

8 Atatürk Sayfası

9 Bir Ömür Boyunca (2)
Refik Halid Karay

16 Osmanlı Toplum Yaşayışıyla İlgili Belgeler-Bilgiler
Kahve (3)

24 Resmî Türkiye Fırkası'nın Bir Komintern Gazetesi'nde Yayımlanan Türk Kurtuluş Savaşı'yla İlgili Görüşü

29 Geçmiş Şölenler

30 Mustafa Reşit ve Mithat Paşalar ile Auguste Comte ve Pozitivistler
İlber Ortaylı

35 Seyyidlik Sarığı Sarmak
Necdet Sakaoğlu

40 Koleksiyoncunun Dağarcığından.

41 Bizans İmparatoriçeleri (4)
Athenais
Ahmed Refik

44 Yaşayan Türkologlar (2)
Andreas Tietze

49 Geç Dönem Osmanlı Toplumsal Tarihi İçin Kaynak Olarak Mahkeme Sicilleri
Reşat Kasaba

54 Osmanlı Basınında Yüzyıl Önce Bu Ay: Tarik'ten Seçmeler
Ayşe Şen

56 **Kitabiyat**

Sohbetnâme
Orhan Şaik Gökyay/56

Osmanlı Sultanları Monarşisini Yıkmak ve Yerle Bir Etmek Üzerine
Orhan Koloğlu/64

Fransa Krallarının İstanbul'daki Elçilerine Talimatları.
Vehbi Belgil/66

Yeni Bir Dergi ve 1933 Üniversite Reformu Hakkında Bir Belge
Mete Tunçay/71

La feta illâ Ali,
la seyfe illâ Zülfekar.
(Delikanlı dediğin Ali gibi, kılıç dediğin Zülfekar gibi olur!)

Hazret-i Ali, kendi cenazesini taşıyan deveyi güdüyor. (Bir Alevî menkabesinin hatla tasviri. Ali'nin yanında, oğulları Hasan ve Hüseyin.)
Dr.R. Anhegger

Okuyucu Mektupları

İLK OSMANLI İKTİSATÇILARI VE MECMUA-İ FÜNUN

Sayın Ekrem Işın'ın *Tarih ve Toplum* dergisinin 11. sayısında çıkan, "Osmanlı Bilim Tarihi; Münif Paşa ve Mecmua-i Fünun" isimli makalesi titiz bir araştırma ürünüdür.

Ancak, Sayın Işın'ın, bu yazısının "İktisat Tarihi ve Teorisi" başlıklı kesiminde ileri sürmüş olduğu görüşler tarihsel gerçeklere uymadığı gibi, dergi bakımından da vermiş olduğu bilgi eksik. Bu eksiklik ise, yazar'ı tabiî olarak; "... geleneksel Osmanlı İktisat anlayışını önemli ölçüde yönlendiren toplumsal kesimlerin başında azınlıkların geldiği bilinen bir gerçektir. Bu kural Tanzimat döneminde de bozulmaz. *Mecmua-i Fünun*'un iktisat yazılarını yazan kişiler de azınlıklardan gelmedir. Ohannes Efendi (İlm-i servet-i milel) ve Vahan Efendi de (Fevâid-i Şirket) ile derginin iktisat bilimine ayırdığı sayfaları değerlendirirler" şeklinde bir yoruma vardırmıştır.

Oysa, üç evrede toplam (41) sayı olarak çıkartılmış olan *Mecmua-i Fünun*'da ekonomi bilimi üzerindeki yazıları gözden geçirirsek, şunlara rastlarız:

Ohannes Efendi: "İlm-i Servet-i Milel" No.2 ve 6

Mehmet Şerif Bey: "Lüzum-u sa'y ve amel" No.8

Kadri Bey: "Sergi-yi umumî-yi Osmanî" No.8

Vahan Efendi: "Fevâid-i Şirket" No.8

Münif (Paşa): "Sergi-yi umumî-yi Osmanî'nin vuku-u küşadı" No.9

Kadri Bey: "Tarih-i Sergi buruca-i umumî" No.9

Münif Paşa: "Samime-i Sergi-yi Osmanî" No.10

Kadri Bey: "Sergi-yi umumî-yi Osmanî" No.10

Kadri Bey: "Tarih-i Banka bruca-i umum" No.13, 14

Aleksandr Efendi: "Usûl-u Temîniye" No.16, 17, 19

Kadri Bey: "İdhar sandığı" No.21, 22

Edhem Pertev (Paşa): "Medh-i say ve zemm-i Batâlet" No.32

Münif (Paşa): "Tuna vilâyetinde Menfaat-i Umumiye Sandıkları" No.34

Macit Bey: "Lüzum-u sa'y ve amel" No.36

İmzasız (Münif Paşa): "Tahsil-i Servet" (Derginin son 41'inci sayısı.)

Yukarıdaki listeden anlaşılmaktadır ki, azınlıkların "derginin iktisat bilimine ayırdığı sayfaları değerlendirir" makaleleri, 2 ve 6. sayılarındaki Ohannes Efendi'nin; 8. sayısındaki Vahan Efendi'nin ve Sayın Işın'ın gözünden kaçan, Aleksandr Efendi'nin 16, 17 ve 19. sayılarında bulunan sigortacılık hakkındaki yazılardan ibarettir.

Oysa aynı dergide, İmparatorluğun Türk kesiminden gelen, ekonomi bilimi üzerindeki yazılar daha çeşitli ve miktarı bakımından da, daha çoktur ve bu yazılar derginin (15) sayısını işgal etmektedir.

Necdet KURDAKUL, İstanbul

ZENAATÇI...

"Tarih ve Toplum"un 11. sayısında yeralan, Ergun Türkcan'ın İngiliz Konsolosluk Raporları'na göre düzenleyip hazırladığı "110 Yıl Önce İstanbul'da Çalışma Hayatı" başlıklı yazıyla ilgili iki noktaya işaret etmek istiyorum.

Birincisi *esnaf* ve *zenaatkâr* kelimelerinin kullanımıyla ilgili. Esnaf kelimesinin, kısaca, mübadele yani dolaşım sürecinde yeralan iş ve ticaret erbabıyla ilgili olarak; zenaatçi veya zenaatkâr kelimelerinin ise, daha çok, üretim sürecinde yeralan meslek ve zenaat erbabıyla ilgili olarak kullanılmasının daha doğru ve açık bir kavram anlayışı getireceğini düşünüyorum. Yazıda, bu kelimeler bazı yerlerde birbirlerinin yerine ve sanki aynı durumun iki farklı söyleniş biçimiymiş gibi kullanılmaktalar. Ancak, bu karışıklığın İngilizce asıl belgelerden mi, yoksa Türkçe çevirilerinden mi kaynaklandığını, sözü edilen Türkçe metne bakarak çıkaramayız. Ama her iki durumda da, bu kelimelerin kullanımlarındaki farkın vurgulanmasının önemli olması gerektiğini düşünmekteyim.

İkinci olarak da, "journeyman" kelimesinin verilen Türkçe karşılığının doğru olmadığını belirtmek istiyorum. Yazıda *tüccar* olarak Türkçeleştirilen bu kelimenin *(gündelikçi olarak ücretle çalışan) zenaat ustası, zenaatçi usta* olarak verilmesinin daha yerinde olacağını, tüccar kelimesinin bu anlamı kesinlikle karşılamadığını düşünüyorum. Bu durumda, 36. sayfadaki, içinde *journeyman* kelimesinin geçtiği cümlenin de, bu anlam değişikliğine göre, verilen biçiminden çok daha farklı kurulması gerek.

[1] Mehmet BAKIRCI, İSTANBUL

GÜNEŞ-DİL TEORİSİ VE TÜRKÇE

1930'lardan kalma Türkçe kitaplarda okuduğumuza göre, bizim "Güneş-Dil teorisi" o zaman bazı yabancı bilimadamlarınca da desteklenmiş. Bu teori, dünya dilcileri arasında hâlâ tutuluyor mu?

Ayşe SEZGİN, Ankara

● 1930'larda Güneş-Dil teorisinin, dil uzmanı olduğu ileri sürülen bazı yabancılar tarafından desteklendiği (hatta onlardan esinlendiği!) doğrudur. Ama bugün, Batı'da bu kuramın hâlâ ciddiye alındığını söylemek, maalesef mümkün değil. Ünlü bir Amerikalı lengüist olan Mario Pei'nin *The Story of Language* (Dilin Öyküsü) kitabının ikinci bölümü şöyle başlıyor:

DİLİN KÖKENİ ÜSTÜNE TEORİLER

Bütün dilbilim uzmanlarının tamamıyla anlaştıkları bir şey varsa, o da insan konuşmasının kökeni sorununun hâlâ çözülmemiş olduğudur.

Bu konuda kuramlar yok değildir. Bunların kimileri, birçok ilkel gruplar arasında yaşayan, dilin tanrıların bir armağanı olduğu yolundaki söylenceler gibi, geleneksel ve gizemli kuramlardır. Onyedinci yüzyıl kadar yakın bir dönemde bile, İsveçli bir filolog, İrem Bağı'nda (cennet bahçesinde) Tanrı'nın İsveççe, âdem'in Danimarka dilinde, yılan (kılığına girmiş şeytan)ınsa Fransızca konuştuğunu ciddi ciddi ileri sürmüştür: 1934'te toplanan bir Türk Dili kongresinde ise, bir o kadar ciddiyetle, Türkçenin bütün dillerin kökü olduğu, bütün sözcüklerin insanın imgelemine çarpıcı gelen ve kendisine bir ad verilmesini gerektiren "güneş"in Türkçe karşılığından türediği iddia edilmiştir.

Daha başka birtakım kuramların, yarı-bilimsel olduğu söylenebilir. ...

(Mentor Books: 1966, s. 24)

Görülüyor ki, Güneş-Dil teorisi, yarı-bilimsel bile sayılmamaktadır. Ancak, hazır bu konu açılmışken,

Güneş-Dil teorisinin dilde özleşme akımı içinde ortaya çıkmış olmakla birlikte, o akıma son verme yönünde kullanıldığını da anımsatalım. Bu kurama dayanılarak denilmiştir ki, madem bütün diller Türkçeden türemiştir, o halde başka dillerden Türkçeye geçen sözcükler, yabancı değil, öz malımızdır; dolayısıyla, bunları tasfiye etmeye gerek yoktur.

Biz dergi olarak, ilk sayımızda da açıkladığımız üzere, "arı Türkçe"yi "ilericilik" simgesi saymıyoruz. İfrat ve tefride varmadıkça, yazarlarımızı diledikleri sözcükleri kullanmakta özgür bırakıyoruz. Dilin doğru ve güzel olmasından yanayız. Fakat, tarihle uğraşırken, eski dili (Osmanlıcayı) anlamayı ve öğrenmeyi reddetmek, bizim gözümüzde çağdaş bir obskürantizmden, cehaleti savunmaktan başka bir şey değil.

EN UZUN VE EN KISA

Tarihteki en uzun ve en kısa kitapların hangileri olduğunu biliyor musunuz? Ya bizdekilerin?

Ali Rıza ETEM, İstanbul

● Rivayete göre, Çin'in Ming dönemi imparatorlarından Yung Lo (1403-25), on bin ciltlik bir ansiklopedi yazdırmış, ama çok pahalıya çıkacağı anlaşıldığından, bu yayımlanamamış. Jules Romains'in [Louis Henri Jean Farigoule] 27 ciltlik döngüsel romanı, *Les Hommes de Bonne Volonté* (İyi Niyetli İnsanlar, 1932-46), muhtemelen tek bir kişinin yazdığı en uzun kitaptır. Basılı kollektif eserler arasında ise, İngiliz *Parliamentary Papers* (Meclis Tutanakları) yüzlerce ciltle herhalde başta gelir. "Garcia'ya Mektup" adlı yapıtı milyonlarla basılan Amerikalı yazar Elbert Hubbart'ın *Essay on Silence*'ı (Sessizlik Üstüne Deneme, 1898), "yazılmış" en kısa kitap olmalı, çünkü içinde tek bir kelime yoktur - boş sayfalardan ibarettir. Ama ondan önce ve sonra da "boş kitaplar" yayımlanmıştır. 17. yüzyıldan kalma bir İngiliz Sözsüz Kitab'ı *(A Wordless Book)* sekiz boş yapraktır; fakat bunun dinsel bir anlamı vardır: iki yaprağı (kötülüğü simgelemek üzere) karadır, iki yaprağı kırmızı (kefaret), iki yaprağı beyaz (saflık), iki yaprağı da altın sarısı (sonsuz huzur).

Bizde yazılmış ve yayımlanmış en uzun ve kısa kitapları ise bilemiyoruz. Bilen ya da tahmin etmek isteyen okuyucularımızın yardımına sığınırız. Bazı olası örnekleri düşününce, insana, tek bir kişi tarafından yazılmış bir kitabın çok uzaması, değeriyle ters orantılı olurmuş gibi geliyor; ama bizim söylediğimizi, herhalde fazla ileri götürmemeli. Aksi takdirde, "bilen yazmaz, yazan da bilmez" diyen Mehmet Genç dostumuza hak vermek gerekir. (Büyük İngiliz tarihçisi Lord Acton da, bu değerli iktisat tarihçimiz gibi, yazmamasıyla ünlüydü!)

YİNE LÂKAPLAR

Tarih ve Toplum olarak başlattığınız tarihin karanlık yönlerini aydınlatıcı, inceleme ve araştırmaya dayalı yayınlarınızı büyük ilgiyle izliyor ve şimdiye kadar yapılanların dışında, yeni bakış açılarından yeni şeyler üretme çabalarınızın sürmesini diliyorum. Yayınlarınızı izledikçe bugüne kadar tarihî açıdan doğru bellediğimiz pek çok yanlışın varolduğunu, bilerek ya da bilmeyerek bu tarihî yanlışların günümüze kadar sürdürüldüğünü üzülerek görüyor ve çabalarınızın tarihin bilinmeyen birçok yönünü açığa çıkaracağına inanıyorum.

Ben de Kasım sayısında Bedriye Atsız ile başlayıp Ocak'ta Ekrem Buğra Ekinci ile genişletilen "Lâkaplar" konusunu Batı Trakya (Gümülcine) dolaylarından derlemeye çalıştığım birkaç örnekle sürdürmek istiyorum. Buralarda da lâkaplar nesiller boyunca devam edegelip ailelerin karakteristiklerini ve kökenlerini gösterme açısından önem taşımaktadırlar. Ayrıca bölge şivesinin genel özelliklerini de taşıyan bu lâkaplar aynı zamanda ailelerin fiziksel, meslekî, yöresel ve kişilik özelliklerini de yansıtmaktadır. Derleyebildiğim örnekleri mümkün olduğunca bölgenin söyleyiş tarzına göre vermeye çalışarak şöyle sıralayabilirim: Dangiluğulları (oğulları), Tıngalar, Sakalluğulları, Nalbantlar, Sırtmaçsaliler (Sığırtmaç Salihler), Sarabaşuğulları, Cinmustafalar, Küçükhalibramlar (Halilibrahimler), Cafarlar, Civanaliler, Çakıruğulları, Pelevanlar (Pehlivanlar), Sığrekbasanlar (Seyrek basanlar), Köseametler (Ahmet), Köruğulları, Topçular, Berbersadıklar, Kotriler, Mollauğulları, İbişler, Tasmalılar, Kopuklar, Koçlar, Alosmanağlar(Aliosmanağalar), Kısacıkuğulları, Alikolar, Karagözler, Hacuğulları, Çapanuğulları, Şiğtansadıklar (Şeytan), Berbersaliler, Sağaraliler (Sağıraliler), Topalibramlar, Keluğlular, Palametler, Çolakuğulları, Paldımıkopuklar, Tepedelenler, Akbaşlar, Aliçalar, Deveciyusuflar, Memedincekaralar, Kuştepeliler, Kuşçular, Tücaraliler, Kekemustalar, (Kekeme Mustafalar), Tenekeciler, Şekerciler, Dedeler, Pomaklar, Çerkezuğulları, Mümünler, Dağlımemetler, Nesimler, Karakaşlar, Karaibramlar, İncebelliler, Çapanlar, Hacıkurular, Macırsadıklar, İskeçeciler, Konyalılar, Çarabaşküğlüler, (köylüler), Rasimuğulları, Aşaküğlüler (Aşağıköylüler), Deredealiler, Sofuuğulları, Sülemezuğulları (Söylemezoğulları), Kumitler, Muratlısaliler, Beklemeciler Çıntalar, Ekberler, Farizağlar, Dirmenciler (Değirmenciler), Hancılar, Arabacılar, Şöförosmanlar, Bağçeciler (Bahçeciler), Yantalhasanlar, Yavaşaliler, İbademüminler, Mıstırlar, Gıttikler, Balcılar, Gafurlar, Delimollalar, Köçekler, Gucukferişteler, Bacadelenler, Hoppalar, Gençosmanlar, Kabakçılar, Dikmehüseyinler (Dikme: İçgüveysi), Şakiruğulları, Kekâlar, Kadıuğulları, Şağyusuflar (Şahyusuflar), Kocaabidinler, Uvalılar (Ovalılar), Bayramlar, İmamaliler, Hacıpalalar, Dingalar, Kursaliler (Kurusalihler), Keklikler.

Gülten ÖZKAN, İstanbul

PASAPORT TARİHİ

Prof. Rona Aybay'ın geçen sayınızda çıkan, bizde Pasaport tarihiyle ilgili değerli incelemesine, ben de şu bilgiyi katmak istiyorum:

Başbakanlık Arşivi, Cevdet Hariciye Tasnifindeki 1838 yılına ait belgeler arasında, İstanbul'da bulunan bütün yabancı elçiliklere bildirilmiş bir padişah buyruğu vardır. Buna göre, yabancı devletlerin uyguladıkları, pasaportları "vize" etme usulünü Devlet-i Aliyye de benimsemiştir. Bundan böyle, herhangi bir Osmanlı teb'ası bir dış memlekete giderken, Hariciye Nezareti tarafından parasız olarak verilecek pasaportu, gideceği ülkenin yurdumuzdaki elçisi tarafından incelenerek imzalanacak ve aynı işlem, yabancı uyruklular yurt dışına giderken, Hariciye Nezaretinin yetkili dairesi tarafından yapılacaktır.

Hasan TUNCER, İstanbul

Okuyuculara Mektup

Halil Paşa (ünlü Enver Paşa'nın amcası), anılarında şöyle bir olay anlatır: 1920 sonlarında, Moskova'da Anadolu'dan yeni gelen Dr. Tevfik Rüştü ve arkadaşlarıyla karşılaşmıştır. Ona "Bak Doktor", dediğini aktarır, "Rusya ile Türkiye pekalâ geçinebilirler. Bunun için de Türklerin komünist olmalarının gereği yoktur. Bence, üstelik komünist olunmadığı halde, komünist gibi görünmek gülünç ve tehlikelidir..." Tevfik Rüştü ise, şu cevabı vermiştir;

-"Paşam sen yanılıyorsun, Türkiye'de kurulan bu teşekkül son derece ciddidir." [M.Taylan Sorgun, *İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e: Bitmeyen Savaş - Kutülamare Kahramanı Halil Paşanın Anıları* (İstanbul: 7 Gün Yay., 1972), s.340.]

Montreux'de Yunanlıların da Limni'yi silâhlandırma hakkını kazandıkları yolundaki bir demeci dolayısıyla, geçtiğimiz aylarda adı sık sık anılan Tevfik Rüştü (Aras), Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı sırasında, 14 yıla yakın bir süre aralıksız Dışişleri Bakanlığı yapmıştı. (İnönü Cumhurbaşkanlığı'na geçince, ilk işi, Başbakan Celâl Bayar'a onu -İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'yla birlikte- kabinesinden çıkarttırmak olmuştur!) Tevfik Rüştü sol kanat İttihatçılardandı; resmî Türkiye Komünist Fırkası kurulduğunda da, bu partinin yöneticileri arasında bulunmuştu. (Yukarıda anektod, TKF'yle ilgili.) İşte, onun 64 yıl önce bu parti adına bir Komintern yayın organında çıkmış Fransızca bir yazısının çevirisi, yakın geçmişimize istisnaî yaklaşmalarımızdan biri olarak bu sayımızda yer alıyor.

Şu sıra Birleşmiş Milletler Örgütünün Mülteciler Yüksek Komiserliği görevlisi olarak Rwanda'da bulunan Cengiz Aktar dostumuz da, geçen yıllarda Paris'teyken, oradaki Pozitivistler Evi'nde bizim tarihimizle ilgili bazı belgeler bulmuş. İLber Ortaylı'nın sunuş notu ve Meriç kardeşlerin değerli yardımlarıyla bunları "Mustafa Reşit ve Mithat Paşalarla A.Comte ve Pozitivistler" başlığı altında yayımlıyoruz. Böylesine meraklı belgelerin gün ışığına çıkmasını sağladığı için, Sayın Aktar'a çok teşekkür ederiz.

Önceki sayılarımızda Uzun Mehmet Efsanesi incelemesini ve Birinci Dünya Savaşı'nda Bir Osmanlı Neferinin Anıları aktarmasını bastığımız Necdet Sakaoğlu, bu ay "Seyyidlik Sarığı Sarmak" konusu üzerine duruyor. (Sarık, aslında ince bir tasavvuf simgesidir: başlığın çevresinde dolanan tülbent ya da şaldan bir "kefen", onu taşıyana sürekli ölümü hatırlatır. Fakat, zamanla yozlaşmış ve salt ayrıcalık gösterir olmuş. Sakaoğlu'nun yazısı, bu yozlaşma sürecinin bir yanına ışık tutmakta.) Taner Timur, son dönem Osmanlı hekimleriyle ilgili bazı araştırma notları sunuyor. (Gelecek sayımızda da, Tıp tarihiyle, Edebiyat tarihinin kesişme çizgisinde yer alan bir inceleme olacak: Hüsrev Hatemî'nin Edebiyatımızda Hasta ve Hekim İmgesi.) Reşat Kasaba'nın, Osmanlı sosyal tarihinin yazılmasında Mahkeme Sicillerinden nasıl yararlanılabileceği hakkındaki makalesinin ilgiyle okunacağına eminiz.

Sürekli yazılarımız arasında, geçen ay yayımlamaya başladığımız Refik Halid Karay'ın anıları, büyük bir beğeniyle karşılandı. Osmanlı sosyal tarihinde "Kahve" konusu, gelecek sayılarımızda da devam edecek. "Yaşayan Türkologlar"da ise, bu ay Avusturyalı bilgin Andreas Tietze'yi tanıtıyoruz. Bizans İmparatoriçeleri tefrikamız, Athenais'le sürmekte. "Geçmiş Şölenler", "Koleksiyoncunun Dağarcığından" ve "Atatürk" sayfalarımızda ilginç yeni örnekler var. Yüz Yıl Önce Osmanlı Basınında Bu Ay'ı, bu sayımızdan itibaren, Uygur Kocabaşoğlu yerine Ayşe Şen arkadaşımız hazırlayacak. On üç aydır bu sayfalarımızı titizlikle düzenleyen Kocabaşoğlu'nun ileride -zevkle okuyacağınıza güvendiğimiz- bazı araştırmalarını yayımlayacağız.

Kitabiyat bölümünün başında, Orhan Şaik Gökyay üstadımız, Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ndeki 17. yüzyıldan kalma iki ciltlik yazma bir günlüğü tanıtıyor. Türk yazınının bu en eski günlüğünün yazarı, Halvetiyye/Sünbüliyye tarikatından Seyyid Hasan Efendi, bize üç yüz küsür yıl öncesinden, o zamanki gündelik yaşamı, özellikle yemekleri anlatmakta -bu arada, geçen ay Iréne Melikoff'un kaleminden okuduğumuz Helva Sohbetlerini de. Çözülmesi böylesine güç metinleri, hepimizin yararlanmasına açtığı için Gökyay'a ne kadar müteşekkir olsak azdır. Bu bölümün diğer yazıları, eski Fransız-Osmanlı diplomatik ilişkilerine dair iki kitap hakkında. Bir de, yeni bir dergi tanıtması var.

Tarih ve Toplum, artık seçkin bir süreli yayın kimliğini kazandı. Ancak, bize gelen yankılardan anlıyoruz ki, dergimizi izleyen üniversite öğrencilerin sayısı çok değil. Oysa, biz bu dergiyi öncelikle onlar için çıkarıyor; YÖK kuruluşlarında aldıkları eğitim (zararlı değilse bile, geniş ölçüde yararsız) etkilerini telâfi ederek, onlarda gerçek bir tarih bilincinin oluşmasına yardım etmeyi amaçlıyoruz. Ama öğrenciler (Tıp ve Teknik şöyle dursun, Hukuk, Edebiyat, Toplum ve Siyaset Bilimi dallarında öğrenim görenler bile), yalnız bizim dergiyi değil, daracık ders notları dışında herhangi bir şeyi okumuyorlar. Gençliği okutmak için -içinde bulunduğumuz Gençlik Yılı'nda- ne yapsak acaba?

Mete TUNÇAY

Prof.Dr. TANER TİMUR

Son Dönem Osmanlı Hekimleri Üzerine Birkaç Not

Mavroyani Paşa'nın bir risalesi ile ilgili olarak daha önce yazdığım bir yazıda[1] Osmanlı Devleti'nde saray hekimlerinin oynadığı role dikkati çekmiştim. Aynı konuya ilâve olarak bazı şeyler daha söylemek istiyorum.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde birçok hekim, Osmanlı Sarayı'nda salt doktorluğun ötesinde bir rol oynamış ve -isteyerek ya da istemeyerek- dönemin siyasal olaylarına karışmışlardır. Bunlardan Doktor J.Millingen, Lord Byron'un özel hekimliğini yaptıktan sonra, onun ölümünü izleyen yıllarda İstanbul'a yerleşmiş ve Saray'da hekim olmuştu. Dr. Millingen Osmanlı payitahtında çok dağdağalı bir hayat geçirmiştir. Hakkında daha ziyade oğlu Frederick Millingen'in eserlerinden bilgi ediniyoruz. Şöyle ki, Dr. Millingen'in İstanbul'da boşadığı karısı, intikam hırsıyla yanıp tutuşmuş; bu amaçla daha sonra sadrazam olan bir Osmanlı paşasıyla evlenmiş ve oğlu F.Millingen'i de babasına düşman olarak yetiştirmiştir. İşte bu genç Millingen (veya Osmanlı ismiyle Kıbrıslızade Osman Bey), yazdığı birçok eserle, Abdülaziz döneminde Osmanlı Devleti'ndeki İngiliz entrikalarını anlatmış ve başta babası olmak üzere "İngiliz ajanları"nı, eylemleriyle birlikte sergilemiştir. Daha sonra da Rus tâbiyetine geçerek, Vladimir Andréjevich adı altında Osmanlılara karşı savaşmıştır. Millingen'lerin aile dramı ile karışık maceralarını ileride anlatacağım.[2]

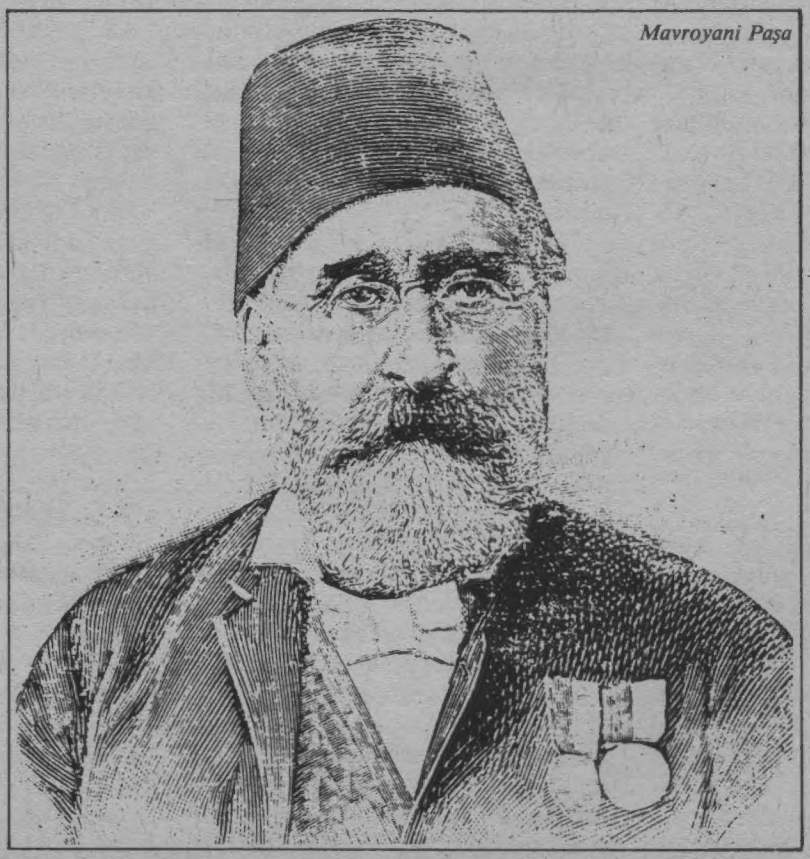

Mavroyani Paşa

Abdülaziz'in "intiharı" sırasında ve bunu izleyen kritik dönemde de Dr. Capoleone ile Dr. Mavroyani'yi başrollerde görüyoruz. Bunlardan Napolili Doktor Capoleone, V.Murat'ın özel doktoruydu. V.Murat'ın taraftarları, rahatsızlığı sırasındaki müdahalelerinin isabetsizliği konusunda kendisini çok suçlamışlardır. Ancak Dr. Capoleone'nin kendisi eser vermemiş ve görüşlerini açıklamamıştır.

Dr. Mavroyani'ye gelince, kendisi, kökeni XVII. yüzyıla kadar giden meşhur "Mavroyani" ailesinden geliyordu. Bu ailenin tarihi, XIX. yüzyıl sonlarında Théodore Blancard tarafından 921 sahifelik bir eser halinde yazılmıştır.[3] Bu eser 1909'da iki cilt halinde yeniden basılmıştır. Eserde başhekim Spridion Mavroyani'den de ayrıntılı bir biçimde bahsedilmektedir.

Dr. Mavroyani, 1869 yılından itibaren Abdülhamid'in özel hekimi ve en güvendiği kişilerden biri olmuştur. Bununla beraber, Hekim Paşa'nın sultanla ilişkileri çelişkili bir tabana dayanıyordu. Mavroyani Paşa Fransız yanlısıydı. Tıp tahsilini Viyana'da yapmış olmakla beraber, Marsilyalı Rumlarla bağlantısı olan zengin bir Rum ailesinin kızıyla evlenmiş ve balayını da Paris'te geçirmiştir. Bu seyahat sırasında çeşitli Fransız çevreleriyle dostluk bağları kurmuştur. Yayınlarının çoğu da Fransızcadır. Mavroyani Paşa'nın Frankofil tutumu, onu ister istemez V. Murat taraftarlarına yaklaştırıyordu. Bu ise, bilindiği gibi, Abdülhamid'in en hassas olduğu konulardan biriydi. Bununla beraber Hekim Paşa, durumunu uzun süre başarıyla korumayı becermişti.

Mavroyani Paşa'nın önemini bize başka bir doktor anlatıyor. Bu doktor, daha önce sözünü ettiklerimizin aksine bir saray doktoru değildi. Ancak İstanbul'da uzun yıllar geçirmiş ve Osmanlı toplumu hakkında birçok eser yazmıştır. Kendisi eserlerini Paul de Régla olarak imzalamakla beraber, gerçek ismi Paul André Desjardin idi. 1838 yılında Cezayir'de doğan ve askerî doktor olan Desjardin, daha sonra askerlikten ayrılarak İstanbul'a yerleşmiştir.

Yazdıklarından[4] anlaşıldığına göre, P.A. Desjardin, V. Murat'ın kurtarılması için çalışıyordu. V. Murat şehzadeliğinden itibaren daha çok Batı sempatizanı bir eğitim görmüştü. Tahta çıktıktan sonra da Mason olmuştur (Mason olan tek Osmanlı sultanı). Dr. Desjardin de Masondu. Fakat, bir eserinde belirttiğine göre, Fransız Mason localarını fazla "yahudileşmiş"[5] bulduğu için, o çevrelerden uzaklaşmış ("uyku"ya yatmış) bulunuyordu. Bununla beraber, sırf V. Murat'ın propagandasını yapmak için yeniden aktif olmuş ve Mason localarında eski Osmanlı sultanını övücü konferanslar vermiştir.

P.A. Desjardin, Mavroyani Paşa'nın dostuydu ve kendisinden büyük bir övgüyle söz etmiştir. Ayrıca Desjardin, Mavroyani Paşa'nın Osmanlı Devleti'nde olup biten her şeyden haberdar olduğunu ve her şeyi etkilediğini ileri sürmüştür. Bu konuda -belki de biraz abartarak- yazdıkları şunlardır: "Doğu'da Abdülhamit'in doktorunun parmağı olmayan hiçbir siyasal olay, hatta hiçbir özel nitelikte mesele yoktur. Kendisi kısa süren V. Murat dönemi ile Abdülhamid idaresinin gizli tarihi hakkında fevkalâde çok şey bilmektedir. Eğer hatıralarını yazabilseydi, tarihçilerimize ve diplomatlarımıza ne kadar çok şey öğretecekti!"[6] Aslında Abdülhamid döneminin yaygın "jurnalcı"lığından Mavroyani Paşa da kurtulamamış ve 1892 sonlarında "Yıldız Sarayı'nın Gizli Tarihi"ni yazıyor diye jurnal edilmiş ve evi aranmıştır. Haber Batı'ya, "Paşa tutuklandı" diye gitmişse de, bunun aslı yoktur. Böyle olmakla birlikte, Mavroyani Paşa, bu olaydan sonra eski itibarını kaybetmiştir.

Mavroyani Paşa 1902 yılında ölmüştür. Aynı yıl Dr. Desjardin (yine Paul de Régla ismiyle), Osmanlı Devleti hakkında "Casuslar Ülkesinde" diye bir eser yayınlamıştır. Abdülhamid yönetiminin çok ağır bir şekilde suçlandığı bu eserde, yazar "birtakım güçlü şahsiyetleri zor duruma sokmamak için",[7] daha önce vermediği bazı bilgileri de, artık bu şahıslar öldüğü veya Türkiye'yi terkettiği için, verebildiğini açıklamaktadır. Gerçekten yazar, Mavroyani Paşa'yı tanık göstererek bazı bilgiler aktarmaktadır. Bunlardan belki de en önemlisi, Abdülaziz'in "öldürülmesiyle" ilgilidir. Mavroyani Paşa, Dr. Desjardin'e Abdülaziz'in intihar etmediğini, öldürüldüğünü anlatmış; hatta bir kayık gezintisinde katillerin Çırağan Sarayı'na girdikleri pencereyi göstermiştir. Bu pencere sonradan kapatılmıştır.[8] Dr. Desjardin'in kitabında bu nitelikte daha fazla bilgi yoktur. Bununla beraber, Abdülhamid döneminin en önemli olaylarının anlatılmasında, yazar herhalde Mavroyani Paşa'dan duyduklarını kullanmıştır.

Üstte, Doktor Hikmet (1881). Sağda üstte, Paul de Régla, altta, Régla'nın "Casuslar Ülkesinde" adlı kitabının kapağı.

Dr. Desjardin, Osmanlı Devleti'nin siyasal ve toplumsal hayatını anlatan kitaplarından başka, bir de "İslâm İlâhiyatı"(!) ile ilgili bir kitap yazmıştır. Konunun garipliği dolayısıyla bundan da kısaca söz etmek istiyorum. Öyle görünüyor ki Cezayir doğumlu doktor, "İslâm İlâhiyatı" başlığı altında yayınladığı ve "Aşkın Gizli Kanunlarının Kitabı"[9] ismini taşıyan eserinde daha ziyade Müslümanlığın cinsel ilişkiler konusundaki telâkkileriyle ilgilenmiştir. Çünkü eser, esas itibariyle, şer'i ilkelere göre cinsel hayatın nasıl düzenleneceğini anlatmaktadır. Aslında eserin gerçek sahibi Ömer Halebî adında bir din adamıdır. Dr. Desjardin kendisi gibi Cezayirli olan ve Cezayir'in Fransa tarafından işgalinden sonra İstanbul'a yerleşen bu din adamından şahsî dostu olarak ve büyük sempatiyle söz etmektedir. Yazar, önsözünde, eseri "bilimsel, felsefî ve dinî açıdan arzettiği yüksek ahlâkî değer" dolayısıyla yayınladığını belirtmekte ve peşinen, "erotik" bir eser olarak görülmesinin kendisini üzeceğini ifade etmektedir.

PAUL DE RÉGLA

Yazar bu kaygısında samimi midir? Bilemeyiz. Fakat bize öyle geliyor ki "El Kitabı"nın 1893, 1898 ve 1906 yıllarında üç kez basılması, eserin "bilimsel" yönünden çok, "erotik" yönüyle ilgilidir. Bununla beraber, Dr. Desjardin'in söylediği şey de yanlış değildir. Çünkü eser, şer'i açıdan cinsel ilişkiler konusuna büyük bir ciddiyetle eğilmiş ve herhalde bu konuda söylenebilecek her şeyi söylemiştir. Özet olarak eser, Ömer Halebî Hoca'nın ağzından Batılı okuyucuya, normal cinsel ilişkiler, eşcinsellik, sodomi, fuhuş, bazı doğum kontrolü yöntemleri, Müslüman olmayanlarla cinsel ilişkiler vb. gibi konularda İslâm'ın önerilerini anlatmaktadır.

XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlarında Batılılar tarafından Osmanlı toplumu ile ilgili olarak sayısız eser ve makale yazılmıştır. Çoğu Türkiye'de bilinmeyen bu eserlerin "bilimsel" değeri nedir? Yakın tarihimizi anlamak bakımından bize ne ölçüde yardımcı olabilirler?

Rönesans'ta ve klâsik çağda Osmanlı Devleti'ni ziyaret eden "seyyah"ların sayısı bir hayli azdı. Bunların pek çoğu, ziyaretlerini birer "seyahatname" ile değerlendirmişlerdir. Bununla beraber, XIX. yüzyılda Osmanlılarla ilgili eserlerin birdenbire çoğalması, sadece ziyaretçilerin artması ile ilgili değildir. Çözülme döneminde, Osmanlı Devleti ile ilgili çıkarların yoğunlaşması da bunda önemli bir rol oynamıştır.

Toplumsal disiplinlerin gelişmesi açısından, XIX. yüzyıl bir geçiş dönemidir. Bu dönemde Batı, dış dünya ile ilgili "seyahatname"lerden, "oryantalizm" ve bunun çeşitli dallarından oluşan bilimsel iddialı disiplinlere yönelmektedir. Ancak bu geçiş döneminde, özellikle Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili olarak, "püblisist" diye isimlendirilen yazarlar tarafından bir sürü eser kaleme alınmıştır. Yukarıda sözünü ettiğimiz yayın bolluğu, geniş ölçüde bu "püblisist"lerin eserlerinden oluşmaktadır. Tıb, arkeoloji, mühendislik vb. gibi çeşitli mesleklerden gelen bu yazarlar, daha çok uluslararası ilişkiler konusunda ilginç eserler vermişlerdir. Çoğu kez gerçek mesleklerini unutarak, tam bir siyasetçi ve diplomat gibi davranmışlardır. Yukarıda sözünü ettiğimiz A.P. Desjardin de bunlardan biridir.[10] Bu gibi yazarların küçümsenmemesi ve eserlerinin dikkatle incelenmesi gerektiği kanısındayım. Fakat bu inceleme, söz konusu yazarların siyasal tutumlarının ve amaçlarının saptanmasıyla başlamalıdır. Örneğin Desjardin, bir Fransız siyasetçisi gibi hareket etmekte ve Osmanlı Devleti'nde "İngiliz Kamarillası"na karşı Fransız yanlısı bir parti oluşturmaya çalışmaktadır. Amacı bir Osmanlı-Fransız-Rus anlaşmasına katkıda bulunmaktır. Yazarın açıkça belirttiği amaç gözönünde bulundurularak -ve diğer Frankofil kaynaklarla karşılaştırılarak- eserleri Osmanlı dış ilişkilerinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olabilir. Bu dönemle ilgili olarak, bütün devletlerden bu gibi yazarların eserler verdiği gözönünde bulundurulursa, bunlar karşılaştırmalı bir şekilde incelenerek bütüncül bir görüşe varılabilir. Şöyle ki Fransız yazarlar, örneğin Alman entrikalarını; Alman yazarlar Rus entrikalarını vb. ortaya koyarak öğretici şeyler yazmışlardır. Bütün mesele, bunların hep birlikte ve kritik bir şekilde okunmalarıdır. Bunun dışında dönemle ilgili olarak verdikleri somut bilgiler de, diğer kaynaklarla karşılaştırılarak, gerçeğin ortaya konmasında yararlı olabilir. *Tarih ve Toplum* dergisinde -zaten kısmen yapıldığı gibi- bu gibi eserlerin kritik bir şekilde tanıtılması yararlı olacaktır.

[1] Bak. Taner Timur, "Mavroyani Paşa Anlatıyor: Osmanlı Gizli Polis Örgütü Nasıl Kuruldu?", *Tarih ve Toplum*, Haziran 1984, No: 6.

[2] F.Millingen'in en önemli eserleri şunlardır: *La Turquie sous la Régne d'Abdülaziz: 1862-1867;* Paris, 1868; *Les Anglais en Orient: 1830-1876,* Paris 1877; *Les Femmes en Turquie,* Paris 1878; *Les Imams et les Derviches, Pratiques, Superstitions et Moeurs des Turcs,* Paris, 1881; *Les Russes en 1877-1878,* Paris, 1889.

[3] Théodore Blancard, *Les Mavroyéni,* Paris, 1893. (Ayrıca 1909 baskısı).

[4] P.A. Desjardin'in (Paul de Régla imzasıyla) eserleri: *La Turquie Officielle,* Paris, 1889; *Les Mysteres de Constantinoples,* Paris, 1897; *Les Mysteres de Yıldız,* Paris, 1897; *Les Bas Fonds de Constantinople,* İstanbul, 1892; *Au Pays de l'Espionnage,* Paris, 1902; *Théologie Musulmane: El Ktab des Lois Secrètes de l'Amour,* Paris, 1893. (1898 ve 1906 tekrar basılmıştır.)

[5] Paul de Régla, *Au Pays de l'Espionnage,* s.213.

[6] Paul de Régla, *Revue Diplomatique,* 5 Kasım 1892.

[7] Paul de Régla, *Au Pays de l'Espionnage,* s.20.

[8] Aynı eser, s. 42-43.

[9] *Théologie Musulmane: El Ktab des Lois Secrètes de l'Amour,* (1893, 1898 ve 1906) Paris.

[10] Osmanlı toplumuyla ilgili eserler veren hekimlerden söz ettiğimiz bu yazıda, XX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nde tıb eğitimi ile ilgili bir incelemeyi de ilgi duyan okuyucuların bilgisine sunalım. "La Médecine en Turquie", *La Revue du Monde Musulman,* 1907, (cilt: III, No:9). Yazarı, Abdülhakim Hikmet, "İstanbul Tıb Okulu eski Fizyoloji Profesörü" olarak takdim edilmektedir (s.38-72).

Atatürk'ün 18 Ocak 1923 günü
İzmit'te Halkla Konuşmasından:

Hangi Hükûmet İyidir

Efendiler! Mes'ele şekl-i hükûmet değildir. En iyi hükûmet en iyisi olanıdır. O halde en iyi hükûmet hangisidir? Bunun cevabı yoktur efendiler... Her hükûmet iyidir ve her hükûmet fenadır. Bu sebeple herhangi bir milletin kendini idare için teşkil ettiği hükûmetin kendi hayatıyla, ihtiyacat-ı içtimâiyesiyle mütenasip olup olmadığı ve kendisinden maksut olan fevaidi te'min edip etmediği nokta-i nazarlarından tetkik etmek daha muvafıktır. Ancak bu sayede o hükûmetin iyi veya fena olduğuna hükmetmemek için lâzım gelen edille bulunabilir. Binâenaleyh hangi hükûmet iyidir suali vârid olmamalıdır. Hükûmet iyi midir fena mıdır buna cevap verebilmek için hükûmet teşkilinden şünmek lâzımdır. Cümlenizce malûmşünmek lâzımdır. Cümlenizce malumdur ki, hükûmet teşkilinden maksat o hükûmeti teşkil eden milletin mahfuziyeti ve refah ve saadetinin te'minidir. Hangi hükûmet idare ettiği milletin mevcudiyetini muhafaza etmiş ise, ediyorsa ve edebilecekse ve hangi hükûmet idare ettiği milletin refah ve saadetini te'min etmiş ve edebilme kaabiliyetini izhâr etmiş ise, o hükûmet o millet için iyidir. (S.98)

Atatürk'e Bir Mektup

Atatürk, *Cenevre, 17.XII. 1937*

Birinci konferansımı şu gönderdiğim metin üzerinden okudum. Bugün de tenkidi oldu. Derse giderken, Osmanlı tarihi haritaları, Pirî Reis'in haritası ve "La Turquie Kémaliste"in birçok nüshalarını beraber götürdüm ve dersin başında bunlar üzerinde izahat vererek dinleyenlere dağıttım. Eski resimlerden başka yeni Türkiye'ye ait resimler daha çok alâkayı celp ediyordu.

Talebelerden biri "Geçen hafta dinlediğimiz konferans çok enteresandı, ancak yeni Türkiye hakkında bizi tenvir etmenizi rica ederiz" dedi. Teşkilât-ı esasiyemiz üzerinde ve prensiplerimizden bahsederek konuştum.

Profesör aldığı notlardan sıra ile konuşmaya ve sual sormaya başladı. Benimle hemfikir olduğu ve olmadığı noktaları işaret ediyordu: "Eğer Osmanlılar İslamiyeti zorla kabul ettirmiş olsa idiler şimdi Avrupa'nın mühim bir kısmında yine hâkim olurlardı" dedi.

Vakıflar üzerinde benden izahat istedi. Verdim. İki nokta üzerinde benimle hemfikir değildi:

1— Anadolu'nun öteden beri Türklüğü meselesi,

2— XVI. asırda Osmanlı Türklerinin medeni durumları meselesi.

Birincisi hakkında antropolojik malûmatla beraber, tarihi devirlerdeki göçleri anlattım. "Olabilir" diye üzerinde fazla durmadı. Fakat ikincisi üzerinde fazlaca israr etti. "Türkler Perslerden ve Bizanslardan miras aldılar ve onu idame ettiler, fakat kendileri bir şey ilâve etmediler" diyordu. Ben bu hususta Profesörle hemfikir olamayacağımı, Türklerin eski ve yeni devirlerde çok büyük medeniyetler yarattıklarını ve XVI. asrın başlangıcında bu medeniyetin numunelerini verdiğini, bazı misaller göstererek anlattım. Bunları dinlemekle beraber kabul etmiş görünmedi.

"Sizin milliyetperverliğinizi rencide etmek istemem, fakat Türkler Avrupa'dan üstün olamazlardı" dedi. Sözlerini bitirirken, sizin Türkiye için yaptıklarınızdan sitayişle bahsetti ve "Ben şahsen inkılâbı sevmem, fakat sizde iyi neticeler verdiğini anlıyorum. Konferansınızla bize iyi saatler geçirttiniz ve hepimizi enterese ettiniz" dedi.

Ben de, münakaşalı olmakla beraber, Türklük hakkında bu muhitte malûmat vermiş olmaktan dolayı memnun olarak ayrıldım.

...

Ellerinizden öperim. Afet

(s. 62-63)

Bir Ömür Boyunca-II

REFİK HALİD KARAY

Sizlere "Fecr-i Âtî"nin adından bahsetmiştim.(*) Belki edebiyatçıları alâkadar eder diye -"ilgilendirir" diyebilirdim, buna alışmaya başladık- biraz da bazı taraflarını, toplanma ve toplantı yerlerini, şusunu busunu anlatayım:

Kurulma toplantısı -yazmıştım galiba- "Hilâl" matbaası üstünde geniş bir odada ve Faik Âli'nin (Ozansoy) reisliğinde oldu. Bu matbaayı kuranlardan, vaktiyle Servet-i Fünun matbaasına da ortaklık etmiş olan Âsım bey, Ahmed Samim'in amcası yahut pek yakın akrabası idi; tiyatro münekkîdi Müfid Ratip'in babası adliye memurlarından İbrahim Bey de hissedardı. Bizden sonra, bu matbaa ilk muhalif topluluğu Ahrar Fırkası'nın umumî merkezi olarak kullanılmıştır ve Samim'in cenazesi de o binadan alınıp götürülmüştür; tam Bâbıâli mescidinin karşısında idi.

Cemiyetimiz resmî şekilde kurulunca, Ahmed İhsan *(Servet-i Fünun* gibi yeni edebî gençliğin belirtisini sezerek) matbaasında bize bir oda ayırdı; gazetesini de, Celâl Sahir'in kontrolü altında bu topluluğa bıraktı. Eğer Servet-i Fünun kadar -cemiyet bakımından, edebî kıymet olarak değil- uzun ömürlü olamadıksa, sebepleri şunlardır:

1- Başımızda bir Recaizâde Ekrem ve Tevfik Fikret yoktu.

2- Üyelerden bir kısmı yazı, düşünüş, değer bakımlarından öbürlerini fersah fersah aşıp çarçabuk şöhrete erişmiş, istiklâlini ilân etmişti.

3- Memleket vak'aları (hele 31 Mart kargaşalığından sonra) Abdülhamit zamanındaki gibi tam istibdad şeklinde olmamakla beraber, ondan daha istikrarsız, politik hadiseler ve fikir ayrılıkları ile kaypak bir halde idi.

Nitekim Servet-i Fünun'u da bırakmak zorunda kalmıştık; çeşitli gazete ve mecmualara kapılanan veya memurluklara yamanan kalburüstü Fecr-i Âtîciler darmadağın hale gelmişlerdi. Ahmed İhsan matbaasındaki odamızdan atıldıktan sonra, Beyoğlu tarafında, İngiltere sefarethanesi karşısındaki bir apartman içinde oda tuttuk. Bir müddet gelip gittik; nihayet onu da bıraktık. Fecr-i Âtî artık bir isim olarak kalmıştı; hattâ uzun müddet ismi de pek anılmadı. Edebiyat tarihine geçinceye kadar!...

Yerini "millî edebiyat", "sade Türkçe" ve İttihat ve Terakki baskısı altında "Türk Yurdu" almıştı; sonunda da edebiyat Ziya Gökalp'in parti umumî merkezi binası altında kurulan *Yeni Mecmua*'sında tünedi ve bu, kısa bir devre oldu, Birinci Dünya Harbi'nde ve sonuna kadar.

Günün edebiyatı, Fecr-i Âtî'den artakalan beş-altı muharririn, yeni yetişenlerin eseriydi. "Yeni Mecmua"da muharrirlere mesned, memuriyet, hocalık vesair dağıtılırdı. Telif hakkı devede kulaktı, amma bir defasında ve o kıtlık içinde -Allah razı olsun- tahrir heyetine birer teneke Urfa yağı da ihsan buyurulmuştu; bana da bundan pay çıktı; fakat memurluk, hocalık vesaire nev'inden bir lütufta bulunulmadı. Ancak Ziya Gökalp yeni kurulan bir bankada bana küçük bir vazife vermesi için Cavid beye bir şeyler söylemişti, amma netice çıkmamıştı.

Halbuki eskiden -gitmediğim- bir Adana Sultanîsi Türkçe muallimliğim vardı. Bereket, dostum ve mektep arkadaşım Elif Hikmet vasıta olmuştu da, Hüseyin Bey'in yardımıyla Robert Kolej'e Türkçe hocalığıyla kayırılmıştım. Hükûmet -yine Ziya Gökalp'ın himmetiyle- bu tayine göz yummuştu... Üzerimde hâlâ umumî affa kadar ma'hud "mütebaidîn" (sürülmüş) damgasını taşımama rağmen!

★★★

Yine o damga sayesindedir ki, İstanbul'a izinle dönmekle beraber beni askere çağıramadılar.

Bizim edebî nesilden çoğu, askerlik vazifesini hocalık, mocalık, bir şeyler elde ederek yapmadılar; fakat bu durum ateşli vatansever olmalarını önlemediği gibi, ateşli vatan muharriri, vatan hatibi yahut harp taraflısı kesilmelerine de engel teşkil etmemiştir.

Ahmed Haşim'i ayırdetmek lâzım, zira Çanakkale savaşlarında bile bulunmuştu.

Bana gelince: önce zamanın kanunlarına uyarak elli sarı altın yatırıp üç ay talim gördüm, askerlik yaptım. Sonra tabiatıyla askere alınacak, umumî harbe katılacaktım. Bu şereften beni hocalık, mocalık değil, sürgün oluşum ve orduya sokulduğum takdirde, hükûmet kafasınca, bir şeyler çeviririm endişesi mahrum etti!

Vaktaki Birinci Dünya Harbi'nin yedi yılını sürgün geçirip sonuncu aylarda Ziya Gökalp'in lütfuyla ve izinle İstanbul'a geldim, sürgünlük hükmü ihtiyaten uhdemde kaldığı için yine askerden ve askerlikten uzak tutulmuştum.

Neden çağırmadılar?

Zira "mütebaidîn" arasında harp çıkınca affa uğrayanlar müstesna, geri kalanlar orduya katılması tehlikeli, şüpheli adamlardı. Hattâ bizlerin asker topluluklarından uzak tutulmamız için ilgili dairelere emirler verildikten başka elimize bir de "askerlikten muafiyet" vesikası tutuşturulmuştu. Vesikada -şimdi rakam hatırımda değil- "bilmem

---

* Fecr-i Âtî'nin adı, az kalsın "Sina-i Emel" olacakmış. Merhum yazar, "Bir Ömür Boyunca"nın *Yeni Tanin* gazetesinde tefrika edilen ilk kısmından bir noktaya gönderme yapıyor (22 Haziran 1964).

Yeşilköy

kaç numaralı defter mucibince askerlikten tecildir" cümlesi yazılı idi; başka sarahat yoktu. Esrarlı bir rakam idi bu.

Hattâ o yüzden başıma hayli tuhaf bir vak'a gelmişti:

Harbin en son yılındayız, ortanca biraderim Niyazi -dövülüp başı yaralanan Rıza Tevfik'i parti adına ziyarete gidişini ötede yazmıştım-(*) Yeldeğirmeni'nde oturuyor. Bir gün, öğle üzeri idi. İskeleden indik, sinirlerimiz bozuk, maneviyatımız kırık ve bu sebepten, ağlanacak bir vak'ayı konuşurken gülüyoruz; sanki fevkalâde neş'eliyiz; olurdu öyle acaiblikler.

Tam karakolun önünde imişiz, meğerse. Komiseri de meğerse yalancı neş'emizle haklı olarak kızdırmışız ki, cam vuruldu ve sert suratla bir işaret: gelin buraya!

Girdik, huzurundayız. "Oturun" falan demiyor; kendi de ayakta.

- Maşallah beyler, keyfiniz pek yerinde, dünya kan ağlarken!

- Sinirden gülüyorduk, âsâbımız bozulmuştu.

- Düzeltiriz şimdi. Veriniz bakalım askerlik vesikalarınızı!

Birader uzattı; ma'lûlen muaftı zira. Kışlıktan yazlığa taşınıldığı gece yere yatak sermişler, o da geceleyin karanlıkta uyanmış, kendini karyolada sanıyor, ineyim demiş ve -asıl tuhafı- karyoladan düşmesi değil, yere serilmiş şilteden yanlış bir hareketle atlamaya kalkınca da sağ kolunu omuz başından kırmış, sakat kalmış, ben sürgünde iken aylarca hastahanelerde yattığını, ağrılarını morfinin bile dindiremediğini anlatmışlardı.

- Sizinki?

Ma'hud vesikayı uzattım. Komiser baktı, okudu, "mütebaidîn". Şaşırdı. Bilmem kaç numaralı defter mucibince muaf! Nedir, ne ola? Bu defter herhalde mühim bir şeydi; mühim bir vazifede idim, mühim ve gizli! Belki de Enver Paşa'nın yakın adamı, gözdesi, akrabası, öyle bir şey!.. Zaten komiserin ta'biriyle dünya kan ağlarken gülerek, dudaklarımda ülker açılarak o dünyayı pespembe görüşüm de mutlu olduğuma işaret değil mi idi? Bir elim yağda, bir elim balda. Halbuki yağı "Yeni Mecmua"nın hediyesi tenekeden, balı da Kadıköy'deki Hindenburg helvacısından bir nebze alabildiğim saray helvası kırıntısından tadabildim bal niyetine! Belki ağabeyimin ma'lûliyet vesikası da bir gizli iş için verildi!

Komiserin vaziyeti değişti, diyor ki:

- Buyurunuz, oturunuz beyler! Hakikaten hepimizin âsâbı bozuk, ağlayacak şeye de güldüğümüz oluyor. Fakat inşallah "zafer-i nihaî" yüzümüze gülerse can ve gönülden güleceğimiz günler de elbette göreceğiz. Siz işin sonuna bakın.

O "zafer-i nihaî" yani "sonunda gelecek zafer" baştakilere yaranmaya çalışan şahıslarla gazetecilerin bulduğu ufak bir oyalama tâbiri idi; yani (devlet) yenilecek, yenilecek, ne varsa, neresi varsa kaybedecek, sonunda parlak şekilde zaferi sağlayacaktır. Doğrusu bu da olmadı değil; fakat Enver Paşa'nın askerî dehâsı ile mi? Ne gezer?

Komiser bey:

- Yolunuza mâni' olmayayım, dedi. Müşerref olduk, güle güle beyler!

Evet, güle güle! Bu söz -dil pelesengi olmakla beraber- hiç de yerinde değildi ve bizim demin işlediğimiz suçu belirten bir taşa benziyor: gülerim, ağlanacak halimize!

Şimdi düşünüyorum: acaba bir Mustafa Kemal zuhur edip de millî şuur ve şerefimizi tazelemese idi, bugün bu satırları yazarken göründüğüm kadar işi mühimsemez, yarı alaycı bir lisan kullanabilir miydim? Atatürk ömrümüz boyunca bizleri kan ağlamaktan kurtarmıştır. Kısacası bu! De Gaulle de sonradan Fransa'da ona az çok benzer bir başarıya erişmiştir, ama tek başına değil; başka milletlerin ordusuna katılarak. Biz ise sadece kendi eserimiz, kendi gücümüzle.

Asıl "Türk malı" odur, Millî Mücadele!

★★★

Azıcık oyalandık, hâtıraların "labirent"ine tekrar dalalım:

Yeşilköy'ün tarihi ve tarihteki yeri. Bunu mühimsemezlik etmeyiniz; göreceksiniz ki anlatmaya da, dinlemeye de değer tarafları vardır ve çoktur. Önce Meşruti-

* 10 Temmuz 1964 tarihli *Yeni Tanin*'deki tefrikada.

Yeşilköy

yet'ten önceki tasvirini çizelim, hikâyesini nakledelim; edebiyatla olduğu kadar politika ile de alâkalıdır.*

Sorbonne'dan diploma alıp memlekete dönen büyük kardeşim Hakkı Halid iki isim taşıyan bir fen müessesesine, "Meskûkat-ı Şahane", öbür adıyla "Zarphane-i-Âmire" idaresine ve Fransalı bir mütehassısın yerine "serçeşni", yani baş kimyager tayin edilmişti; çok geçmeden müdür de olmuştu.

Bu dediğim şey, en aşağı yarım asırdan çok ötesine ait bir vak'adır. Şark sürat katarı ile bir sabah Sirkeci'ye geldiğini şöyle hatırlıyorum. Yataklı vagonu ilk defa o gün görmüştüm. Bana ancak yirmi iki yaşımda, Paris-İstanbul arası, dönüşte binmek nasip oldu.

Birader yukarıda bahsettiğim memuriyete geçtikten bir müddet sonra, hem de bekâr olmasına rağmen, Ayastafanos'da tek başına bir köşk tutup bizden ayrıldı. O devir için bekârın yalnız oturması insanların garibine giden alışılmamış bir haldi; seçtiği yer ise bir Hıristiyan köyü idi... Sadece dört Müslüman ailenin yerleştiği camisiz, imamsız, şapkalılarla meskûn, kilise çanlarının durmadan öttüğü cehennemin bucağı nursuz imansız bir gâvur ili! Frenklik taslayanlarla gerçek Frenkler bu köye San-Stefano derlerdi; biletlerin üzerinde de öyle yazılı idi.

Servet-i Fünûn sahibi Ahmed İhsan, ileride Maarif Nazırlığı da edecek olan Said bey, yine maarifçilerden şık sakallı sevimli bir zat Hilmi bey ve bizim birader. Hepsi o kadar ve hepsi de Fransızca konuşan, av, kotra meraklısı, Garblılığa bağlı insanlar...

Aralarına derbeder, sivil giyinmiş hoca kıyafetli, alafrangalığa uymaz biri de sokulmuştu: İkmal edilememiş olan "Muhit-ül Maarif" yani ansiklopedi müellifi ve müstakbel Maarif Nazırı, meşhur Emrullah efendi!

Meşrutiyet idaresi onları burada, bu halde buldu. Ayastafanos'culara yeni bir sima daha katılıyordu: Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey. Bir ara Keçecizade İzzet Fuad Paşa da bir köşk tutmuştu. Türklerden, bilhassa Selâniklilerden yerleşenler çoğalmaya başlamıştı, ama hepsi de Hürriyetin İlânından sonra.

"Aşk-ı Memnu" muharriri Halid Ziya'nın köye gelişi biraz daha öncedir. Görülüyor ki Ayastafanos münevverler yatağı, garplılığı benimsemişler barınağı idi; öyleleri burada bir nevi koloni kurmuşlar, kendi muhitlerinde yaşıyorlardı. Hattâ gayet iyi biliyorum, koloninin çoğalıp genişlemesini, bilhasssa seviyesiz kimselerin istilâsiyle İstanbul'un herhangi bir köyüne benzemesini, entarili ve takkeli, muaşeret adabına vukufsuz sallapati şahıslarla dolmasını istemiyorlardı.

Ben on üç, on dört yaşlarında iken, yani ağabeyimin yeni taşındığı yıllarda, sonradan Yeşilköy ismini alacak olan köy yeşilden ziyade çoraktı, sokakların iki tarafına ağaçlar henüz dikilmemişti ve tabiatiyle şimdikinden çok küçüktü. Deniz fenerinin bulunduğu yere uzun uzun tarlalar geçerek giderdik; tek eve rastlamazdık. Nerede Çınar oteli.

Öyle olmakla beraber, ufak, temiz ve Avrupa köylerindeki "auberge" denilenler ayarında bir oteli, ayrıca bir de klübü vardı. Ermenisi az, Rumu çok, Tatlısu Frengi bir hayli, gerçek Frenk ile Müslümanı devede kulak, şehrin başka hiçbir köyüne, ne de Kadıköy semtindekilere benzemeyen, Ayastafanos'un istikbali parlak görülmüyordu.

Çok uzaktı; çok rüzgârlı ve çıplak...

Kimin aklına gelebilir ki halkda deniz merakı uyanacak ve tayyare icad edilip burada bir meydan kurulduktan başka yanı başındaki Allah'ın kuş uçmaz, kervan geçmez Florya'sı plâj olacak! Bir nokta daha: Benzinle işleyen atsız bir araba ile mesafeleri çabucak aşacağımızı da düşünemezdik.

Sabık Ayastafanos'a dair çocukluk ve gençlik hatıralarım az değildir. Bir tanesi şu; Beraberce köye giderken biradere sormuştum:

— Orada kalıpçı var mı? Fesim kalıpsız da...

— Var amma şapka kalıpçısı!

Şapka kalıpçısı da olur mu imiş diye düşündüm, iğri büğrü, kenarlı tepeli bir şapka bir kalıba nasıl girer? Alay etti benim-

* Yeşilköy anıları, daha önce bir gazetede yayımlanmış; elyazmaları arasına yeri ve tarihi belli olmayan, başlıksız iki kupür halinde ekli.

Sürgün yıllarında

le! Şimdi bunca yıldan sora, Galata'dan Köprüye inmek için otomobil ne zaman -vaktiyle Domuz sokağı dediğimiz- dar yola, daha doğrusu belây-ı berzaha sapmak için dönsem, köşedeki şapka kalıpçısı dükkânı bana bu muhaveremi hatırlatır. O sokak da silindi gitti.

Şapka kalıplanır mı imiş, kalıplanmaz mı? Öyle öğrendik ki! Asıl akla gelmeyecek bu idi, ne tayyare, ne otomobil: Ayastafanos'un şapkalı ahalisine bir gün taş çıkartacağımız! Onlar, bahsettiğim tarihte, benimle nesillerimize bir tuhaf bakarlardı; biz de aralarında tuhaf vaziyette kalırdık. Trenden indik mi ecnebi bir memlekete, en aşağı Atina'ya gelmiş gibi olurduk.

Ayastafanos nedense zaman zaman tarihde yer almaya mahkûm mevkilerden biridir: Mahud Ayastafanos mütarekenamesi orada imzalandı. Onun imza edildiği yalının sırasında, az ötede bir yalıda bu acıklı vesikayı imzalattıran ve hükümlerini kabul edip otuz senelik istibdadına destek yapan Padişah hakkında tahttan indirilme kararı verildi... Köyün klübünde. Âyân ve Meb'usan bir arada toplanarak. Yine o civarda Moskofların bir abidesi vardı ki Birinci Dünya Harbi'nde alaşağı etmiş, bu hem şekli, hem manası kötü kümbetten kurtulmuştuk.

Fakat köyün tarihinde acıklı ve korkunç bir fasıl daha vardı ki onu herkes bilmez; hakikaten tüyler ürpertici sahneler, facialarla dolu bir yaprak, yapraklar bir kitap!

Hangisi? Nedir? Diyeceksiniz. Hatırlanmıyor bile!

Bu köyün sokakları bir gün geldi ki, yüzlerce, binlerce, daha fazla, ölüme mahkûm yaralı ve hastadan geçilmez, ayak atılmaz, nefes alınmaz bir hale girdi; ahalisinin çoğu kaçtı.

Nasıl kaçmasın ki hastalık kolera idi, koleralılar sokaklara serilip göz önünde bakımsız ve ilâçsız inleye sızlaya ölüp gidiyorlardı. Müthişi şu idi ki, ölenler daha kaldırılıp çukurlara gömülmeden akın akın yenileri getiriliyordu.

★ ★ ★

Şimdiki Yeşilköy'ün, yani eski ismiyle Ayastafanos'un Balkan Harbi esnasında başına gelen felâketi -Büyük biraderim Hakkı Halid'in günü gününe tuttuğu notlardan parçalar alarak- anlatacağım.

İstanbul ahalisinin bile o zaman gözünden kaçan korkunç manzaraların eğer bu notlar olmasaydı, tarihe aksetmeden unutulup gitmesi ihtimali çoktu. Ne yazık ki, bizler ehemmiyetli hâdiseleri bir yere kaydedip istikbale bırakmak gibi Garblilerin daima yaptıkları faydalı bir işe hiç riayet göstermemekte hâlâ devam etmekteyiz.

1870 harbinde Prusya orduları Paris'i muhasara etmeleri hengâmesini tanınmış edip Francisque Sarcey bir kitabında ne canlı anlatmıştır! Hattâ kıtlıktan dolayı ne bulurlarsa yiyen ahali arasında zenginlerin ziyafet menü'sünü yani yemek listesini kitabına koymuştur. Hatırladığıma göre içinde bilmem ne salçalı fare yahnisi de vardır!

Zaten Garb diyarında yalnız muharrirler ve tarihçiler değil, yarı avamdan olanlar dahi çok kıymetli notlar ve hatıranameler bırakmışlardır. Meselâ bunlar arasında Napoleon'un uşağı da yer alır. Hattâ en garibi, meraklılar *La dam o kamelya* adıyla meşhur olan "muteber fahişe"nin, asıl adı ile Marie Duplesis'in o devirde aldığı eldivenin faturasını bulup suretini neşretmişlerdir! Üst tarafını kıyas buyurunuz. Oraları vesikaların kaybedilmediği yerlerdir ve medenîliğin bir vasfı da budur: Aradığın vesikayı bulmak ve yazını vesikaya bağlayıp ortaya gerçek tarih ve eser vermek.

Kardeşim oturduğu şirin köyün acıklı macerasını günü gününe bir deftere yazmaktan kendini alamamış.

Bu deftere göz gezdirdim mi dikkate değer bazı satırlar üzerinde duruyorum: Şunu izah lâzım: Hükûmet bir taraftan harb cephesine yeni asker gönderirken öbür taraftan bozguna uğrayan asker de cepheden yaralı ve kollar halinde geri gelmektedir. Köyde kırk bin muntazam asker toplanmış; sevk olunacak. Bunların arasına cepheden dönenler de karışıyor. Ana baba günü! Şimdi okuyalım:

15 Teşrinievvel

"... Burada mevcut zabitlere karşı itaat hissi yok. Çoğunun maneviyatı bozuk. Mühim kısmı fırkacı, "Za-

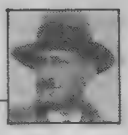

bitlerimiz İttihatçı imiş!" diyorlar; zabitler de "İtilâfçılar Rumeli'yi sattılar!" demektedirler. Ölüler vagonlarda kalıyor, hastalar sokaklarda ölüyor. Sokaktaki bir hastaya muavenet için (bu hasta koleralıdır) bir Hıristiyan ailesi konyağı kadeh ve çay fincanı ile verdi. Bir Müslüman vatanperver (!) pis, paslı bir teneke kutu ile konyak getirdi, bir fincanı feda edemedi.

Muhacirlerden koyun ucuz diye alan paşalar, sucukçuluk tedarikinde beyler var! Düşman Çatalca'da, kolera kapıda, alıval-i ruhiye ise hep bu merkezde..."

4 Teşrinisâni

"Sabah saat beşten akşama kadar oniki saat mütemadiyen süregelen top sesleri işitiliyor. Dün gece gelen beşe çeyrek vapuru yolcuları (o zaman köye vapur işlerdi) iskeleden hastalarla ölüleri çiğneyerek geçtiler. İstasyonun ilerisindeki yardan ölüleri aşağıya yuvarlıyorlar. Hastaları ip ile sarkıtıyorlar. Su yok; yiyecek, ilâç yok. Sokak köşelerinde hastalar yardım talep ediyorlar, saatlerce yollarda kalıyorlar. Fırında ekmek bulunmuyor. Köy git gide boşaldı, bomboş oldu. İslâm mezarlığı bulunmadığından bir yer ayırttık.

Bazı evlerde ecnebi bandıraları sallandı, köy pek acaip bir manzara aldı. Cephede yedi sekiz bin esir alındığı duyuldu. Top sesleri uzaklaşıyor. Düşmanın kaçtığına hükmettik, ferahladık."

5 Teşrinisani

"Bir Avusturya zırhlısı burada demirledi. Bizim köşede koleralı iki askere ilâç, limon verip bir araba buldum. Sokaklar hasta doldu. Biri çamaşır istedi, verdim. Köy büsbütün boşaldı. Askerler 'bu köyün halkı nereye gitmiş?' diye soruyor. Günde dört, beş yüz vefat var diyorlar. Bamya tarlası dolduğundan ölüleri kar kuyusuna, mandıra önündeki çukurlara atıyorlar.

İstasyonun karşısına barakalar kuruluyor; sözde kordon yapacaklarmış. Kahveler, caddeler hasta dolu. Sağlamları da koleraya tutuluyor. Düşen düşene, ölen ölene! İstanbul'dan fasulye aldırttım: Okkası dört buçuk kuruşa!"

6 Teşrinisâni

"Merkez Kumandanı Saffet bey geldi; doktorları ve sevkiyat reisini takdir etti. Köyü koleraya bulaştıran bilârdo ve bira düşkünü doktoru salbetti (yani astı). Ölüleri öküz arabalariyle taşıyor gömüyorlar. Yalancı hasta da çok. 'Vapur geldi' denildi mi, dirilip iskeleye koşuyorlar. Avusturya zırhlısı zabitleri karaya çıktı. Önlerinde köyün cizvit papazları olduğu halde büyük caddeden istasyona geldiler. kumandan ile görüştüler.

İzzet Fuat Paşa pusuya düşmüş, yaralı geldi."

7 Teşrinisâni (Bayram)

"Sokak temizlemeye başladık. İskelebaşı caddesi yıkanacak. Bamya tarlasında, köy içinde hasta azaldı. Şam taburları geliyor. Merkez kumandanı Saffet beyin himmetiyle işler yoluna giriyor. Mevta çukurları henüz açık, kireç döktürüldü." (Bu Saffet bey sonradan Türk vatandaşlığından çıkarılmıştı, diye aklımda kalmış. Galiba Kafkasyalı idi.)

8 Teşrinisâni

"Halep taburları gelmeye başladı. Rum mektebi ve İzzet Paşa caddesi pek fena taafün ediyor, ölüden geçilmiyor. Bunların ve hastaların fotoğraflarını, filmlerini almışlar, kimse ses çıkarmamış; polis vazifesini bilmiyor. Pek seyrek top sesleri duyulmaktadır. Mütareke müzakereleri başladı."

İşte Balkan Harbi felâketi esnasında güzel, şirin, temiz, yeşilköy'den tüyler ürpertici manzaralar ve sahneler. Bunlar da rüzgâr gibi geçti. İlâve edeyim ki defterde daha keder verici notlar mevcuddu; durup dururken üzülmeyelim diye açığa vurmadım. Biz, öyle günler gördük ki!

Yok mu az çok tatlı veya havaî bir bahis? Buluruz elbette. 75 yıllık ömür içine her çeşidi sığmıştır; marifete benzeyen tarafı varsa, o da kolayca bulup ayırmak ve keyfince yerinde kullanmaktır, ancak o arzu ile ve neş'e içinde başlayan fasılların bazı kere hiç de dilediğim gibi bitmediği de oluyor. İşte misali:

Galata köprüsünde -şimdiki Birinci Dünya Harbi'nde yapılmıştı, bu bahsedeceğim eski köprü- Abdülhamid devri hatıratımda hikâyesini anlattığım* Sadrazam Halil Rıfat Paşazade Cavid Beyin katlinden başka dört vak'a daha olmuştu. Bunlardan biri Yıldız muhafazasına memur iki neferin -Anadolulu değildi onlar, galiba Zuhaf denilen Arap askerleri idi- verilmeyen maaşları yüzünden isyan etmeleri ve Karaköy tarafında yol keserek kasatura tehdidi ile yerli veya ecnebi kimseyi bir yakadan öbürüne geçirmemeleri!

Kimseyi geçirmemişlerdi, hattâ üniformalı subayları ve arabalarına kurulmuş yine üniformalı komutanları bile. Bana anlatılanlardan hatırladığıma göre, Saraya bağlı iki nefere -en yüksek kumandanları dahil- cesaret gösterip de "nedir yaptığınız? Ne rezalettir bu? Askere uyar şey mi?" diyen tek kişi çıkmamıştı. Boyunlarında o zamanki usulde parlak maden üzerinde (kanun) yazılı inzibat er ve çavuşları ki, Galata semtinde fazla sayıda döner, dolaşırlardı, zira bu semt fısk u fücur yeri idi; hele bugün kadın erkek, kız ve oğlan, bütün halkın rahatça, fütursuzca geçtiği batakhane sokağı Kemeraltı da orada idi, girmeye utandığım, biraz da korktuğum, son yılla-

* 21 Haziran 1964 tarihli *Yeni Tanin*'deki tefrikada.

Sürgün yıllarında

Bir Ömür Boyunca

ra kadar ayak basmadığım bir sokak.

Vak'a Sarayın idare-i maslahat politikası sayesinde aracılar gönderip ihsanlar vaadiyle kapandı; köprü neden sonra trafiğe açıldı, amma rezalete dünya parmak ısırdı; millet olarak utandık, yere geçtik; sövüp saydık da... İçimizden, tabiî. Sesini yükseltmek kimin haddine!

Öbürki vak'a ölümlüdür.

Bu eski köprü ahşaptı, zemini iri çivilerle tutturulmuş kalaslar ikide bir yerinden oynar, çiviler fırlar, çok kişi ayağı takılıp düşer, yaralanır ve sakatlanırdı; hem de "müruriye" parası olarak bir metelik ödediğimiz halde! Deniz üzerinde bulunduğu için köprünün bakımı Bahriye Nezâretine bırakılmıştı. Bu nezâret ise o zamanlar hırsızlık ocağından başka bir şey değildi.

Ahşap ve enkaz yığını köprünün korkulukları demirdendi, amma pek iğreti takılmış olduğundan fazla abanmaya gelmezdi. Bir gün -işin farkında olmayan çoğu taşralı- 40 kişi kayıklarda balık tutanları seyir için o korkuluklara dayanmışlar güvenmişlerdi. Bu güvenişin sonu -başka güvenmelerimizde, hele siyasette olduğu gibi- aldatıcı, fiyasko çıktı: hepsi birden denize yuvarlandı.

Tam sayısını bilmiyorum, ama galiba boğulanlar 20'ye yakındı. Bu haber gazetelere geçmedi. Fakat başka bir şey oldu: Minakyan tiyatrosundaki piyeslerin birinde bir köprü perdesi vardı, belki de (Kızıl Köprü Cinayeti)nde veya bir başka oyunda. Sansür o perdeyi kaldırdı. Neden? Seyirciler sahnede bir köprü görüp, köprü faciasını hatırlamasınlar diye!

Yeni korkuluklar, bu acı vesile üzerinde, sapasağlam, yeniden yaptırıldı. Vak'adan bir ibret dersi çıkarıldı mı? Hayır.

Hayır, eski hamam, eski tas, eski haliyle bırakıldı, saiki de mes'ul tutulmadı. O arada şekli de -icap ederse... inandırıcı birçok misal ile, hattâ yenileriyle, faraza İzmit körfezindeki *Üsküdar* vapuru faciasıyla - isbat ederim- pek değişmedi. Terakki varsa, ancak tiyatro piyeslerinde şayet bir vapur batışı sahnesi varsa bunun gösterilmesini yasak etmememiz! (Bu satırlar çizilmiş.)

Bir vak'a daha: "Şirket-i Hayriye'nin bir vapuru köprüye bağlı, ertesi gün erken postasını yapmaya hazır, yatarken - denizci tabiriyle bu- sabahleyin bir de baktılar ki nâ-bedîd olmuş, yerinde koydunsa bul! Meğerse su almış, dolmuş, palamarları koparmış, cumburlop denizin dibini boylamış! Sonradan çıkardılar ve sefere soktular.

Öbür vak'a:

Köprü geceleri sabaha karşı açılır ya... O zaman da açılırdı ve baş taraflara "açık" olduğunu belirten işaretler konmaz yahut bir zincir gerilmezdi. Şimdi ne yapılıyor, bilmem; erken saatlerde gidilecek yerim, görülecek işim yok hamdolsun.

Bir gece, geç vakit, belki de tanyerinin ağarmasına yakın bir saatte yağız beygirli mutantan arabasına kurulup, rivayete göre hem kendisi, hem arabacısı, çakırkeyf bir paşa damadı (Şehremini Mazhar Paşa'nın damadı Kemal Bey), Beyoğlu'ndan İstanbul tarafındaki konağına dönerken bir, iki köprü memurunun telâşlı el sallamalarına dikkat etmeden son sür'at geçerler ve o sür'atle neye uğradıklarının farkına varmadan açık kısımdan denize uçarlar.

Ne arabadan eser kalır, ne içindekilerden!

Amma köprünün açık olduğunu iyice belirten sağlam bir engel yine konulmaz, delikanlı iken -halk lisanında tıpkı Yunancası gibi "Pera" yani "karşı dediğimiz- Beyoğlu semtinde İstanbul tarafında, evlerimize dönerken "müruriye" gişeleri önündeki memurların:

— Açık! Geçilmez!

İhtarına uğrar, karayel fırtınası içinde ve açıkta beklerdik, galiba yerde kırmızı ve yeşil ışıklı iki fener de dururdu. O kadar! Halbuki o dönüşlerde kafalar bu fenerleri sezecek idrakten mahrum bulunurdu; çoğu körkandil sarhoş idi; feneri değil, lüks lambasını seçemez durumda!

Hemen hemen hiçbir gün yoktur ki, Galata Köprüsü'nü yaya yahut tekerlekli vasıta ile geçerken çocukluğumuzun uzun yıllar halka hizmet eden eski Galata Köprüsü'nü düşünmeyeyim ve bunu bütün acaipliği, acaip vak'alarıyla kafamda canlandırmayayım.

Neden?

Zira gözümün önünde ilk cinayet, hem de pek mühimi -14 yaşında var, yoktum- bir yazımda belirttiğim gibi o köprü üstünde işlendi: zamanın Sadrazamı Halil Rıfat Paşa'nın karışık işlere burnunu sokmakla tanınmış oğlu Şûra-yı Devlet âzâsından Cavid beyi bir Arnavuda bu köprüde vurdurmuşlardı.

Peki, köprü o kadarcık mı vak'a görmüştü? Hayır, ileride size irili ufaklısı beş tane daha sayacağım... tâ ki, yarın köprünün ve şehrin tarihi yazılırken hiçbiri unutulmasın. Zira köprülerinin tarihi yazılmamış tarihî şehir dünyada pek yoktur.

Amma Köprü'de politik mahiyeti hâlâ kaybolmamış asıl vak'a başkadır. "Serbestî" gazetesi başmuharriri Hasan Fehmi beyin öldürülmesi... Söylediklerimizi ve bildiklerimizi tekrarlamayalım.*

İşte eski köprünün tarihi böyle epeyce kanlıdır.

Bakınız, tatlı ve havaî olmasını arzulayarak başladığım şu fasıl acı ve ciddi şekle giriverdi. Fakat kabahat bende mi? Tarihte! Zaten tarih, çok def'a iyiniyetle işe başlayıp sonunu pek fena getirenlerin hikâyesi değil midir?

---

* 3 Temmuz 1964 tarihli *Yeni Tanin*'deki tefrikada, merhum Karay, üç gazeteci cinayetinden ilki olan Hasan Fehmi olayına bir cümleyle değiniyor (ötekileri: uzun uzadıya anlattığı Ahmet Samim ve yine adının anılmakla yetindiği Zeki beyler).

Ak Yayınları Kültür Kitapları Serisi:

Ionia, Aiolis, Lydia, Phrygia ve Troas'tan sonra şimdi de

MYSIA

Akbank'ın yayınladığı bu değerli kitap, Anadolu'nun eski çağlarda Mysia adıyla anılan bölgesindeki antik kentleri tanıtıyor. Kalıntılarını fotoğraflarla örnekliyor.

Prof. Dr. Bilge Umar'ın hazırladığı "Mysia" tarih, arkeoloji, turizm ve gezi fotoğrafçılığı amatörlerinin, bu konuda Türkçe yayınlanmış yapıtlar için duydukları büyük bir gereksinmeyi karşılıyor.

Kültür hizmetlerinde de
AKBANK

Kuşe kağıda ofset baskılı
Türkçe ve İngilizce
Fiyatı : 1250 TL
Genel Dağıtım : Serhat Pazarlama

REPRO

OSMANLI TOPLUM YAŞAYIŞIYLA İLGİLİ
BELGELER-BİLGİLER

Kahve-III

KAHVE YASAĞI

Reşat Ekrem Koçu, *Osmanlı Tarihinde Yasaklar* "Kahve Yasağı", Şaka Matbaası, İstanbul, 1950.

Türkiye'ye kahve on altıncı asırda, Kanuni Sultan Süleyman zamanında girdi ve evvelâ Suriye'de, bilhassa Haleb ve Şam şehirlerinde taammüm etti, İstanbul'da da ilk kahvehane, hicretin 962 (Milâdın 1554) yılında açıldı. Peçevîli İbrahim Efendi büyük şehirde bu kahvehanelerin açılışını şöylece naklediyor:

"Dokuz yüz altmış iki yılı hududunda Halep'ten Hakem namında bir herif ve Şam'dan Şems adında bir zarif gelip -avamın ve ayak takımının kalabalık olarak bulunduğu- Tahtakale'de birer büyük dükkân açıp kahveciliğe başladılar. Keyfe müptelâ bazı yâran-ı safa, hususile okur yazar makulesinden nice zurafa bu kahvehanelerde toplandı, kimi kitap okur, kimi tavla ve satranç ile meşgul olur, kimi de yeni yazılmış gazeller getirip maarifden bahsolunurdu. Eskiden eşi dostu toplayıp sohbet etmek için ziyafetler tertip edilirdi, kahvehaneler açılınca bir iki akçe kahve parasile ondan ziyade cemiyet safası eder oldular."

Kahvehaneler İstanbul'da sür'atle çoğaldı ve yayıldı, işsiz güçsüz takımı, bilhassa kadı ve müderris ma'zulleri vakit geçirmek için kahvehanelere devama başladı; mahallelerde imamlar, müezzinler, hattâ büyükçe rütbe ve mansıb sahipleri bile kahvehane müşterisi oldular. Kahvehanelerin halk ile dolup boşalması, bilhassa gençlerin, hattâ tüysüz çocukların kahvehanelere girip çıkması, bazı müteassıb ulemayı kahvehaneler aleyhinde hareket geçirdi: "Birer mesavi hanedir, kahvehanelere varmaktan meyhaneye varmak evlâdır" demeğe başladılar, camilerde, mescidlerde kahvehanelere gidilmemesi için vaizler, nasihatler verildi. Nihayet Üçüncü Murad zamanında: "Her ne ki fahim mertebesine vara, yâni kömür ola, sırf haramdır" diye bir fetva verilerek ilk kahve yasağı çıktı; kahvehaneler kapatıldı. Fakat kahvehane yârenliğinin tadı halkın damağında kalmıştı, kahvecilik de çok kârlı bir işti, mahalle aralarında, ara sokaklarda, çıkmaz sokaklarda, bazı dükkânların ard kısımlarında gizli koltuk kahveleri açıldı, kahveciler de bu yasağın tatbikine memur subaşı ile asesbaşıya ve adamlarına göz yumma payını verdiler, halkın kahveye iptilâsı o dereceyi buldu ki koltuk kahveleri arı kovanı gibi işlemeğe başladı; vâiz efendiler de ağızı değiştirdiler: "Kahve kömür haddine gelmez imiş, içmesi caiz imiş" demeğe başladılar. Payitahtın tanınmış uleması, şeyhleri, kahve müdavimlerini hoş gördüler, kahve yasağı kaldırıldı; bunun üzerine servet sahipleri, vezirler, irad olarak gayet büyük, müzeyyen ve mükellef kahvehaneler yaptırdılar ve kahvecilerden günde bir iki altın kira alır oldular. Nihayet bi rivayete göre Üçüncü Mehmed, bir rivayete göre de Birinci Ahmed zamanında memlekete tütünün girmesi ve tütün tiryakiliğinin yayılması, kahve safasına cilâ verdi ve kahvehanelerin şevkini, revnakını artırdı. Büyük kahvehanelere, semtlerine göre topçu, tersane, kalyoncu, yeniçeri, cebeci neferleri, hammal, sandalcı, kayıkçı, fırın uşağı, hamam uşağı gibi ayak takımı bekârlar doldu, kibar müşteriler, efendiden kimseler, derlice topluca mahalle kahvehanelerine çekildiler. Nihayet Dördüncü Murad zamanında, kahvehaneler tütünün ateşine yandı, çok şiddetli ve amansız bir tütün yasağının yanı sıra çok şiddetli bir kahve yasağı çıktı. O ziynetli, nakışlı, havuzlu ve fıskiyeli mükellef kahvehaneler yıkılarak yerlerine bekâr ve nalband odaları yapıldı. Bir ara Edirne'de bazı kimselerin yasağa rağmen kahvehane açtığını haber alan Sultan Murad bostancıbaşıyı cellâdlarla beraber Edirne'ye gönderdi, yasağa rağmen kahve işleten birkaç kişi idam olundu ve kahvehanelerinin çatısı yere indirildi. Türkiye'de kahvehaneler, tekrar, ancak bu Padişahın ölümünden sonra açılabildi ve memleketimizde ikinci bir kahve yasağı da çıkmadı. Yalnız İkinci Sultan Mahmud, kanlı bir şehir muharebesile yeniçeri ocağını kaldırdığı sırada, yeniçeri döküntülerile taraftarlarının toplantılarına mâni olmak ve dolayısile yeni bir fitne tehlikesinin önünü almak için, birkaç sene İstanbul'daki kahvehaneleri kapattı, ortalık iyice yatıştıktan sonra da kahvehaneler, birer ikişer açılmağa başladı.

Kahve yasağı münasebetile, fırsat elde iken eski İstanbul kahvehanelerinden de bahsetmek gerekir, şirin bir sohbet mevzuudur.

Eski İstanbul kahvehaneleri arasında dikkate şâyan olanı, ocaklarının lâğvına kadar büyük şehirde pek gürültülü bir hayata sahne olmuş bulunan yeniçeri kahvehaneleridir.

Yeniçeri ocağının zaptü rabtı bozulup da hemen bütün İstanbul esnafı ocağa yoldaş yazıldıktan sonra, kahveciler de, kahvehanelerinin kapısı üzerine mensup oldukları Yeniçeri ortasının nişanını asmağa başlamışlardı. Her ortanın yoldaşları da kendi nişanlarını taşıyan kahvehanelere çıkar olmuşlardı.

Üçüncü Selim ve Dördüncü Mustafa devirleriyle İkinci Mahmud'un ilk saltanat yıllarında yeniçeri ocağı, kelimenin en yerinde ve kuvvetli mânasiyle bir haşarat yatağı olmuştu. Öyle ki, İstanbul civarında, meselâ Galata, Tophane, iki yakalı Boğaziçi köyleri ve bilhassa Üsküdar'da ırz ve namus sahipleri, fevkalâde bir lüzum görmedikçe evlât ve iyâlini sokağa çıkaramazdı. Kız ve kadın şöyle dursun, dört kaşlı delikanlılar bile yeniçeri erâzilinin şeni' sarkıntılıklarına uğrardı. Devrin bir vakanüvisi, bu haşaratı şöyle tasvir eder:

"Yeniçeri adı ile çoluğa çocuğa tecavüz eden manav, hamal, börekçi ve kayıkçı makulesinden ve köşebaşı kabadayılarından olup paskalya ve domuz kırımında, sokaklarda abalarını yayarak geçen Hıristiyanlardan birer ikişer para almağa tenezzül eden utanmazlar, hangi ortaya mensup ise koluna o ortanın nişanını nakşettirir, güya görenler korksun diye de kolları sıvalı gezerler. Başlarına bir endazeden uzun acayip bir sarık sarıp sokak ve pazarlarda itlikten kinaye baldırı çıplak dolaşırlar."

Yeniçeri kahveleri yukarıdaki satırlarda canlandırılan baldırı çıplak külhânilerin sabahtan akşama kadar saz ve söz ve hattâ iş ü nûş, afyon ve esrar ile keyif çatıp eğlendikleri yerlerdi. Hemen hepsi gayet büyük ve fevkalâde süslü olan bu kahvehaneler, umumiyetle İstanbul'un manzarası en güzel yerlerine, bilhassa denize nâzır sur bedenleri üstüne yapılır, yahut, deniz üstüne kazıklarla atılmış salaşlarda kurulurdu. Her kahvehanenin mahbub köçekleri, sazendeleri, kıssahanları, eli ayağı düzgün şâb-ı emred uşakları bulunurdu.

Peykeler kilim ve seccadeler, kuzu pöstekileri ile döşenir, duvarlara Bektaşi levhaları asılır, yerlere fırdolayı hasır döşenirdi. Tavandan peykelerin hizasına kadar inen camların önü çiçek saksıları, bilhassa fesleğenlerle donatılırdı. Kahvehanenin ortasında daima, etrafı saksılarla süslü bir havuz ve fıskiye bulunurdu. Kahve ocakları ise bir gelin köşesi gibi süslenirdi. Kapaklı ve açık boy boy cezveler, dolap dolap fincanlar, en az birkaç tanesi gümüş ve altın başlıklı billûr şişeli olmak üzere nargileler, kehribar ağızlıklı çubuklar, çiçekli oymalı levhalar bir servet teşkil ederdi. Ocak başında da, umumiyetle, kahvehane sahibinin evlât niyetine büyüttüğü bir delikanlı bulunurdu.

Bir asma kahve

(Ressam Ali Rıza Bey'e Göre Yarım Asır Önce Kahvehanelerimiz ve Eşyası, *Ord. Prof.Dr. A. Süheyl Ünver- Geçen sayımızda kullandığımız resimler de aynı kitaptan alınmıştı.)*

Bahsettiğimiz devirde, İstanbul'un bu tabakadan olan gençleri arasında Cezayir kesimi esvap modası yayılmıştı: Yazın beyaz dimiden, kışın da beyaz yünlüden dizin bir karış üstünde kısa diz çakşırı, belde kırmızı şal kuşak, nar çiçeği necef taşından düğmeleri daima çözük mintanın kolları sıvalı ve sağ kolun bazusunda orta nişanı görünecek.. Başta Cezayir fesi üstünde oyalı grep.. Baldır bacak çıplak. Kış ise diz kapağına kadar çıkan beyaz üstüne kırmızı çiçekli yün çorap.. Ayakta Kayseri'nin, sarı sahtiyanından yemeni, filar... İş ü işret âlemlerinde nâm almış külhâni civanlar, başlarına bir de çiçek iliştirirler..

Her yeniçeri kahvehane yaptırıp açamazdı, kahvehane sahiplerinin hemen hepsi, en namlı yeniçeri zorbaları idi. Ocağın son yıllarında kahvehane sahibi olan yeniçeri zorbalarının en namlıları Kuledibi kahvehanesinin sahibi kalyoncu Burunsuz Mustafa, Hendek kahvehanesinin sahibi Tersane Başçavuşu Darıcalı İbrahim Çavuş, Çardak iskelesi kahvehanesinin sahibi 56'lı yoldaşlarından Galatalı Hüseyin Ağa, Toygar tepesi kahvehanesinin sahibi Tiflisli Ali, Balaban iskelesi kahvehanesinin sahibi Kız Mustafa, Esir Pazarı kahvehanesinin sahibi Babadağlı, Hasan Paşa hanı kahvehanesinin sahibi Sarhoş Mustafa, Irgad pazarı kahvehanesinin sahibi Turnacı Ömer idi.

Yeni yapılan bir yeniçeri kahvehanesi döşenip dayandıktan sonra, kapısının üstüne asılacak olan orta nişanı için parlak bir alay tertip edilerek açılırdı. Orta nişanı, umumiyetle şimşir, nadiren de abanoz üzerine kabartma olarak işlenir, münasip boyalarla boyanır ve tezhib edilirdi. Kahvehanelerin nişan alayı, Süleymaniye'deki Ağa kapısından başlardı. Nişan levhasını baş karakullukçu başının üstünde tutardı. Kırk elli ve hattâ daha fazla delikanlılar, altın ve gümüş kınlı hançerler, keşmir şalları, Cezayir kesimi esvaplariyle levhanın önü ve ardı sıra yürürlerdi.

Alayın en önünde de elleri teberli Bektaşi babaları bulunurdu. Soytarılar, çengiler, köçekler envai maskaralık yapıp oyun oynarlar, atlı alay çavuşları, nişanın geçeceği yollardaki halkı kırbaç ve kamçı ile dağıtarak, "Savulun bire savulun... Nişan geliyor!" diye bağırırlardı.

Çardak kahvehanesinin sahibi Galatalı Hüseyin ağa, devrinin usta bir destan şâiriydi... Hayatı kendi destanlariyle oldukça aydınlanan bu adam, himâye edıp evlât niyetine büyüttüğü Osman adındaki bir gence açtığı bir kahvehaneden şöyle bahsediyor:

Tophane'de kahvehane açayım
İçine sîm ile zeri saçayım
Fağfurî fincan billûr bardak alayım
Tavanından altın topu sallayım
Osman Bey de benim çırağım olsun
Kahvehanesi güzellerle dolsun...

Yeniçeri kahvehanelerinden sonra, büyük şehirde yine kendine mahsus bir âlem olan tulumbacıların çalgılı kahvehaneleri gelir.

İstanbul'un eski tulumbacı çalgılı kahveleri hakkında en sağlam canlı şahidi bu satırların yazıldığı sırada yetmiş iki yaşlarında kadar olan Üsküdarlı halk şâiri Vasıf Hoca'dır ki, kendisi yıllarca çalgılı kahveler yapmış, sohbetine ve tatlı diline doyum olmayan bir mübarek zattır. Vasıf Hoca, bana verdiği kıymetine paha biçilmez notlarda, çalgılı kahvehanelerin İstanbul'da ne zaman başladığını tesbit edemiyor: "Selânik şehrinde de yapıldığını işitmiş isem de kimbilir ne kadar seneden beri ramazanlarda İstanbul'umuza hâs bir âdet olduğundan ekseriya tulumbacı kahvehanelerinde yapılmakta idi" diyor. Vasıf Hoca'nın notlarını okuyalım:

"Çalgılı kahvehaneyi işletecek olan kimse sürre alayının ertesi günü hazırlanmağa başlardı. Elvan kâğıtlardan zincirler ve güller yapılır ve kahvehanenin tavanı, tek tahtası bile görünmeyecek kadar güllü göbekler, yahut beşik örtüsü tarzında kâğıt zincirlerle donatılırdı. Bir köşede çalgılara mahsus bir yer ayrılır, buraya da, yerden yüksek, şanomsu bir sed yapılır, güzel resimler, kâğıddan güllerle donatılır, üç tarafta kalan duvara da birkaç çivi çakılarak bunlara da çalgıcıların klarnet, darbuka, çifte nakkareleri asılıdır. Kendileri için de sandalyeler dizilirdi. Kahvehanenin duvarlarında da yine güzel resimler ve aynalar asılırdı. Bunla-

nın etrafı da elvan kâğıddan güller ve çiçeklerle donatılırdı. Ramazanda kahvehaneye gelecek müşteriler için de ayrıca küçük hasır iskemleler hazırlanırdı. Arefe gününün akşamı kahvehanedeki bütün masalar kaldırılır, yerlerine bu hasır iskemleler dizilirdi.

"Çalgı takımını teşkil eden klarnet, zurna, çiftenâra ve darbukacılar, sazlarındaki meharetine göre, gecelik hesabile tutulurdu, kendilerine bir pey verilirdi; buna karşılık da sazları alınarak çalgı yerindeki çivilere asılırdı; geceleri çalgı paydosunda, çalgıcılar sazlarını alıp götüremezlerdi; çünkü, aldıkları peyi kâr sayarak çalgılarını koltuk altı ediverirlerse ertesi akşam uğramayacaklarından korkulurdu; bu takdirde çekilen zahmetler, harcanan emekler boşa gider, kahvehane bir iki gece çalgısız kalır, halka karşı da küçük düşülürdü.

Ramazanın birinci günü akşamında, çalgılı kahvehanelerin meraklıları ve müşterileri, teravihten sonra gelmeğe başlayıp yerlerini tutarlardı. Çalgı oyun havaları, şarkı ve türkü ile başlardı. Kahvehanenin çığırtganı olan zat bir semâî yahut divan okuyarak bir Ramazan sürecek olan çalgı âlemini açardı: burada müşterilere hoş geldin yollu bir iki mâni söyler ve kahveyi takdim ederdi, yâni çalgılı kahvenin kimin tarafından hazırlanıp işletileceğini söylerdi. (Meselâ, Vasıf Hoca gibi) bu işte hüner ve iktidar sahiplerinin şöhretleri o zamanlar bütün İstanbul'u tutmuş idi ki, isimlerinin zikri müşteriler üzerinde büyük tesir yapardı; esasen çalgılı kahvenin kimin tarafından hazırlandığı, semtçe, Ramazan'dan haftalarca evvel malûm olduğu gibi, tulumbacılık âleminde, Ramazanlarda, kimin nerede çalgılı kahve yaptığı da bilinirdi.

"Çalgılı kahvehanelere, şâbb-ı emred olmamak şartiyle arzu eden her sınıf halk gelebilirdi; fakat has müşterileri tulumbacı, arabacı ve sandalcı gibi ayak takımı ile bunların uçarı, çapkın ve kabadayı kısmı idi. Ağırbaşlılar; selam verdikten sonra bir köşeye çekilip sükunetle dinlerler idi.

"Kapıda bulunan karşılayıcılar, kendisini kurtarmamış gençleri içeri sokmazlardı. Müdavimlerin ele avuca sığmaz uçarıları ise, ceketler omuzda, fesler yâr tekmesi (bir tarafı çukurlaştırılmış) yahut yârdan ayrıldım (üç köşesi kırık), kuşaklarının uçları bir karış kadar sarkıtılmış ve daha ileri gidilerek bıçağın sapı kuşağın içinden üç dört parmak çıkarılmış, oturanları süzerek ve ağır başlı, feleğin çenberinden geçmiş kâmillere hakaretle bakarak yerlerini alırlardı; ki bu takımdan çoğunun peşinde bir zabıta memuru dolaşır, ve bir vak'aya sebep olmaması için göz hapsinde tutulurdu; fakat aslında da onlar kuru patırdılardan başka bir şey yapamazlar, umumiyetle çıkardıkları "çıngar"da rezil olurlardı.

"Çalgılı kahvelere kibar ve ricalden de nice kimseler gelirlerdi ki, kendilerini göstermeyecek bir köşeyi tutarlar, ârifane söyleyenleri dikkatle dinleyerek okuyanları takdir ile kalkarlar, takdir makamında da bir temennâ ile taltif edip giderlerdi.

Eski bir İstanbul kahvesi

"Çalgılı kahvelerde çığırtkan söyledikten sonra, ağır başlılardan, ya kendilerinden biri yahut yanlarında suret-i mahsusada getirdikleri bir söyleyici var ise, o, semai, divan, koşma, mâni, her ne ise bir şey okurdu. O muhitin tâbiridir, el elden üstündür arşa varınca, kendisi çığırtgandan daha kudretli olsa bile, irfan icabı, çığırtkanı takdir ile karşılayan birkaç sözü de okuduklarına karıştırırdı. Kopuk kabadayı güruhu ile:

Karanfilsin kararın yok
Gonca gülsün timarın yok

gibi söylene söylene bayatlayıp çürümüş mâni ve koşmalarla benlik iddiasında bulunurlar, taklid yollu düzdükleri mânasız şeylerle kendilerini dev aynasında görerek bir gürültü, hır çıkarmaya yeltenirlerdi. Gerçi yapmak istedikleri yolsuzluklar kendilerine pahalıya mal olur, fakat nice emeklerle ve fedakârlıklarla kurulan çalgılı, kahvehane de, henüz masrafının dörtte birini çıkarmadan zabıtaca kapatılır, bazan da müessisi cezaya çarptırılırdı.

"O zamanlar, görenek icabı, İstanbul' da binlerce mânici vardı. Mektep çocukları arasında bile iki semai ve mâni bilmiyen, hattâ semai ve mâni düzmeye özenmiyen yok gibiydi. Benim tanıdığım en namlı mânici ve semaicilerden bazıları şunlardır:

"Mekteb-i Harbiyeli Emin Şah, Üsküdarlı ketebeden Hakkı Bey, Tıbbiyeli İsmail Hakkı, Haddehâneden Unkapanlı Bodur Tevfik ve kardeşi Bodur Şevki, yine Haddehâneden Yusuf ile Balatlı Ethem, Sibyan taburundan Arap Şerafeddin. Balatlı Haşmet, Defterdarlı tulumbacı Çiroz Ali, Zeytinburunlu Zil İzzet, Mustafa Razi, Üsküdarlı Arap Hüsnü, Beşiktaşlı Muammer, Beykozlu Kâtib Salih...

"Mektep görmemiş ezberci manicilerin meşhurları: Harabat Halil, Üsküdarlı Arap Şükrü Reis, Kayıkçı İbrahim, İshak Ağa, Bekçi Ahmed, Kulaksızlı tulumbacı Çıtak, Ermeni Hasköylü Hampar, Üsküdarlı Karabet, Balat hamamından Andon.

"Manicilik kolay görünürse de, fakir beceremediğimden olacak ki, (Vasıf Hoca'nın en usta mânicilerden olduğunu bilhassa kaydederim), bana zor gelir. Ezbere mânicilik fikrimce hiçbir kıymeti haiz değildir. Söyler söyler biter, sarfedecek sermayesi bitince de hem mat hem de pişman olur. İrticalen mâni söylemeye gelince, karşılıklı açılan "ayak" her ne ise, hava yapılıncaya kadar satırı zihninde tecelli etirir ve söyler, bu da umman gibi tükenmez bir sermayedir. Güreş meydanında mağlup olan bir pehlivan alayın bir köşesinden iz bulur çıkar amma, kahvehanede mat olan bir mânici derhal kaçayım dese bile kapıdan çıkıncaya kadar, izzeti nefis sahibi ise, bir hayli ter döker. Ölenlere rahmet, hayatta olanlara sıhhat ve selâmet... Bu zümrenin, hakikati söylüyorum en naçiz bir ferdi olarak yaşıyorum...

"Çalgılı kahvelerde bir çerçeve içinde, bir de muamma tanzim edilip asılırdı; halledecek zata da bir mükâfat vâdedilir ve bu mükafât da mutlaka verilirdi; fakat şu şart ile ki, muammanız şudur! demek kâfi değildi, muammayı asan zatı mâni ile de mat etmek gerekti.

"Bir asır kadar evvel Demirkapı'da ve Çenberlitaş'da sıra ile muamma kahvehaneleri de yapılırmış... Yetişemedim... Saz âşıklarının muammalarını bilirim. Aşıkları muammalara müşterileri taşlamak, yâni medhü sena etmek gibi usullerle para toplarlar ve bu paraları balmumu ile muammanın çerçevesine yapıştırırlardı. Açıktan halleden olursa, toplanan bu parayı alırdı; olmazsa, diğer bir yere giderler iken aralarında taksim ederlerdi. Mâniciler gibi, bunların da çoğu ezberci idi.

Adam aman... ârife
Bir işâret kâfidir hakşinâsan ârife

Üç fıstık gövdesi ve gölgesinde ömrüne ömür katan bir yazlık kahvehane (aynı kitaptan)

Vâkıf olmaz her kişi hakkiyle maarife!..

Çalgılı kahvehanelerde duhuliye, mâdeni para zamanında 20 para idi; fakat yirmi para veren, koca kahvehanede yirmi kişi çıkmazdı. O zamanın örf ve âdeti veçhile, yirmi para bırakmak ayıp sayılırdı. Bir kuruş, ikilik, çeyrek bırakanlar çok olurdu. Hattâ bir semtten toplanıp birkaç kişi gelenler üç beş gümüş mecidiye bırakıp çıkarlardı ki bu da, kanaat ile, çok para idi.

"Yarım asır evvelki çalgılı kahvelerin en meşhurları şunlar idi:

Defterdar iskelesinde Kâhya İsmail'in kahvehanesi

Balat tulumbacı kahvesi,

Küçükmustafapaşa'da tulumbacı kahvesi

Cibali'de tulumbacı kahvesi

Unkapanı kahvehaneleri

Bayezid'de köşklülerin kahvehanesi

Direklerarasında çalgılı kahvehaneleri

Gedikpaşa'da arabacılar, tulumbacı kahvehanesi

Çukurçeşme'de Taşhan kahvehanesi

Yusufpaşa'da Cimbon Ali'nin kahvehanesi

Şehremini'nde Saray meydanında Pehlivanın tulumbacı kahvehanesi

Mevlevihane Tulumbacı kahvehanesi

Karagümrük'te Uzun Ahmed'in kahvehanesi

Kasımpaşa'da Kâtip Ömer'in kahvehanesi

Horhor'da Abdullah'ın kahvehanesi

Uzunyol'da Tosun'un kahvehanesi

Çeşmemeydanı'nda Hurşid'in kahvehanesi

Yüksekkaldırım'da umumhaneler karşısında yüksek kahvehane

Hendek tulumbacı kahvehanesi

Beşiktaş'da Paşa'nın kahvehanesi

Saman pazarı kahvehanesi

Üsküdar iskelesi Meydan kahvehanesi

Pangaltı'da Kalfanın kahvehanesi

"Bunların içinde de en namlısı, Hendek Tulumbacı kahvehanesi idi. Faik Bey namında bir tulumbacı tarafından donatılırdı. Güzellik ve ferahlık itibariyle de Paşanın kahvesi üstüne yoktu.

"Ben, on sekiz ramazan, yâni on sekiz yıl, İstanbul'un muhtelif semtlerinde çalgılı kahvehane yaptım. O hır gür ocağının, her yıl, Hakkın inâyeti ve müdavimlerimin bu nâçize olan hüsnü muhabetleri sayesinde gürültüsüz ve lekesiz olarak sona ermesi müyesser olmuştur. Ekser kahvehaneler, ramazanı şerifin ortasına bile varmadan bir kavga çıkar, zabıta tarafından kapatılırdı; zira müdavimlerinin ekseriyetini çapkınlar teşkil ederdi."

Aşağıdaki divan ve ayaklı mâniler, Vasıf Hoca'nın, bu içli halk şairinin, kendisiyle boy ölçüşmeye kalkanları mat ettiği irticalen syölenmiş nefîseleridir:

'Aşk üzerine:

DİVAN

Bende benlik koymadı hiç zerre veş cânânı aşk
Eylemez asla tekebbür kimde var îmanı aşk
Kasrı dilde bir virane hükmü kalmaz devr ile
Böyledir bezmi ezelden hazreti fermanı aşk
Her gönülde başka başka cilveler eyler zuhûr
Fethiden varlık hisarın hâcei fermanı aşk
Terki candır yâr için âşıkların âh itmesi
Böyle bir pâzârı sırdır âmile meydanı aşk
Men areften ders alanlar her ne varsa hoş görür
Kâmil eyler şeş cihetden âdemi imkânı aşk
Ağlamaktan ağla Vâsıf çâresi bu yârenin
Gösterir muhlislere didârını sultanı aşk

MÂNİ

Adam aman... aşkı var
Habibinin yüzünden kıldı Allah aşkı vâr
Feryad ider ben gibi kimin dilde aşkı var!

Göz üzerine:

DİVAN

Nazarsaz oldukça farûkane gâhi gözlerin
Münhasif eyler gider hurşid ü mâhı gözlerin
Bir nigâhı âteşinden alur âteş kulûb
Nerden almış bu rumuzüfken nigâhı gözlerin
Hem güler, hem tîr atar üftâdegânın bağrına
Âşık öldürmekle olmuş mübâhi gözlerin
Tîr-i müjgân... ah.. mazlûmâne döktü kanımı
Hiç zalim bilmiyor havfi ilâhi gözlerin
Kaatili can olduğun isbate hacet var mıdır
Gösterir hûniliği zirâ kemahi gözlerin

MÂNİ

Adam aman... gözlerim
Ağlamaktan boyandı al kanlara gözlerim
O al kanlı gözler ile gözlerini gözlerim!..

Büyük şehrin görmüş ve görmekte olduğu diğer kahvehanelerine gelince, hatıra gelenler şunlardır: Esnaf ve amele, kahveleri, hammal kahveleri, sandalcı ve balıkçı kahveleri, esrar kahveleri, kumar kahveleri, kuşbaz kahveleri, tiryaki kahveleri, damacı kahveleri, kır ve mesire kahveleri, han kahve ocakları, bugün tamamen tarihe kavuşmuş seyyar kahveciler...

Geçen asır sonlarında İstanbul'a gelmiş bir İtalyan edibi, Edmondo de Amicis, Türklerin ve bilhassa İstanbullu'ların kahve düşkünlüğünü şu birkaç satırın içinde pek canlı tasvir eder:

"Galata Kulesi'nin ve Bayezid Kulesi'nin tepelerinde kahve vardır, vapurlarda kahve vardır, mezarlık içinde kahve vardır, resmî dairelerde ve hamamlarda kahve vardır, çarşı içinde kahve vardır. İnsan, İstanbul'un neresinde bulunursa bulunsun, etrafına hiç bakmadan sadece bir bağırması kâfidir:— Kahveci!.. Üç dakika sonra, önünüzde bir fincan kahve tütmeğe başlar..."

KAHVE SOHBETLERİ

Mahallelerin kibardan geçinen ihtiyar kahvelerinden biri: "Kâfir şeytan sebep oldu, bu gece teravih namazını kaçırdık" bir başkası: "Simitleri kasap dükkânında unutmuşum. Geri dönmeye mecbur oldum. Kardeş sokakların kalabalığından geçilmiyor ki, iftara yetişemedim, yolda top atıldı" bir üçüncüsü: "Cenab-ı Hak taksiratımızı affetsin, dünya öyle bir değişti ki", başka biri tarafından: "Kış ramazanı mı iyidir, yaz ramazanı mı?" diye sorulan suale ukalâdan biri: "Bana kalırsa sonbahar ramazanı hoştur. Havalar orta, günler kısa, sebze ve meyve bol" cevabını verir. Öteden bir fıkracı: "Bektaşiye, ramazanı mı seversin bayramı mı diye sormuşlar, ramazanı cevabını vermiş. Ne için dediklerinde, yenir de, onun için cevabını vermiş" fıkrasını anlatır. Bir aralık sohbet tütünlerin fiyat ve nefaseti meselesine gelir. Geveze ihtiyarın birisi: "Koska'da tütüncü bir Ali Bayrakdar vardı, sağ ise kulakları çınlasın, öldüyse Mevlâ rahmet eylesin. Bizim Tatarağası Hüseyin Ağa'nın eski dostuydu. Ramazanlık tütünlerimizi ona ısmarlardı. Bir ramazan, eğer paraya kıyabilirsen Mekkizade için hazırladığım tütünden sana biraz vereyim, fakat bir okkası için üç kuruşunu alırım, dedi. Ben de ne olursa olsun, dedim, kâğıda sardı; ne bileyim o zamanlar okkalar da mı ziyade idi, neydi? Üç aylık çocuk kadar paketi kucağıma verdi. Sana yalan, bana gerçek, kahvede çubuğu doldurdum, misk gibi kokusu etrafa yayıldı. Bütün ahbap birer nefes çektiler. Herkes (o, oo) diye şaşırdılar. Allah gani gani rahmet etsin, merhum Hacı Gazenfer Ağa: "Öyle ama bir okka tütün için de üç kuruş verilmez. Böyle şeyler zenginlere göredir. Her ne ise ramazanlarda bir defa için zarar yok" diye nasihat etmişti. Hey gidi günler hey.." Bir başkası: "Mevlâna şimdi bohça tütünlerinin âlâsını Ulah Boyar'ları içiyor. Tüccar denk denk tütünlerini oraya gönderiyorlar" gibi lâklâkiyat yapılırdı.

Bazı mahalle kahvelerinde de bu gibi konuşmalar ile boşuna vakit kaybetmemek için kitap okunurdu. Kahveci tarafından sahaflardan kira ile (Kan Kalesi), (hamzaname), (Battal Gazi) gibi kitaplar tedarik edilir, kahveye gelenlerin içinde okuması olan bir müşteri okuyup, diğerleri dinlerdi. Kahveci, kitap okuyan müşteriden kahve parası almaz, okumayı üzerine alan müşteri de, kitabın bazı yerlerini okuyamayıp heceleye heceleye söktürebildiği kadar okurdu. İkide bir de kahveci çırağı, kahvenin şurasına, burasına konulmuş olan yağ mumlarının fitilini, ona mahsus makas ile kesmek için peykeleri dolaşırdı. Bazı semtlerde gençlerin kahvesi ayrıdır. Geceleri yüzük oyunu, tuğra oyunu gibi oyunlar oynarlar, çekişirler; buralarda kavga gürültü eksik olmazdı.

Balıkhane Nâzırı Ali Rıza Bey, Hasıma Hazırlayan: Niyazi Ahmet Banoğlu, *Bir Zamanlar İstanbul*, (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser), s.165-66.

KAHVE NARHI

İstanbul Kadı Sicili 80/v.62a

Ma'rûz

Âsitâne-i aliyyede vâki' attârân esnâfına bundan akdem tevzî' olunan çiğ kahvenün beher vakıyyesi üçer buçuk guruşa olarak fi'âtı kat' olunmuş olup ana kıyâsen meshûk kahvenün beher yigirmi beş dirhemi on ikişer paraya ibâdullâha bey' etmek üzere attârân esnâfı müttehidler ve el-yevm meshûk kahve ol vech ile bey' oluna gelür iken meshûk kahveci ve attâr esnâfından ba'zı muhtekir tâ'ifesi kemâl-i tama' irtikâbından nâşî meshûk kahvenün bir dirhemini bir paraya getürerek bey' eyledükleri tebdîlen taharrîlerinden tahkîk olundığına binâen bu gûne mugaayir-i emr ü rızâ harekete cesâret edenlerün te'dîbleri icrâ kılınarak bu kâr-ı mekrûhun men' ü ref'iyle bir hüsn-i râbıtaya idhâli husûsına irâde-i seniyye ta'alluk eylediğini hâvî bu dâ'îlerine hitâben beyaz üzerine şeref-yâfte-i sudûr olan fermân-i âlîlerine imtisâlen derhâl attârân kethüdâsı ve esnâf-ı merkuume ihtiyarlarını huzûr-ı şer'e ihzâr ve müvâcehelerinde feth-i kırâ'at ve mazmûn-ı itâ'at-makrûnı gereği gibi gûş-ı hûşlarına ilkaa ve tefhîm olundukda cümlesi ser-be-zemîn merâsim-i itâ'atı yerine getürüp bu makuule hâlet vukuu'a geldiği esnâfumuzdan mesbûk olmayup paralık kâğıdlarına ikişer dirhem sâfî kahve vaz' ederek ibâdullâha füruht oluna gelüp ve ilâ hâze'l-ân ol vechile ibâdullâha bey' ederüz deyü vech-i meşrûh üzere amel ve hareketlerine birbirlerine tekeffül ve cümlesine kethüdâları kefîl olmağla ba'de'l-yevm içlerinden bu makuule tama'-ı fâhişi tesbît ile paralık kâğıdlarına noksân kahve vaz'ile ısrâr-ı ibâdı mûcib harekâta ictisâr ederi olur ise icrâyı te'dîbleriyçün derhâl ifâde birle te'dîbât-i lâyıkası icrâsına râzılaruz deyü cümlesi bi'l-ittifâk ta'ahhüd eyledükleri İstanbul Mahkemesinden huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundı.

fî gurre-i min Receb sene 218

Sunuş

İstanbul'da bulunan aktarlara bundan önce dağıtılan çiğ kahvenin okkası üç buçuk kuruş olarak fiatı saptanmıştır. Buna oranla çekilmiş kahvenin yirmi beş dirhemini on iki paraya halka satmak konusunda aktarlar söz birliğine varmışlardır. Ve bugün de çekilmiş kahve böylece satılırken, çekilmiş kahve satanlardan ve aktarlardan kimi karaborsacıların, çok açgözlü ve kötü işlere eğilimli oldukları için, çekilmiş kahvenin bir dirhemini bir paraya getirerek sattıkları, kılık değiştirilerek yapılan araştırmalar sonunda ortaya çıkmıştır. Böylesine buyruğa ve onaya aykırı eyleme kalkışanların cezalandırılarak, bu kötü işin kaldırılıp yasaklanması ve iyi bir düzene sokulması konusunun Padişahın iradesine bağlı olduğunu içeren ve bu duacılarına hitaben yazılan ve çıkarılan yüce fermanları uyarınca, aktarlar kethüdası ve söz konusu esnafın ileri gelenleri derhal mahkemeye getirilmiş ve yüzlerine karşı okunarak uyulması gereken anlamı gereği gibi akıl kulaklarına sokulmuş ve bildirilmiştir. Hepsi yere baş eğerek, baş eğme törenini yerine getirip, böyle bir durumun kendi esnaflarınca yapıldığının görülmediğini, paralık kâğıtlarına ikişer dirhem net kahve koyarak halka satmakta olduklarını ve şu ana kadar halka böylece sattıklarını söylediler. Açıklanan durumda satacakları konusunda, birbirlerinin iş ve eylemlerine kefil oldular ve hepsine de kethüdaları kefil oldu. Bundan böyle içlerinden böyle bir büyük açgözlülüğü saptanarak, paralık kâğıtlarına eksik kahve koyarak halka zarar vermeye yeltenenler olursa, hemen gerektiği gibi cezalandırılmasına razı olduklarını bildirdiler, bu konuda oy birliğiyle söz verdikleri İstanbul Mahkemesinden yüce katlarına bildirildi.

17 Ekim 1803

KAHVE VERGİSİ

Türkiye'de men' edilmiş olduğu halde, kahve istimali pek çabuk yayılmıştı; bunun, bir senede sarfedilen miktarının [değer itibarıyle] dört bin kese akçeden fazla bulunduğu müverrih Raşit tarafından rivayet ediliyor (*Raşit Tarihi*, cilt 2, s.425). Bu memnuiyetin muhafazası maksadıyle, Süleyman İstanbul gümrüklerinde beher okka kahve için Müslümanların sekiz para sağ ve keferenin de on para sağ sikke olmak üzere "bid'at" namile bir gümrük resmi tarhetmiş idi. Mustafa da, bilhassa gümrükte kahve için yeni bir "hizmet" ihda ve bu malın beher okkasına, gümrük resminden başka, "bid'at-ı kahve" namile beş para daha resim vaz' eyledi.

M.Belen (çev. M.Ziya), *Türkiye İktisadî Tarihi Hakkında Tetkikler* (İstanbul: Devlet M., 1931), s.180.

İKİ YASAK FERMANI

İstanbul ve Galata Kadısına hüküm ki, bundan akdem nice defa ahkâm-ı şerife gönderilüb İstanbul ve Galata'da vâki olan eğer meyhane ve kahvehane ve eğer Tatar bozası işlenen mahallerdir külliyen ref' olunmak ferman olunmuş idi Haliyen üslûb-u sabık üzre kemakân meyhaneler ve kahvehaneler işleyüb ve Tatar bozası satılub fisk u fücur olduğu istima olundu İmdi ol emr-i şerifim kemakân mukarrerdir Buyurdum ki, varıcak bu babda her birinüz temam mukayyed olub eğer İstanbul'da ve eğer Galata'da vâki olan meyhane ve kahvehaneleri külliyen def' ve ref' idüb hamrleri var ise tuz katub sirke ettirüb emr-i şerifime muhalif iş ettirmeyesin Memnu' olmayanı isimleri ile yazıb bildiresin Daima bu emr-i şerifimin icrasında mukayyed olub ana muhalif iş olmakdan ihtiyat üzre olasın.

Fi 26 Zilkade 975 (1567)
(Şehir Subaşısına verildi)

Ahmet Refik [Altınay], *Onaltıncı Asırda İstanbul Hayatı 1553-1591*, 2. bas. (İstanbul: Devlet B., 1935), s. 141.

İstanbul Kadısına hüküm ki, mecma-ı erbab-ı ukûl ve ve menba-ı ezkiyay ve fuhul olan mahruse-i İstanbul makam-ı saltanat ve makarr-ı hilâfetim iken hilâf-ı şer'-i şerif ve mugayyir-i emr-i münif aşikâren hamr ve arak bey'i ve şira olunur İmdi şiar-ı küffar bu vechile izhar olunmak asla caiz değildir Bu babda kemâl-i ikdam ve hüsn-ü ihtimam olunmak şaayir-i İslâmdan olmağın minbad meyhane namına evler olmayub kahvehaneler bilkülliye ref' olunmak emir idüb bu babda Dergâh-ı İzzet destigâhımda yeniçerim ağası olan ...'ya emr-i hümayunum yazılub virilmişdir Buyurdum ki... vusul buldukta bu hususa daima... mukayyed olub müşarinüleyhle mübaşeret idüb emr-i celil-ül kadrim mucebince bilkülliye kahvehanelerin ref' eyleyüb minbad kahvehane olmağa ruhsat virmeyüb ve meyhaneler hususu dahi firdevs-mekân cennettâşiyan merhum Sultan Süleyman Han (aleyh-ür rahmet ve er rızvan) zeman-ı şeriflerinde ne vechile olmuş ise halen dahi ol üslûb üzre merbut olub asla meyhane namına nesne olmayub muhkem tenbih ve nida ettiresin ki minbad alâniyyeten hamr ve arak bey'i itmeyüb kendülerinin mal hununları olduğu cihetten birbirine hafiyyeten bey'i edeler Bu husus sonradan tetebbu olunsa gerekdir Ferman-ı kadr tüvanına muhalif kahvehane bulunub ve alâniyyeten hamr bey'i itdükleri malûmu şerifim oldukta küreğe konulub müddet-i medide ihrac olunmak mukarrerdir Ana göre herbiri mukayyed olub bu emr-i şerifi cihanmuta' ve ferman-ı münifi lâzim ül ittibaımın daima infaz ve icrasında dakika fevt itmeyesin.

(Mehmet Ağaya verildi)
Fi 19 Safer 991 (1583)

"KAHVEHANELERDE DEVLET SOHBETİ YASAĞI"

Vak'anüvislerimiz tarafından "siyasetten bahsetmek" yerine kullanılan "devlet sohbeti" pek güzel bir tâbirdir. Türkiye'nin mutlakiyeti mutlaka ile idare edildiği asırlarda, devlet sohbetinin ne kadar zararlı olduğunu yazmaya lüzum yoktur. Fakat bunun yasak olarak, ilânı, ilk defa Alemdar Mustafa Paşa zamanında görülür. Bir hükûmet darbesiyle İkinci Mahmud'u tahta oturtan bu namlı vezir, o zamanlar en azgın ve küstah devirlerini yaşayan Yeniçerileri de sindirdikten sonra "devlet sohbeti"ni yasak etmiş, hanlara, hamamlar ve bilhassa kahvehanelere de sayısız hesapsız hafiyeler koymuştu. Kahvehanelerde siyasetten bahsedenleri yakalatıp dil suçlarının cezasına göre hapse attırdıktan sonra, bu gibi sohbetlerin yapıldığı kahvehaneleri de derhal kapattırmıştır. Suçu, siyasetten bahseden adamın ağzını kapatmamaktan ibaret olan kahveci, semtinin veya mahallesinin şeref ve haysiyet sahiplerinden mazbut kimse ise, itibarının kırılmaması için, kahvesi zabıta tarafından hakaretle kapanmaz, akşamdan kendisine haber verilir, ertesi gün de adamcağız kahvesini açmaz, zabıta görevlileri gelip kapalı kahvenin kapısını mühürler idi. Devlet sohbeti yasağının pek insafsız ve kanlı bir şekil aldığı zaman ise, İkinci Mahmud'un mutemedi ve gözdesi Halet Efendinin ikbal devridir. O devirde hükûmetin siyasetini tenkit şöyle dursun, Halet Efendi ile yaranının hakkında küçük bir söz söylemek, hatta imâda bulunmak, hatta isimlerini ağıza almak, en hafifinden sürgün edilmek için kafi idi. Bu devirde "devlet sohbeti" ettikleri suçu ile pek çok kimse, derhal idam olunmuşlardır. Vak'anüvis Şânizade'den Hicrî 1236 (Miladî 1820) vakaayiinden bir fıkra kayd edelim:

"Bazı kibar hakkında lisanını hıfzetmediğinden (dilini tutamadığından) Ahmet Paşalı adındaki şahıs Çemberlitaş'ta elçi hanı önünde, yine aynı suçtan bir fakir derviş de Parmakkapıda asıldılar."

Reşat Ekrem Koçu, *Osmanlı Tarihinde Yasaklar* (İstanbul: Şaka Matbaası, 1950), s.36.

KAHVE'NİN ZAMAN ZAMAN YASAKLANMASININ GERÇEK NEDENİ

"Burada hükûmet tamamıyla askerlerin nüfuzu altında. Her ne kadar padişah tek otorite sahibi ise de, bunların yanında uyruklarından herhangi biri gibi esir durumunda ve kaşları çatık bakan bir yeniçeri gördüğü zaman tir tir titriyor. Muhakkak ki, burada bizdekinden daha çok başeğme durumu var. Devlet adamı ile doğrudan doğruya konuşulamıyor. İstenilen şey, eteğine kapanıp söyleniyor. Şayet bir paşa hakkında kahvede dedikodu yapılacak olursa, o kahve yerle bir ediliyor ve bütün oradakiler işkenceye uğruyor."

Lady Montagu, çev. Bedriye Şanda, *Türkiye'den Mektuplar* (İstanbul Kitaplığı, 1973), s. 57-58: Bristol Kentesine- Edirne, 1 Nisan 1717.

"Kahve Türkiye'ye 1543 yılında geldi. Kısa zamanda öylesine beğenilip içilmeye başlandı ki, bu hal endişe yarattığından yasaklandı. 1591 yılında tekrar serbest bırakıldı. 1633 yılında yine yasaklandı. Fakat yasakları uygulamak her zaman güç oluyor, sonunda bundan vazgeçiliyordu. Yasağın sebebi, devletin kahveyi zararlı bulmasından çok, kahvehanelerin eğlence ve zevk yuvaları olması, buralarda halkın isyana tahrik edilebileceği düşüncesiydi. Fazla miktarlarda kullanılması hoş karşılanmaya afyon, afyon ruhu ve benzeri uyuşturucu ilâçlar ise hiç yasaklanmamıştır."

Raphaela Lewis, çev. Mefkûre Poroy, *Osmanlı Türkiyesi'nde Gündelik Hayat* (İstanbul: Doğan Kardeş Yay., 1973), s. 144.

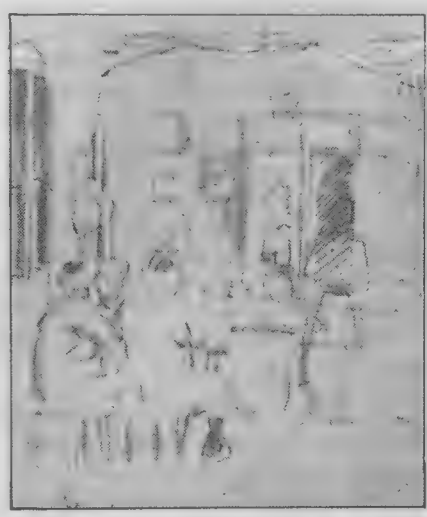

Kahvede oturanlar (aynı kitaptan)

KAHVENİN BATI'DA YAYILMASI

Fernard Braudel. *Civilisation Matérielle et Capitalisme*, Tome I (Paris: Armand Colin, 1967), s.192-196.

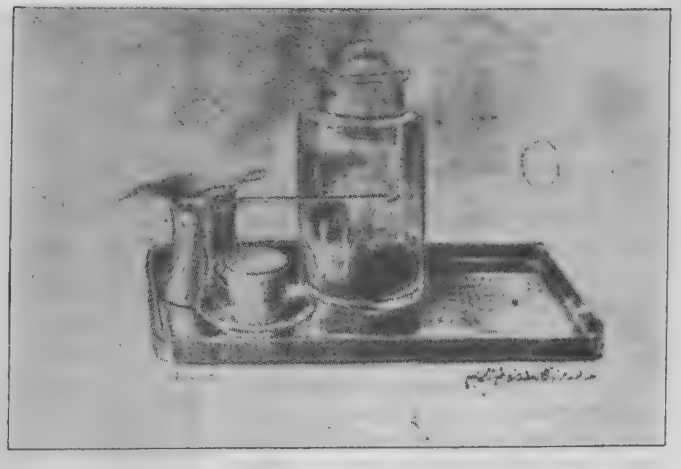

Kahve takımları (aynı kitaptan)

Kahvenin tarihini yazmaya kalkışmak, içinden çıkılması zor bir işe girmek demektir. Fıkralar, ilginç hikâyeler, şüpheli bilgilerle dolu bir alandır bu.

Yakın zamanlara kadar kahve ağacının İran'dan çıkmış olabileceği söylenirdi. Etiyopya'da doğmuş olması ihtimali daha fazladır. Ama, ihtimaller ne olursa olsun, ne kahve ne de ağacı 1470'ten önce pek görülmez. Bu tarihte Aden'de kahve içilmekte idi. 1511 yılından önce Mekke'ye varmış olmalı ki, aynı yıl kahve içilmesi yasağı ile karşılaşıyoruz orada. Mekke'de kahve içme yasağı 1524'te yinelenecektir. 1510'da Kahire'dedir kahve; 1517'de İstanbul'da. O tarihten itibaren de, yasaklamalarla serbest bırakmalar düzenli aralıklarla birbirini izlemiştir. Bu arada da Türk İmparatorluğu'nda büyük bir yaygınlık kazandı. Şam'a, Halep'e (1532), Cezayir'e yayıldı. Doğu'ya doğru, İmparatorluk hudutlarını aşarak İran'a ve Hint Müslümanlarına kadar ulaştı. 16. yüzyıl sona ermeden İslâm dünyasının aşağı yukarı tamamında yerleşmiş bulunuyordu.

Batılı gezginler kahveye, bazen de kahve ağacına sadece İslâm ülkelerinde rastlıyorlardı. 1592'de Mısır'a giden Prospero Alpini adındaki İtalyan hekimi kahveyi ilk defa orada görmüştü. Palavraları ile tanınan Pietro della Valle, kahve ile ilk defa 1615'te İstanbul'a geldiğinde tanışmıştı. Şöyle anlatıyor Pietro della Valle: "... Türklerin siyah renkli bir içkileri daha var ki, hep sıcak içildiği halde, kışın ısıtıcı, yazın da son derecede serinletici etki yapar insana. Yemek esnasında değil de, yemekten sonra, tatlı niyetine, dostlarla rahatça sohbet etmek üzere, yavaş yavaş yudumlayarak içerler. (Türkler) bir araya geldikleride kahve içilmediği pek vâki değildir. Bu amaçla büyükçe bir ocak devamlı olarak yanar durur; yanıbaşında kahve ile dolu küçük porselen fincanlar da hazır vaziyette tutulur. Yeteri kadar ısınır ısınmaz, mümkün olabilen en yüksek sıcaklıkta olduğu halde fincanlar, misafirlere, sırf bu işle görevli olan hizmetçiler tarafından hemen tevzi edilir. Bu tevzi işi yapılıncaya kadar da, misafirlere sıkılmasınlar diye, kabak çekirdeği sunarlar. Bazen 7-8 saat süren sohbetlerinde bu *kafoué* adını verdikleri içki ve arada yedikleri kabak çekirdeği sayesinde hoşça vakit geçirirler."

Kahvenin Venedik'e girmesi 1615 yılına doğrudur; Marsilya'ya biraz daha geç girdi; Lyon'a ise 1644'te ulaştı. Kahve çekirdeğini fincan ve tabaklarla birlikte Paris'e ilk defa 1644'te getiren, Le P. de la Roque adındaki bir gezgin oldu. 1650'de kahve Londra'ya ulaşmış olmalıdır. Viyana'ya girişi 1651, İsveç'e ulaşması ise, 1674'tür. Bunlar yaklaşık tarihlerdir tabiî.

Gerçekte kahve, başarısına yolaçan esas iltifatı Paris'te gördü. 1669'ta âlicenap ve zarif Türk elçisi Süleyman Mustafa ağa, kabul ettiği sayısız ziyaretçilerine bol bol kahve ikram etti: "Elçilik başarılı olamadı, ama kahve bu işten kazançlı çıktı." 1670'te Lyon'da yazarı belirtilmeyen, ama muhtemelen Jacob Spon'un kaleme almış olduğu *Traite du Caphé* (Kahve Kitabı) adı ile bir eser yayımlandı. Çay gibi, bu yeni içki de harika bir ilâç olarak takdim ediliyordu: "Her türlü *sıracayı* iyileştirir, gazları vücuddan atar, karaciğeri kuvvetlendirir, temizleyici hassası ile hidropikleri (vücudun su toplamasını) teskin eder, uyuza ve kan bozukluğuna karşı son derece etkilidir. Kalbi sâkinleştirir, nabzı düzeltir, mide ağrılarını dindirir, iştahı açar; durgunluk, neşesizlik gibi her türlü zihnî rahatsızlıklar için de aynı derecede etkilidir. Kahveden tüten buhar göz nezlesini, kulak uğultularını tedavi eder; nefes darlığına, bronşite, böbrek sancılarına ve barsak kurtlarına karşı da iyi gelir. Yemeği fazla kaçıranlar için de son derece rahatlatıcı etki yapar. Meyveyi fazla kaçıranlar için de bire birdir..." Bununla beraber, diğer bazı hekimlerle halk, kahvenin, erkeklerde kısırlığa sebep olduğu görüşünde idi.

Bu suçlamalara rağmen, o övgüler sayesinde, kahve Paris'te tutundu ve yayıldı. 17. yüzyılın son yıllarında, Türk kıyafeti içinde, başları sarıklı, tablalarında kahve cezvesi, yanan bir mangal ve fincanlarla dolaşan Ermeni ayak satıcıları ortaya çıktı. Paskal adı ile tanınan, asıl adı Hatariyan olan bir Ermeni, ilk kahvehaneyi 1670 yılına doğru açtı. Bugünkü *Four* ve *Saint-Sulpice* sokaklarının bulunduğu yerde, *Saint Germain* manastırının yüzyıllardan beri kurulagelen panayırındaki bir odada açılan dükkânda kahve satmaya başladı. Pascal pek iş yapamadı ve Seine nehrinin sağ yakasına, *l'Ecole du Louvre*'un yanına taşındı. Orada bir süre yegâne müşterileri olarak Malta şövalyeleri ile Yakın Doğu'dan gelenlere satış yaptı. Daha sonra İngiltere'ye geçti. Bu başarısızlığa rağmen, yeni yeni kahvehaneler açılmaya devam etti. Bu sefer Malibar'lı başka bir Ermeni, *Bucı* sokağında bir dükkân açtı; sonra da *Férou* sokağına nakletti. Bugünkü anlamı ile kurulmuş olan en meşhur kahvehane, daha önce Pascal'ın çıraklığını yapan ve 1650'de Sicilya'da doğmuş bulunan İtalyan asıllı Procope'un açtığı kahvehanedir. Sonraları adını Francois Couteau yahut Descouteaux olarak değiştiren Procope, dükkânını önce *Saint-Germain* fuarında açmıştı; daha sonra *Tournon* sokağına, oradan da nihayet 1686'da *Fossés-Saint-Germain* sokağına taşındı. Procope adı ile bilinen bu üçüncü kahvehane (ki bugün hâlâ mevcuttur) şehrin kibar ve hareketli bir semti olan, o zamanki adı ile *Buci* yahut *Le Pont Neuf* da denilen ve sonraları, 18. yüzyılda *Le Palais-Royal* diye ün yapacak olan mahalleye yakın bir yerde bulunuyordu. Kahvehanenin bir şansı da şu oldu: Açılmasından kısa bir süre sonra, 1688'de tam karşısına *La Comédie Française* kuruldu. Sicilyalının işi işti artık. Bitişik iki ev arasındaki bölmeyi yıktı, duvarlara halılar, aynalar koydu; tavana da bir avize yerleştirdi; ve kahvenin yanında, meyve şekerlemesi ile likör de satmaya başladı. Kahvehanesi âvârelerin, güzel hanımların, gevezelerin, hoşsohbetlerle *aydınların* buluşma yeri oldu. Meselâ ileride Fransız Akademisi'nin sekreterliğine getirilecek olan Charles Duflos kahvehanenin baş müdavimlerinden biri idi. Tiyatro yakındı ve Procope, oradaki büfesinde meşrubat servisi yapıyordu.

Modern kahvehane bir mahalle veya sokağın imtiyazı olarak kalamazdı. Şehrin gelişmesi esasen Seine nehrinin sol yakası yerine sağ yakasına kaydı yavaş yavaş. 18. yüzyılda sayısı 600 ilâ 700'ü bulan kahvelerin şehir içindeki dağılımını gösteren küçük bir haritadan çıkan da budur. Palais-Royal meydanında 1861'de açılan *Régence* kahvesinin ün kazanması da işte bu dönemde oldu (meydan genişleyince kahvehane bugünkü *Saint-Honoré* sokağına taşınacaktır daha sonra). Kah-

Café İslam, Berlin

vehanelerin itibar ve ünü yavaş yavaş kabarelerin yıldızını söndürdü. Almanya, İtalya ve Portekiz'de aynı modaya uymaktan geri kalmadılar. Lizbon'da, Brezilya'dan geldiği için kahve de, şeker de çok ucuzdu. Bir İngiliz'in anlattığına göre, kahveye toz şeker o kadar çok konuyordu ki, kaşık fincan içinde kaskatı bir direk gibi dikiliyordu.

Moda haline gelen kahve artık sadece kibarlara ait bir içki olarak da kalamazdı. Bütün malların fiyatı yükselirken, Okyanus adalarındaki üretimin bolluğu sayesinde, bir fincan kahvenin fiyatı uzun zaman değişmeden kaldı. Le Grand D'Aussy, 1782'de şöyle ifade ediyor: "Fransa'da kahve tüketimi üç misline yükseldi; kahve ikram edilmeyen bir burjuva evi artık yok gibidir; ahçı, esnaf ve hizmetçi kadınlar arasında bile sabahları sütlü kahve ile kahvaltısını yapmayan kalmamıştır. Paris çarşılarında, bazı sokak ve pasajlarda peyda olan birtakım kadınlar halka, sütlü kahve diye, kahve telvesi ile boyadıkları kalitesiz sütü satıyorlardı. Ocak üstüne yerleştirilmiş musluklu teneke ile sütlü kahvenin satıldığı kulübenin yanında genellikle bir tahta peyke bulunurdu. Bakarsınız, Halde çalışan bir kadın, yahut bir hamal çıkagelir, kahve içmeye. Tava (gibi uzun) saplı kallavi fincanlarla içerlerdi. Kurumlu müşteriler, küfeyi sırtından indirmeden, ayakta içerlerdi. Biraz daha zevk düşkünü olanlar yükünü peykeye koyar, kendi de yanına oturarak yudumlardı kahvesini. *Pont Neuf* yakınlarında Louvre rıhtımına bakan pencerenin önünde boydan boya uzanan tahta kulübelerde bu manzarayı seyrederken öyle tablolar gözümün önüne gelir ki, ressam olmadığıma hayıflanırım."

Parisli bu zâlim burjuvanın çizdiği tabloyu düzeltmek üzere şunları da söyleyelim: En güzel, daha doğrusu en etkileyici manzara, sabah gün doğar doğmaz işlerine koşuşan işçiler arasında sokak başlarında dikilen kahve satıcısı kadınların oluşturduğu manzaradır; sırtlarında musluklu teneke küfeleri, "fincanı 2 akçeye az şekerli" diye sütlü kahve satarlardı. Bununla beraber, başarı büyüktü; işçiler, bu yeni besinde bütün besinlerden daha çok lezzet, ucuzluk ve bolluk gördüler. Bundan ötürü de bol bol içiyorlar ve bu sayede akşama kadar tok kaldıklarını söylüyorlardı. Böylece artık sabah kahvaltısı ve akşam yemeği ile iktifa ediyor ve iki öğünden fazla yemek ihtiyacından kurtulmuş oluyorlardı.

18. yüzyılın ortalarından itibaren tüketim böylesine artmış ve bu yalnızca Paris'e ve Fransa'ya münhasır kalmamışsa, bu, Avrupa kendi kahve üretimini kendisi sağlamaya başladı da, ondandır. Dünya pazarları yalnız Arabistan'ın Moka çevresindeki kahve ağaçlarına bağımlı kaldığı sürece Avrupa'nın yapabileceği kahve ithalâtı sınırlı kalmaya mahkûmdu. Bu nedenle, 1712'den itibaren Cava'da kahve ağacı yetiştirilmeye başlandı. 1716'da Bourbon adası da buna katıldı. 1722'te Cayenne adasında yetiştirilmeye başlaması ile artık Atlantik Okyanusu'nu da aşmış bulunuyordu. 1723-30 arasında Martinik'te, 1730'da Jamaika'da, 1731'de de Saint-Dominique'te kahve yetiştirilmeye geçildi. Bu tarihler kahve üretimine değil de, ağacın yetiştirilmesine başlandığı tarihlerdir. Kahve üretimi için ağacın büyümesi ve çoğalmasını beklemek gerekmiştir. 1731'de, Le P. Charlevoix şöyle anlatıyor: "Kahvenin adamızı (Saint-Dominique) zenginleştirimş olmasından gurur duyuyoruz. Ağacı daha şimdiden sanki bu toprakların öz malı imiş gibi şirin bir görünüm kazanmıştır. Ama yine de toprağımıza tam alışması için biraz daha zamana ihtiyaç vardır."

Dünya pazarlarına hepsinden daha sonra çıkmış olan Saint-Dominique kahvesi en bol ve en ucuzu olarak kalacaktır: Üretim hacmi 1789'da 40.000.000 libre'ye ulaşmış bulunuyordu. Oysa ondan 50 yıl önce, bütün Avrupa'nın tüketimi muhtemelen 4.000.000 libre civarında idi. Fiyat ve kalite bakımından Moka kahvesi daima başta gelmiştir. Onu Cava ve Bourbon adalarının kahvesi izler. (İyi kalite kahve ince ve mavimtrak çekirdekli olur ki, Cava'nınki de öyledir.) Bunların arkasından Martinique ve Guadeloupe kahveleri gelir; en sonuncusu da Saint-Dominique kahvesidir.

Bununla beraber tüketim rakamlarını fazla şişirmekten de kaçınmamız lâzımdır. Konuya biraz daha yakından eğilmenin bize hatırlattığı budur. 1785-89 yıllarına doğru, Fransa'nın kahve ithalâtı yarısı Saint-Dominique'ten olmak üzere 36.000 tondu. Bunun 10.000 ile 12.000 tonunu tekrar ihraç ederdi. Paris'in yıllık tüketimi 1000 ton kadardı. Bazı taşra şehirleri henüz bu yeni içkiyi benimsemiş değillerdi. Meselâ Limoges'da burjuvalar kahveyi sadece ilâç olarak içerlerdi. Ancak bir kısım sosyal gruplar, ki bunların arasında kuzeyin postacıları da vardı, yeni modayı benimsemişlerdi.

Demek ki yeni yeni müşteriler bulmak gerekli idi. Hollanda Hint Kumpanyası bunun farkındaydı, İran'la Hindistan Müslümanlarına Cava'daki kendi üretim fazlasını satmayı tercih edeceği halde, onlara alışkın oldukları Moka kahvesini satmakta idi. 150 milyon Avrupalıya 150 milyon Müslümanı da eklersek, topu topu 18. yüzyılda 300.000.000 kişi vardır kahve içen veya içmesi muhtemel olan; bu da dünya nüfusunun aşağı yukarı üçte biri kadar bir miktadır. Bu nazarî bir hesaptır. Ama normal olarak kahve tıpkı çay gibi "eşsiz bir mal" bir servet kazanma aracı haline gelmiştir. Kapitalizmin etkili bir kesimi kahvenin üretimi, dağıtımı ve başarısı ile yakından ilgilenmektedir. Paris'te bunun kültür ve toplum hayatı üzerinde ciddi tesirleri sözkonusu olmuştur. Yeni içkinin satıldığı dükkânlar yani kahvehaneler kibarlarla tembellerin buluşma yeri, fakirlerin sığınağı haline gelmiştir. Sébastien Mercier 1782'de şöyle yazıyor: "Adam sabahın 10'unda kahveye girer ve gecenin 11'ine kadar (ki bu kahvehaneler için polisin tesbit ettiği mecburî kapanma saatidir) orada kalır; bir fincan sütlü kahve ile öğle yemeğini geçiştirir, akşam yemeği de yine orada yediği *bavaraise* (şurup, şeker, süt ve bazen çay da karıştırılan yiyecek)'tir.

Kahvenin halk arasında yayılması o kadar da hızlı olmadı. Şu fıkra da onu gösterir: 29 Kasım 1721'de idam mahkûmu Cartouche'a, sorgu yargıcı, yudumlamakta olduğu sütlü kahvesini göstererek "sen de içer misin?" diye sordu. Mahkûmun cevabı şu oldu: "Alışkın olduğum bir içki değil bu; bir bardak şarapla bir parça ekmeği tercih ederim".

Çeviren: Mehmet Genç

Resmî Türkiye Komünist Fırkası'nın Bir Komintern Gazetesi'nde Yayımlanan Türk Kurtuluş Savaşı'yla İlgili Görüşü

Tevfik Rüştü (Aras), Mahmut Esat (Bozkurt), Yunus Nadi (Abalıoğlu), Kılıç Ali, Hakkı Behiç (Bayiç), İhsan (Eryavuz), Refik (Koraltan), Eyüp Sabri (Akgöl), Süreyya (Yiğit) gibi, Yeşil Ordu Cemiyeti'nden gelen Sol İttihatçı, Birinci Dönem TBMM milletvekillerinin 18 Ekim 1920'de kurdukları, kısa bir süre sonra Çerkes Ethem'in vb. de katıldığı Resmî TKF'nın danışıklı bir parti (bir "muvazaa" partisi) diye adlandırılagelmesi konusunda, galiba ilk kez ben kuşkularımı açıklamış ve *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925* üstüne kitabımda, bu parti üyelerinin "genellikle sanıldığı gibi, tümüyle, Mustafa Kemal Paşa'ya her zaman uysallıkla boyun eğdiği pek doğru olmasa gerektir" diye yazmıştım (1978 basımı, s.175; ayrıca, kitabın sonundaki Ekler arasında bulunan, Hakkı Behiç' in Rauf -Orbay- Bey'e mektubuna bakılmalıdır). Daha sonra, bir sanat dergisinde çıkan bir eleştiri yazının dipnotunda, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'ndeki bir belgeye dayanarak, resmî TKF'nın 1920 Kasım ayında İstanbul'da da örgütlendiğini ileri sürdüm (bak: "M. Suphi Üstüne Son Bir Tartışma", *Bilineceği Bilmek*, s.74-75 /dn. 2).

1920 yılı sonlarında, Komintern'e üye olmak için resmen başvuran bu parti adına, 22 Kasım'da TBMM kararıyla dört üye Sovyet rejimini incelemek üzere, Moskova Büyükelçiliği'ne atanan Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'yla birlikte oraya gönderilmişlerdir. Bunlardan Besim (Atalay) yolda hastalanıp dönmüş, Dr.Tevfik Rüştü, Fuat (Carım) ve İsmail Suphi (Soysallıoğlu) Beylerse Moskova'ya giderek, bütün dünyadan gelen Komintern delegelerinin kaldığı Lüks Oteli'ne yerleşmişlerdir. (Bak: "Süleyman Nuri'nin Öyküsü", benim 1981'de yayımlanıp yasaklanan, ama sonradan Sıkıyönetim Mahkemesi'nce aklanan kitabım *Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler*, s.17). Fakat asıl TKP'lilerin itirazları üzerine, 3. Komintern Kongresi' nin öncesinde resmî fırkanın affiliasyon isteği reddedilmiştir. Bu arada, zaten Anadolu'da 1921'in başlarında, Çerkes Ethem Ayaklanması'nı bastırma dalgası içinde, bütün sol örgütler gibi resmî TKF de kapanmıştır. Ancak, partinin Moskova'daki delegeleri, bu durumdan hemen haberdar olamamışlar ve oraya gidiş amaçlarıyla ilgili (Türkiye'de uygulamak üzere komünizmi öğrenmek ve kendilerini Ruslara tanıtmak yolunda) çalışmalar yapmaya devam etmişlerdir. Resmî TKF delegasyonunun başkanı Dr. Tevfik Rüştü, Moskova'daki faaliyetlerini Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmekten de geri kalmamıştır. Mustafa Kemal Paşa ise, 16 Mayıs 1921'de Büyükelçi Ali Fuat Paşa aracılığıyla Tevfik Rüştü'ye şu uyarı mektubunu göndermiştir [(C.Akçakayalıoğlu) *Atatürk-Komutan, Devrimci ve Devlet Adamı Yönleriyle* (Genel Kurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yay., 1980), s.632'de Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi, A.III-110. a,D.4-41, F.3-5'ten dilce sadeleştirilerek aktarılıyor]:

"Komünizm akımının ülkemizde gördüğü ilgi hakkında Rus çevreleriyle yaptığınız temaslardan ve bu esas içinde hazırladığınız rapordan söz eden mektuplarınızı aldık. Ülkemizin bugünkü durumu ve şimdiki koşullar, bu girişimlerinizi uygun görmeyecek bir durumdadır. Ülkemiz bugünkü savaşa başladığı günlerde düşündüğümüz, ülke ve millet bağımsızlığı prensibini, her türlü bulaşıklıktan uzak ve temiz bir şekilde kendisine belgi yapmış ve geçen yılda Rusların eğilimlerini ve büyük yardımlarını sağlamak için müsamaha edilen ve komünizmi temsil eden her türlü örgütler tüm olarak ortadan kalkmıştır. Türkiye Komünist Partisi ile Halk İştirakiyun Fırkası, bugün tam olarak dağılmış ve ülkede komünizm mesleğini tutan ve temsil eden resmî özel hiçbir örgüt kalmamıştır.

Halkın geniş ölçüde devlet yönetimine katılmasını güvenlik altına alan Anayasanın etkisinde kurulacak örgütler ve ilkeler, genel yönetimimizin ruhunu oluşturacaktır.

Sovyet Rusya, davamızın başarısı için en büyük içtenlik ve temiz düşüncelerle ödünç olarak yardım eden bir hükümet olduktan başka, genellikle Rusları Doğu dünyasında bizim sürekli dostlarımız olarak görmeyi kuvvetle dileriz. Ancak, bugün Rusların da anlamış ve takdir etmiş oldukları üzere, iç ve milli ilkelerimize her türlü bulaşıklık ve karışıklıktan korunmuş olarak, sımsıkı ve düşmeden bağlanmak zorundayız. Dış işlerimizde, Ruslarla kurulu ve belgelerle belirli olan ilkeler içinde en güçlü bir dost olarak işlemlerde bulunacağız.

Ruslarla, gelecekteki ilişkilerimizde, bu ilkeler içinde hareket olunmasını rica ederim. Mektuplarınız üzerine bir işlem yapılmamış ve saklanmıştır efendim."

Dr. Tevfik Rüştü'nün 8 Haziran 1921 tarihli *Moscou* gazetesinde çıkan, çevirisini aşağıda okuyacağımız Fransızca yazısı, Komintern yayıncılarına, bu mektup henüz onun eline geçmeden önce verilmiş olmalı. Nitekim, makalenin sonunda vaad edilen ikinci yazı, *Moscou*'nun daha sonraki sayılarında çıkmamış, her halde hiç verilmemiştir.

Komintern 3. Kongresi'nce yayımlanan bu Fransızca gazetede, aşağıdaki yazıyı bulan ve dergimiz için Türkçeye çeviren Zafer Üskül'e çok teşekkür ederim.

Mete Tunçay

MOSCOU

ORGANE DU 3e CONGRES DE L'INTERNATIONALE COMMUNISTE

№ 13. Mercredi 8 Juin 1921

Direction: Dénejny 5, ch. 18. de 3 à 5 (sauf les dimanches et fêtes) tél. 1-77-77 et Kremlin 151

Secrétaire de la Rédaction: Tverskaia 48. de 6 à 8 (sauf les dimanches et fêtes) tél. 5-48-10 et 3-79-05.

Le Cabinet de la Reconstitution.

Le cabinet Wirth, surgi par suite de la crise de la Reconstitution, s'est présenté ces jours-ci devant le Reichstag allemand. Le nouveau gouvernement, formé spécialement en vue de l'acceptation de l'Ultimatum de l'Entente, se compose de représentants de la social-démocratie, du centre et des démocrates. Dans tous ces Partis existaient cependant des courants hostiles à l'acceptation de l'ultimatum.

Cette campagne de propagande est commencée et, étant donné les grandes contradictions qui regnent dans les rangs de la bourgeoisie, tout laisse supposer qu'elle aura pour résultat de mobiliser et de rallier sous le drapeau du Parti Communiste des masses prolétariennes beaucoup plus nombreuses que ce n'a été le cas pendant les journées de mars; ceci démontre une fois de plus que les leçons reçues par le Parti Communiste pendant les journées de mars commencent déjà à porter leurs fruits.

A. THALHEIMER.

Le Coup d'Etat de Vladivostok.

L'occupation de Vladivostok par les bandes de Semenov avec la collaboration des baïonnettes japonaises marque certainement le début d'une nouvelle intervention préparée en sous-main entre Tokio et Paris. Le Japon et la France, voilà les deux ennemis actifs de la Russie. Le plan d'intrusion à l'aide des gardes-blanches de Wrangel a échoué. Sous la pression des ouvriers français il a fallu renoncer à soutenir plus longtemps Wrangel, mais la diplomatie bourgeoise

4) Madeleine Marx sur "la faillite du feminisme, et sur la femme en Russie".
5) Clara Zetkin "Le rôle du mouvement communiste féminin".
6) Revue des pages féminines allemandes.
7) La Conférence communiste féminine d'Allemagne.
8) Le mouvement féminin en Autriche-allemande et en Allemagne (Steinhardt).
9) Le mouvement féminin en Hongrie (Vargat).
10) La journée internationale de la femme en Bulgarie (Chablines).
11) Les femmes communistes bulgares (Chablines).

ANADOLU'NUN EMPERYALİST BATI'YA CEVABI

Bulgar işçiler ve köylüler kanlarını emperyalist çıkarlar için akıtmaya devam etmeyi kesin olarak reddettikleri zaman, monarşiyi, düşmanlıkları bırakmaya bu tarzda zorlayarak, dünya savaşına öldürücü bir darbe indirdiler. Bulgaristan'ın bu saftan ayrılışı yüzünden umudunu yitiren Türkiye kendisini İtilâf devletleriyle görüşme zorunluluğu karşısında buldu. 30 Ekim 1918 mütarekesi bu görüşmelerin sonucu oldu. İstanbul'un İtilâf yanlısı Türk basını hemen zorlu bir polemiğe girişti ve savaşın sorumlularına saldırmak bahanesiyle millete İngiltere'ye köle olmayı ya da bütün bağımsızlık fikirlerini terk etmeyi teklif etmekten utanç duymuyor.

Bütün Türkiye halkı sözle anlatılamaz bir kaygı içinde olayların gelişimini bekliyordu. İşgal orduları birbiri ardınca geliyorlardı.

Bütün öç-alıcılar Türk halkına karşı zincirlerinden boşanmışlardı. Bunlar, Türkiye'ye sözde Avrupa medeniyetini getiren bütün renklerden oluşan birliklerdi. Durum nazikti ve kriz çok büyüktü. Halkın bu durumdan en fazla sıkıntı çeken bölümü çalışan ve fakir sınıflardı, oysa savaş zenginleri işin içinden sıyrılmayı çok iyi biliyorlardı ve bu durumdan keyiflerine geldiğince yararlanmaya devam ediyorlardı. Kabineler birbiri ardınca düşüyorlardı. Fransız Senegallilerinin karanlık yüzleri ve İngiliz yamyamları direnmesiz teslim olan başkentin sokaklarına korku salıyorlardı; taşra da Avrupalı emperyalizmin bu lütfundan payını alıyordu. Siyasi partiler, ya da daha doğrusu ülkede hiçbir kökü olmayan parti merkez komiteleri Fransız İhtilâli'nden ödünç alınan adlar altında, çoğalıyordu. Bu partilerin içinde, bilinen bir geçmişe sahip olan ve avazı çıktığı kadar İngiliz mandasının iyiliklerinin şarkısını söyleyerek ve azgın bir anti-Bolşevik ve anti-komünist propaganda yürüterek İtilâfçı kabinelerin korunmasına lâyık olan Hürriyet ve İtilâf fark ediliyordu.

Ülkede oldukça yaygın kuvvetli bir örgütle bir on kadar yıldır var olan İttihat ve Terakki Partisi'ne gelince, onun durumu değişmişti ve eski şeflerin yerlerini parti içindeki hasımlarına devretmek zorunda kaldıkları üç günlük acele bir kongre sonucu, programına ve organizasyonuna sosyalist-liberal eğilimin bazı düzeltmelerini katarak "Teceddüt" (yenileştirme) adını almıştı.

Böylece, ulusçu basın içinde, Amerikan mandasına yakınlık duyan, Wilson ilkelerine bağlı bir dernek oluştu.

Bununla birlikte, büyük kitlelerin gözünde, bu partilerin istisnasız tümü ciddi bir güven vermiyordu: İttihat ve Terakki savaşın mukadder sonuçlarından sonra varlık nedenini yitirmişti; öbürleri rastlantılar sonucu erken doğmuş kuruluşlardı. Bu sırada, İtilâf devletlerinin subayları ülkeyi silâhsızlandırmak ve bu şekilde köleliği ve sömürüyü sağlamlaştırmak için hiç zaman yitirmeksizin Anadolu'yu baştan başa dolaşıyorlardı.

Teceddüt'e üye olan ya da olmayan önemli sayıda İttihatçı militan ile önemli bir bölümü daha sonra ulusal liberal partiyi (Milli Ahrar) kuran bağımsız ulusçular, kısaca ülkenin bağımsızlığını isteyen devrimci aydınlar İtilâf'ın Türkiye'ye hazırlamakta olduğu geleceği görmüşler ve bölgesel savunma komiteleri kurmaya girişmişlerdi. Rumeli, Doğu illeri, Anadolu, Aydın ili (İzmir), Kilikya, vb. komiteleri. Bütün bunlar mütarekeyi izleyen aylarda oluyordu ve biz hareketin bütününü örgütlemekten hâlâ uzaktık. Henüz feshedilmemiş olan Meclis şu üç gruptan oluşuyordu: Teceddüt, halkçı liberaller (önderleri Fethi Bey'di) ve Bağımsızlar. Bu üç grubun üyeleri, özellikle Fethi Bey'in başlattığı, ama kürsüye kadar gelmeyen bazı iç çatışmalar dışında, savaş boyunca hükümeti desteklediler. Bu çatışmalarda Mustafa Kemal Paşa ile dostları (bu satırların yazarı onlardan birisiydi) çok sayıda subayla birlikte Meclis dışındaki muhalefet içinde yer aldılar.

Galiplerin giderek daha saldırgan

ve onur kırıcı davranışları ulusal bağımsızlık yanlılarının tepkisini artırmaktan başka işe yaramıyordu ve yukarıda anılan komitelerde ve halk arasında devrimci ve kavgacı eğilimleri doğuruyordu.

Kısa bir süre sonra Meclis feshedildi ve tutuklamalar başladı. Tutuklamalar daha çok, savaştan zenginleşmek için yararlanmayan siyasal militanlara yönelikti, Ama, savaş yolsuzluklarının hesabını soran halkın gözünü boyamak için savaşın sorumlularından birkaçı tutuklananlara katıldı. Bu, kimseyi yanıltmadı; tersine kurbanlara karşı halkın sevgisini artırdı.

İtilâf'ın emperyalist istekleri doğrultusundaki bu keyfî eylemlere, Avam Kamarası'nda Suriye galibi Mareşal Allenby'yi Haçlıların son kahramanı olarak resmen selâmlayan İngilizlerin kör taassubu ekleniyordu.

İngiltere ile Sultan, geçmişte ya da şimdi İttihat ve Terakki Partisi'yle ilişkisi olan herkese açıkça acımasız bir savaş açmışlardı. Böylece devrimci ögeler yok edilmek isteniyordu. Savaş ve katliamların sorumluluklarının araştırılması yalnızca bahaneydi; gerçekte bu araştırma tümüyle bırakılmıştı. Bu, istilâcıların uşaklarının ellerinde, Anayasa yanlılarını ve Kızıl Sultanı (Abdülhamit) tahttan indirenleri bile kovuşturmanın bahanesiydi.

Başkentin Rumlarının -bunlar savaş sırasında hiç tehdit altında değillerdi ve Ermeniler ile Türkler gibi acı çekmemişlerdi- kini Avrupalılarca öylesine beslenmiş ve kışkırtılmıştı ki, başkentin Müslüman halkı her an Rum patrikliğinin kışkırtmasıyla katledilmekten korkuyordu. Tüm özgürlükler yok edilmiştir. Lloyd George'un uşağı Ferit Paşa, Meşrutiyetçi (anayasal) Türkiye'yi ve onunla birlikte her devrimci düşünceyi boğmanın yollarını araştırıyordu. Avrupa emperyalizmi, usulüne uygun bir antlaşmaya gereksinme duymaksızın Türkiye'yi parçalıyordu. Fransa, Adana ile çevresini işgal ediyordu; sonra Suriye pençesine düşüyordu. Kendi kendimize inandırmak istediğimiz, güzel devrimci Fransa artık yalnızca bir masaldı. İtalya çok daha az sert tavırlarıyla, hatta daha beceriklilikle ve daha esnekçe diyeceğim, Anadolu'nun güney sahilini ve bu sahilin iç bölgesini sömürgeleştirmek istiyordu.

Tevfik Rüştü Aras

Türkler arasında kin duyulmayan tek Avrupa hükûmeti de zaten İtalyan hükûmetiydi.

Ermeniler, böylesi bir oburluğun öldürücü bir hazımsızlıkla sonuçlanabileceğini düşünmeksizin, ayakta kalan Türkiye'nin yarıdan fazlasını istiyorlardı. Özünde öbürlerinden daha az kötü olan, ama politikacılarınca kafalarına sokulan gerçekleştirilmez bir ideoloji ile cesaretlenen, emperyalist deliliğe tutulmuş bu halka sempati duyuyorum ve acıyorum. Bu durum, bu halkın sırayla tüm komşularınca katledilmesi kötü talihsizliğine uğramasına ve aynı acımasızlıkla komşularının üzerine atılmasına mâl oldu. Katliam yapanların sorumluluğunu kabul etmekle birlikte, sorumluluğun kaynağını burjuva Avrupa'da ve dünya emperyalizminin hizmetinde hiçbir macera karşısında gerilemeyen Daşnak yöneticilerde buluyorum.

Venizelos'un doymaz iştahasıyla yönlendirilen, emperyalist burjuvazinin Ortadoğu'daki desteği Yunanlılar, can çekişen Türkiye'nin mirasından en güzel parçaları ele geçirmeye uğraşıyorlardı.

Bu gözü doymazlık karşısında, tüm ülkede ve her yerde düzenlenen gizli toplantılardaki ruh hali devrimci coşkunluğa yaklaşıyordu. Saldırganlara karşı ölünceye kadar direnmeye and içiliyordu. Birçok kişi mütarekeyi kabul etmiş olmaktan dolayı pişmandı. Dört savaş yılından sonra tükenmiş olan bu Türkiye, yok olma pahasına, kendisini yeniden olanaksızı yapmaya yetenekli duyuyordu. Burjuva ve iki yüzlü Avrupa'nın, Balkan Savaşı anılarından çok iyi bilinen iğrenç yüzü bir kez daha görülüyordu. İstanbul hükûmeti son savunma araçlarını İtilâf devletlerine teslim etmeye uğraşırken, ülkenin iç bölümlerinde terhis edilen askerler silâhlarını halka dağıtıyorlardı ve cephanelerini gizliyorlardı. Silâhların büyük bir bölümüne şimdiden galiplerce el konulmuştu.

Mütarekeden sonra Türkiye'de siyasal durum ve ruh hali böyleydi. Ulusun derinliklerinde kaçınılmaz bir devrim hazırlanıyordu. Ancak, bütün bu hareketi kapsayacak örgütlenme eksikti.

İzmir'in işgali dönüm noktası oldu.

Devrim çanı, öz düşmanlarının ellerince çalınmıştı.

O dönemde, kamu güvenliğine tecavüzden ötürü aldığım dört aylık hapis cezası tamamlandığı halde hâlâ hapisteydim. İzmir'in işgalinin meyvelerini vereceğini düşünüyordum ve işgali Tanrı'nın yardımıyla gelen bir mutsuzluk olarak değerlendiriyordum.

Ulusal hareketin ikinci aşamasına geçmeden önce devrimci Rusya'nın oynadığı rolü belirtmem gerekir. Daha Brest-Litovsk düellosunda Rusya, Türkiye'de savaşçıların dikkatini çekmişti. Bu devrimci komşuluk etkisiz kalamazdı. Bunun örneği, savaş sırasında, Rus sularına gönderilen bir torpido mürettebatının halkı coşturan yüksek ideale kendisini kaptırdığında ve bu olaydan etkilenen Bâb-ı Âli'de bulunan emperyalist yöneticiler gerekli koruyucu önlemleri almak zorunda kaldıklarını sandıkları zaman görüldü. Ancak, mütarekeden sonra bu etki daha artmıştı. Moral sıkıntısı içindeki halk kızıl bayrakların zaferini bekliyordu. İstanbul'da, İngilizlerin Bolşeviklere karşı yürüttükleri amansız takip, müttefiklerin ve uşaklarının utanç verici yalanlarına, Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin yalan propagandasına karşın, dikkatleri Bolşeviklerden yana çekmekten başka işe yaramıyordu.

Rus devriminde, ezilen bir halk için özellikle çekici olan, üstün olmayan ırklar kuramının geçersiz kılınması ve iktidarın köylüler dahil halk tarafından ele geçirilmesiydi.

Kızıl Ordu karşısında Avrupa burjuvazisinin ardarda gelen başarısızlıkları bizi Avrupa hükûmetlerinin gerçek durumu konusunda aydınlatıyordu. Balkan ve Dünya savaşları ile gözümüzde karışmış olan Avrupa ile Avrupa'nın varlığını işte o zaman ayırabildik.

İzmir'in işgalinden sonra koşullar devrimcileri hızlı ve açık kararlar almaya zorluyordu. İzmir katliamları bu tepkileri doğurmuştu. Şimdi Ankara'da Tarım ve Çalışma Bakanı olan partili arkadaşlarımdan birisi o sırada İzmir dolaylarında bir köye sığınmış bulunuyordu. [Celâl Bayar] Galip Hoca adı altında birkaç devrimci yardımcıyla birlikte silâhlı direnişi örgütlemeye başladı; militanlar bu çağrıya katılmakta yarıştılar. Öte yandan, Rauf Bey ve arkadaşları, halkı ayaklandırmak için Batı Anadolu'yu dolaşıyorlardı. Aydın'da Yunan ordusuna ilk saldıran Yörük Ali Efe gibi yurtseverler, köylerden koşup geliyorlardı. Demirci Efe vb. gibi çete reisleri bile duyarsız kalmıyorlardı ve ulusal harekete katılmaya geliyorlardı. Salihli dolayında, daha sonra [resmî] Komünist Partiye giren Ethem ve Edip gibi halkçı devrimciler Yunanlı istilâcılara karşı bir cephe oluşturuyorlardı. Devrimci örgütler eşyanın doğası gereği hemen oluşmuşlardı ve Yunan işgal bölgesinin çevresinde üç noktada yoğunlaşmıştı: Uşak, Nazilli ve Balıkesir. Bu, bölgesel kongrelerin ertesinde gerçekleşmişti.

Çevredeki resmî ordu parçaları harekete ilk anından beri yürekten katılıyorlardı. İstanbul'un kesin emirlerine ve sayısız teknik zorluklara karşın, halk bölgesel kongrelerin kararlarına uygun olarak savaşa hazırlanıyordu. Her yanda, subaylar, özellikle küçük rütbeliler ülkenin savunmasında yerlerini almak için koşuyorlardı. Trakya komitesi ordunun yardımıyla bir direniş gücü örgütlemişti; aynı şey daha elverişli koşullarda Doğu Anadolu'da hazırlandı.

1919 Ağustosu'nda, Erzurum'da büyük bir etki doğuran ve bu nedenle ünlü olan bir kongre toplandı. Kongre tüm Doğu illeri temsilcilerinden oluşmuştu. O dönemde Anadolu askeri güçlerinin şefi olan Kemal Paşa ile Erzurum Ordu Komutanı olan Kazım Karabekir Paşa bu kongreye katıldılar. Herkes çağrıya uyuyordu; halk ne pahasına olursa olsun, kendisini savunmaya kararlıydı ve kongrenin çalışmasını tüm kalbiyle kolaylaştırıyordu.

Gelişmeler, eylemlerinin eşgüdümünü sağlamak üzere bütün bu örgütlerin üzerinde yer alacak bir yürütme kuruluna sahip olan bir devrimci örgütün kuruluşunu bekliyordu. Bu tarihsel onur 4 Eylül 1919'da toplanan büyük Sivas Kongresi'nin oldu. Sivas Kongresi'ne Müdafaa-i Hukuk Komitesi'nin kuruluşunu ve tüm siyasal partilerin kaldırılmasıyla tüm Anadolu, Mezopotamya ve Rumeli hareketlerinin yönetiminin birleştirilmesini borçluyuz. Bu büyük kongre, Türkiye'nin istisnasız bütün illerinde yapılan seçimler sonucunda gönderilen delegelerden oluşmuştu. Nazilli, Uşak, Balıkesir ve Rumeli merkez komiteleri de delegelerini göndererek, ancak özgün örgütlerini koruyarak, Sivas Kongresi'ne katıldılar.

Bu sırada, İstanbul'da, sultan ve bakanları tüm bu militanları kınıyorlardı ve hareketi boğmak için en alçak araçları arıyorlardı. Bu kongre haberiyle deliye dönen İtilâf hükûmetleri çok ciddi önlemler almışlardı. Bir İngiliz birliği Ouli Tichku'ya [?] gitmeliydi. Bu kongrenin toplanmasını engellemek için Fransız güçleri Adana'dan Sivas'a ilerlemeli ve Samsun'a çıkarma yapılmalıydı. Sözde uygarlıkçı ve özgürlükçü Avrupa gerçekte Ortadoğu'nun her kurtuluşçu ve devrimci hareketini boğazlama görevini yerine getiriyordu.

Ancak kongre öylesine iyi hazırlanmış, çalışma öylesine iyi gizlenmişti ve özellikle halkın isteği öylesine sarsılmazdı ki, hareketin düşmanları kongre haberini çok geç aldılar. Sayısız güçlüklere karşın seçilen üyeler Sivas'a varmışlardı. Kongre toplanmakla kalmadı, İtilâfın ve İstanbul hükûmetinin kararlarına karşın koruyucu önlemler de aldı. Mustafa Kemal Paşa görevini ve resmi ünvanını feda ederek, halka hizmet etmeyi yeğledi. Rauf Bey de aynı şekilde davrandı ve kongreye katıldılar. Birisi başkan, öbürü başkan yardımcısı seçildiler. Ulusun bağrından çıkmış olan kongrenin kararı ve çağrısı üzerine, komutanlar Ali Fuat Paşa (şu anda Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi), Kâzım Karabekir Paşa ve Refet Bey ile birlikte Anadolu'da bulunan kolordular halkın hizmetine girdiler. Burada bir noktayı açıklamalıyım. Bu kongreden hemen önce, yukarıda anılan önderler arasında Amasya'da, bu durum karşısında alınacak tavır ve üstlerine düşen görev konusunda gizli bir toplantı yapıldı.

Sonuçta, Sivas Kongresi bir yürütme kurulu (Heyet-i Temsiliye) seçti ve hareketin amaçlarıyla ilgili açık kararlar aldı. Aynı zamanda, sultandan halk egemenliğinin yeniden kurulmasını, seçimlerin yapılmasını ve hemen ardından Meclis'in toplantıya çağırıl-

masını açık olarak istedi. Ayrıca, halkın kendi kaderinin tek sahibi olduğunu, Meclis'in incelemesinden ve onayından geçmeyen hiçbir kararın kabul edilmeyeceğini ve ulusu Sultanın da, hükûmetin de temsil etmediğini açıkladı.

Alınan önlemler sayesinde, İstanbul hükûmetince Harput valiliğine atanmış olan Galip Bey'in alçak manevraları tam olarak başarısızlığa uğradı ve İstanbul'a doğru kaçmak zorunda kaldı. Adana komitesinin yönetimindeki Pozantı ve çevresinin devrimci köylüleri Fransız güçleri karşısında bir cephe oluşturdu; Fransızlar etkisiz kaldılar ve hatta gerilemek zorunda bırakıldılar. Kongrece Batı Anadolu ulusal direniş güçleri komutanlığına atanan Ali Fuat Paşa, İngilizlerin tasarısını gerçekleştirmelerini önlemek için Eskişehir'e doğru hızlı bir baskın düzenledi. Ben, hareket içinde eylemci olarak, ancak İstanbul hükûmetine kesin ve öldürücü darbeyi vuran Eskişehir harekâtına katıldığımda yer alabildim. Bu sıradadır ki, Sultan hükûmeti değiştirmek ve iktidarı kongrecilerle anlaşabilecek birisine vermek zorunda olduğunu gördü. Ali Rıza Paşa sadrazam oldu ve hemen seçimlerin yapılmasını emretti. Heyet-i Temsiliye Ankara'ya taşındı ve Ankara Büyük Millet Meclisi toplanıncaya kadar Anadolu, Rumeli ve Mezopotamya hareketlerini yönetmeyi sürdürdü: Ali Rıza Paşa hükûmeti sırasında da yönetimdeki kaçınılmaz ikilik sürdü. Bu konuda, Avrupa burjuvazisinin tuhaf psikolojisini yansıtan bir anımı anlatmaktan kendimi alıkoyamayacağım. Bu sırada, bir Fransız gazeteci, Eskişehir yakınlarında bir köye, Ali Fuat Paşa'yı görmeye gelmişti. Bir rastlantı sonucu ben de oradaydım. Dostlarımdan birisinden bana bir mektup getiren bu hanımla tanıştık. Bize ne sorduğunu biliyor musunuz? Bolşevik misiniz? Ben "hayır" diye yanıtladım. Tam olarak rahatlamış değildi, ama yine de memnundu, bize devrimci Rusya konusunda bin türlü yalan söyledi ve kendisinin ihtiyar dönek Clémenceau ile iyi ilişkiler içinde olduğunu açıkladı. Peki bayan, bu fırsatı sizi daha bilgili kılmak için değerlendiriyorum ve diyorum ki o zaman Bolşevik değildim -gördüğünüz gibi gizlenmek isteyen insanlardan değiliz-, ama bugün tüm insanlığın esenliği için, çalışan ve ezilen sınıfların kurtuluşu için, insanın insan tarafından sömürülmesine son vermek için ve sömürgeciliğin esaretine son vermek için bu davanın haklılığına ve gerekliliğine inanıyorum. Bundan çok gurur duyuyorum. Kapitalizmin ve emperyalizmin, başka bir deyişle, yalancı olduğu kadar gaddar olan bu burjuvazinin mutlak iflâsı devrimci dünyanın bu atılımı karşısında kaçınılmazdır.

İngilizler bu demokratik egemenliğe ve Türkiye halkının egemenliğine uzun süre tahammül edemediler. Hainçe tasarılarının yok oluşunu cezalandırıyorlardı. 16 Mart 1919'da sabah erkenden başkentin belli başlı bütün kurumlarını işgal ettiler, Meclislere saldırdılar ve çok sayıda milletvekilini, senatörü ve başkalarını tutukladılar. Bunların tüm suçu İngiliz esaretine karşı çıkmalarıydı. Bu harekât, İngilizlerce her zaman olduğu gibi en alçak ve kıyıcı biçimde gerçekleştirildi. Masum askerler uykularında kurşunlanarak ve süngülenerek öldürüldüler; tutuklananlar yatak odalarında eşlerinin ve çocuklarının yanlarından götürüldüler. Tüm savaş gemileri toplarını bu büyük güç gösterisini horgörü ve soğukkanlılıkla seyreden Türk halkına çevirmişlerdi. Hâkim noktalara makineli tüfekler yerleştirilmişti ve süngü takmış birlikler işgal edilmiş başkentin sokaklarını arşınlıyorlardı. Bütün bunlar ters etki etmekten ve emperyalist Avrupa'ya ve en başta da İngiltere'ye karşı tepkiyi ve bitmez tükenmez kini artırmaktan başka bir şey yapmıyordu. Bu haber gelince, Ankara'nın emri üzerine Anadolu İstanbul'la tüm ilişkilerini kesti. Ardından, yürütme organı bir bildiriyle yeni durumu ulusa açıkladı; Büyük Millet Meclisi'nin oluşması için her ilden 5 milletvekili seçmek üzere seçimlerin yapılmasını emretti ve aynı zamanda İstanbul Meclisi milletvekillerini Büyük Millet Meclisi'ne katılmaya çağırdı. Yeni seçimler nisbeten daha geniş bir temelde yapıldı. Kitleler seçimde etkin rol aldılar. Son seçimlerden sonra BMM Ankara'da 23 Nisan 1920'de açıldı ve yasama ve yürütme iktidarlarını, yani Türkiye'nin kaderini eline aldı. BMM'nin yasama ve yürütme iktidarlarına birlikte sahip olması, Türkiye'nin siyasal yaşamında elbette büyük bir yenilik oluşturur. Ancak, bu yenilgi hâlâ başka yeniliklerin izlemediğini ve toplumsal köpekbalığının daha önce ne idiyse öyle, yani burjuva-ulusçu ve bürokratik olarak kaldığını, oysa son yılların tüm mücadelelerinde devletin ve devrimin tüm yükünü omuzlarında taşıyanın Türkiye'nin çalışan halkı olduğunu belirtmek gerekir. Başka bir makalede TBMM'nin bileşimi ve çalışmaları ile Türkiye'de bir komünist parti kurulması konularında bilgi vereceğim.

Dr. Tevfik Rüştü

Moscou, No: 13, 8 Haziran 1921

Çeviren: Zafer Üskül

"Moscou", Komünist Enternasyonal'in 3. Kongresi'nin yayınlandığı Fransızca yayımlanmış bir gazetedir. Yazı, Fransızca'dan dilimize Dr.Zafer Üskül'den çevrilmiştir.

Kitap

Kültür varlığı olarak değer taşıyan her türlü

• KİTAP... KİTAP...
• Belge • Kartpostal • Fotoğraf
• Afiş • Pul vb.

BİRLEŞMİŞ SAHAFLAR
Moda, Fırıldak Sok. No. 13 Kadıköy-İstanbul

GEÇMİŞ ŞÖLENLER

DINER DU 21 FÉVRIER.

Consommé Mercédes

Langouste de la Méditerranée nature, Sauce Estragon

Baron d'agneau à la Nelson

Chaudfroid de bécasses

Chapons de Bresse truffés

Salade Sicilienne

Pointes d'asperges vertes à la crème

Pêches Caruso

Gâteaux Galiléens

Roquefort en gelée

Dessert.

21 Şubat 1910'da Berlin Sefiri Mahmut Muhtar Paşa'nın verdiği bir akşam yemeği

Konsome Mercédes
Akdeniz langustu, tarhun sosuyla
Kuzu Baron, Nelson usulü
Jöle içinde culluk
Galetalı Bress domalan mantarı
Sicilya salatası
Krema içinde yeşil kuşkonmaz uçları
Caruso usulü şeftali
pasta
Jöleli Roquefort
Tatlı

İSTANBUL GRAVÜRLERİ

16.-19. Yüzyıl

☐Vecellio
☐Vanmour
☐Hilair
☐Manzoni
☐Bartlett
☐Allom
☐Wilkie
☐Rogier
☐Schranz
☐Preziosi

1 ŞUBAT/26 ŞUBAT

Galeri BM
Valikonağı Cad. 98/1
(Pakize Terzi Kliniği Sokağı)
Tel: 146 93 21

Solda Auguste Comte, sağda Mustafa Reşit Paşa

Mustafa Reşit ve Midhat Paşalarla A.Comte ve Pozitivistler

19. yüzyılın düşünürleri programını uygulamaya koydurmak isteyen politikacılardır. Her devletin kapısını çalarlar. Yazdıkları üniversel reçetelerin kendi yurtlarının ötesinde de rahatça uygulanıp, olumlu sonuçlar vereceğine inanan hekimler gibidirler. Özellikle modernleşme yoluna giren, fakat Avrupa'nın ayrı bir dünya olarak baktığı, kıtanın periferisindeki iki ülke, Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya, 19. yüzyıl düşünürlerinin ilgisini çeken, haklarında reçeteler yazılan, misyonerlerin üzerlerine yığıldığı geniş toprak parçalarıdır.

Pozitivistlerin başı A.Comte'un Mustafa Reşid Paşa'ya imparatorluğun ıslahı için, yeni bir politika ve yol öneren mektubu, onun basılı eserinde yer alır. 4 Şubat 1858 veya 7 Homère 65 tarihli bu mektup, bizde *Tanzimat I* adlı derlemede S.E.Siyavuşgil tarafından (s.755'te) zikredilmektedir. Tam metni Türkçede kimse yayınlamamıştır. Literatürde hiç bilinmeyen bir belge ise, pozitivistlerin kırk tanesinin imzasıyla Midhat Paşa'ya sunulan ve ilk kez burada basılan lâyihadır. 26 Ağustos 1877 veya 14 Gutemberg 89 tarihli bu öneri mektubuna Paşa da cevap vermiştir. Bu lâyihanın ayrıntılı bir rapor veya proje olduğunu söylemek kuşkusuz mümkün değil. Paşanın verdiği cevabın pozitivistleri tatmin ettiğini de düşünemeyiz, herhalde sukut-u hayale uğramışlardır.

Osmanlı yönetimine, kendi evrenselci düşünceleri doğrultusunda, tavsiyelerde bulunan ve reçeteler yazan, aynı şeyleri Rusya veya Güney Amerika ülkeleri için de tekrarlayan ilk ve son grubun A.Comtecu pozitivistler olmadığını da belirtelim. II. Mahmud döneminde *Père Enfantin*'in grubu Saint-Simoncular, Yunanistan'a ve sonra Osmanlı İmparatorluğu'na ve Rusya'ya geçip, buralarda kendi ütopyalarını kurma çabasına girmişlerdir. Bunlardan *Barrault*, "Occident et Orient" adlı risalesinde bu gibi fikirleri ortaya koymuş ve Saint-Simoncular İstanbul'daki *Moniteur Ottoman* gazetesini de bir süre çıkarmışlardı.*

Anlaşılan Blaque ailesi de bu akımla yakından ilgilidir. Bilindiği gibi bu aile İhtilâlde Fransa'yı terkederek İstanbul'a yerleşmiş ve bazı fertleri, meselâ E.Blaque, 6.Daire-yi Belediye yönetiminde de bulunmuştur. (Bu konuda Prof.E.Kuran, *de Kay*'in yazılarını da inceleyerek bir çalışma hazırlamaktadır.) Saint-Simoncular içinde göze batan bir sima, 1841'de İstanbul'a gelen *Chauvin-Beillard*'dır. Bu zat romantik bir Türkofildir ve Yunanlıları sevmediğini de belirtmektedir. Bu tür üslûb sadece ona mahsus değil, herhalde biraz yaygın bir âdet olacak ki *Adolphus Slade* de aynı şeyi yapmaktadır. Ona göre, Osmanlı İmparatorluğu'nda insan kaynakları organize edilip, pratik zenaatler geliştirilirse, ülkede fakirlik ve adaletsizlik kalmaz. Mamafih, Saint-Simoncular ileriki tarihlerde, Osmanlı İmparatorluğu'nda zenaatları ve serveti artıracak bazı girişimlerde bulunmuşlardır; ama idealleri ve başlangıçta önerdikleri modellerin doğrultusunda değil de, Osmanlı Bankası ve benzeri şirketlerde, demiryolu kumpanyaları gibi kuruluşlarda hisse senetleri alarak...

Osmanlı yönetimine akıl verenler veya verdiği sanılanlar, herhalde bu saydıklarımızla bitmiyor. Bu konuda dedikodular da yaygındır. V.Hugo hâtıratında, Sultan II. Mahmud'a acayip Avrupa kıyafetinin kabulünü öğütleyip, bu zevksiz modayı Türk cemiyetine sokan birkaç Fransızdan yakınmaktadır.

İlber Ortaylı

* Marcel Emerit, "Les Saint- Simoniens en Grece et en Turquie," *Rev. Etudes Sud-Est-Europ.*, XIII/2 (Bucuresti, 1975), s.241-251.

Auguste Comte, Fransız İhtilâli sonrasının, bu yarı-deli, yarı-dâhi çocuğu, beşeriyetin, birbirini izleyen üç farklı merhaleden geçtiğine inanır: Teolojik, Metafizik ve Pozitif merhaleler. Kendi başına buyruk bir alay tanrının müdahalesi yerine tek bir varlığın tanrısal eylemini geçirdiği gün, teolojik düzen erişeceği en yüksek noktaya ulaşmış bulunuyordu. Metafizik sistem de en yüksek noktasına bir sürü farklı kuvvet yerine olayların tek kaynağı olarak ele alınan tabiatı geçirdiği gün erişmişti. Pozitif sistem de, gittikçe yaklaştığı, ama belki de hiçbir zaman ulaşamayacağı mükemmelliğe bütün gözlenebilen olayları tek bir genel olaya bağladığı zaman ulaşacaktır. Bu merhalenin bir özelliği de, medenî milletlerin içinde bulundukları buhrana bir son verebilecek güçte olmasıdır. "Bugün toplumların içinde bulundukları siyasî ve ahlâkî bunalım, fikir anarşisinden doğuyor. Bu anarşinin bir sebebi de birbiriyle bağdaşmayan üç felsefenin birarada bulunmasıdır. Eşyanın tabiî akışına bu üç felsefeden en çok pozitif felsefe uygun. Zaten uzun asırlardan beri de gelişen tek felsefe o. Öyleyse toplumun yeniden düzenlenmesinde, fikirlerdeki anarşiye son verecek olan pozitif felsefenin büyük yardımı olacak."

Comte, koyu "teolojik" bir ülke olan Osmanlı Devleti'nin, metafizik dönemi yaşamadığını, ama bunun pozitif merhaleye kolaylıkla geçebilmesi için bir şans olduğuna inanır. (Aynı şansa İran ve Rusya da sahipdir.)*

Ümid Meriç

* Bu fikir insana, 19. yüzyıl Rus Narodniklerinin Kapitalizmi yaşamadan Feodalizmden doğrucaSosyalizmegeçilebileceği yolundaki iddialarını hatırlatıyor. Oysa, böyle diyalektik cambazlıkların nazarî olarak ne denli sevimli görünseler de, tatbikatta işe yaradıkları şüphelidir.

Mete Tunçay

DEVLET-İ ALİYYE'NİN ESKİ SADRAZAMI DEVLETLÜ REŞİT PAŞA HAZRETLERİNE

Paris, 7 Homeros 65
(Cuma, 4 Şubat 1858) PARİS

Efendimiz,

Avrupa'da, içinde yaşadığımız şu asırda, Doğu ile Batı siyasetleri arasında dikkate şayan bir tezad gözükmektedir. Garb'daki hükümetler sosyal hayatı yönetmekten âciz kalmışlar, bir kuru şiddet ile iktifa eder olmuşlardır. Gerçi şiddet göstermek, maddi nizamın devamı için şarttır, amma bu dahi hal-i ihtilalin devamına sebeb olmaktadır. Halbuki Doğulu yöneticilere, kendi milletlerinin gerçek res'i olmak sıfatıyla, her hükümetin yerine getirmek zorunda olduğu iki görevi birden ifa eylemektedirler. Yani hem tebalarını hayra sevketmekte, hem de şerden muhafazaya gayret göstermektedirler. Bu asil tavır, içinde yaşadığımız asırda Rusya devleti ile Osmanlı devletinde karşımıza çıkmaktadır. Hükûmetiniz, yenilik seven bir padişahın kararlı teşebbüsünü isabetle sürdürmektedir. Zat-ı devletinizin İslâm medeniyetinin terakkisi için elzem olan iki şartı ifa buyurduğunuz, hatırlardadır. Bunlardan biri, tek-eşle izdivacın mükemmel bir örneğini vermiş olmanız, diğeri de, yakın zamana kadar Osmanlıların pay-i tahtına gölge düşüren köle pazarını ortadan kaldırmış bulunmanızdır. İşte hakikî bir filozof olarak, Garb' da oldùğu kadar Şark'da da beklenen fikri ve içtimaî bir yeniliğin ne gibi esaslara dayandığını özetlemek için şahsen size müracaatımız, bu sebeplere müstenitdir.

Devlet idaresinden geri kalan kıymetli vakitlerinizi, önce "Pozitivizmin İlmi Hali"ne, sonra "Pozitif Politika Sistemi"ne hasretmenizi ümid etmekteyim. Bu eserlerden birincisi doktrinim hakkında umumî bir fikir vermekte, ikincisi ise onu en son ve en mükemmel şekli ile inşâ etmektedir. Bu çifte kıraat, Batı zekâsının da tâlî ve mevzii endişelerden uzaklaşarak, bütün medenî kavimlerin ihtiyaçlarına cevap verecek meseleler ile meşgul olmaya başladığı kanaatını sizde uyandıracaktır.

Asırlar var ki, Şark da Garb da, aynı susuzlukla, cihanşümul din'i aramakta ve bulamamaktadır. Her iki taraf da, "politeizm"in sadece milli inançları kuvvetlendireceğini kabul etmekte, "monoteizm"e kesin bir birlik kaynağı olarak bakmaktadır. Oysa tecrübe de, akıl da böyle bir ümidin ne kadar boş olduğunu göstermiş bulunuyor. Bütün cihanı kucaklayan bir "monoteizm"in kurulması için, beyaz ırkın iki teşebbüsü oldu.. Ama Roma dünyası, Katolik dini ile İslâmiyet arasında ikiye bölününce, bu iki teşebbüs birbirini karşılıklı olarak tesirsiz hale getirdi. Gerçek felsefe için, böyle bir "çifte başarısızlık" gayetle tabiî idi. Çünkü felsefe için, bu kadar müphem, bu kadar ispatı imkânsız konularda bir ittifakın olamayacağını açık açık, zaten söylemiştir.

Oysa Şarklılar ile Garplılar, aynı zamanlarda, aynı ilmi sahalar üzerinde çalıştıklarında, dinî mevzuların tam tersine aralarında kendiliğinden bir ittifak doğuyor. İşte beni de, her türlü teolojik inancı bir tarafa iterek tamamen pozitif bir inanç içinde, ferd olarak olsun, cemiyet olarak olsun, insan varlığının bütününü kucaklayan yeni bir imanı keşfetmeye sevkeden bu oldu. Böyle bir cihanşumul dini kurmayı ilk gençlik yıllarımdan beri hayal ederim. Bu sâyede beşeriyetin en mühim meselesinin tek hâl çaresini, açıkseçik anlatmak ve onu daha da mükemmelleştirmek için bütün hayatımı bu meseleye hasredebildim.

Müstesna zekâların, Ortaçağ sonlarından itibaren teolojiden uzaklaşması Doğu'da ve Batı'da, farklı şekillerde de olsa, aynı hızla oldu. Sebebi basit: her iki monoteizm de cihanşümullük iddiasında idi. Nasıl anlaşabilirlerdi? Cihanşümul olmak pozitivizmin inhisarındadır. Yalnız şunu da belirtmek lazım: İslâm zekâsı, daha az çetrefil olan imanı, pratikliğe olan yatkınlığı sebebiyle, gerçekliğe daima Katolik dininden daha yakın olmuştur. Bu yüzden pozitif dinin tahta çıkmasına İslâmiyet, Katolikliktèn daha az karşı çıkar.

Roma dini ile Bizans dini, dogmaları bakımından aynı idi. Ama yine de iki din arasında büyük bir tezad vardı. İslâmın eşsiz Peygamberi bu tezadı görerek,insanın iki gücünün tabiî bölünmesinden ortaya çıkacak entelektüel ve moral faydaların neler olabileceğini takdir etti. Fakat yüzde yüz sosyal olan dehâsı ile, bu nihaî kemalin gerçekleşmesi için, teolojik safhadan daha ileri safhadaki bir medeniyetin olması gerektiğini sezdi. Zamanı gelmeden girişilecek bir teşebbüsün, amaç güzel de olsa, netice vermeyeceğini hissederek, teolojizmin mahiyetine daha uygun düşen, daha basit bir intikali kurmakla iktifa etti.

Böylece Doğu sosyal ihtilâli başlatmak şerefini Batı'ya bırakmak zorunda kaldı. Batı'da da Katolik Kilisesi kadınların ve işçilerin birbirini takip eden kurtuluşunu temin ederek bu ihtilalin öncülüğünü yaptı. Ne var ki, Şarklılar, bu kararlı başlangıcın arkasından gelen büyük değişikliğin neticelerini benimsemekte biz Batılılardan daha kabiliyetli çıktılar. Çünkü, bu suretle, onlar modern Batılıların karşılaştıkları birçok fikrî ve içtimaî sıkıntıyı, hiç yaşamadan atlatmış oluyorlardı. Batılıların bu sıkıntıları, inançlarının çok mistik olmasından ve içinde yaşadıkları sunî rejimin kendiliğinden çözülmesiyle ortaya çıkan metafizik düzensizlikten kaynaklanıyordu.

Evet, pozitif dinin doğması için gerekli olan hazırlıkların hepsi, Batı'da gerçekleşmiştir, bu yüzden pozitivizm ancak Batı'da doğabilirdi, ama onun nihaî olarak benimsenmesi için İslâmiyet Doğu'yu daha iyi hazırlamıştır. Evvelâ İslâmiyet, halk yığınlarını ihtilâllerden doğan sarsıntılardan uzak yaşatmıştır: inanç manzumesinde ne protestanlık, ne de deizm gibi yozlaşmalar vardır. İktidarın babadan oğula geçişi çok sıkı bir şekilde kısıtlanmıştır. Öte yandan İslâmiyet, hükûmetlerin, pek tabiî olan, üstünlüklerini tanımış, bu sayede hükûmet reisleri hadiselerin künhünç daha çok nüfuz edebilmiş, düşündükleri ile yaptıkları arasında en az kötü olan ahengi kurabilmişlerdir. Batı'da, filozofların sesine, "devletliler" kulaklarını tıkamışlardır. Filozoflar da, na-çar, aşağı tabakadan insanlara görüşlerini anlatmak zorunda kalmışlardır. Bu da, toplum içinde anarşik dalgalanmalara yol açmıştır. İşte Doğu bu dalgalanmaların dışında yaşamıştır. Bu sebepten nihaî kurtuluşun vatanı, ancak Doğu olabilir.

Tarih önünde İslâm dehasını ben, böyle değerlendiriyorum ve Müslümanların da ilk hayretleri geçer geçmez, pozitif dini ana gayelerinin beklenmedik bir gerçekleşmesi olarak kabul edip, benimseyeceklerine inanıyorum. İslâmiyetten, hiçbir metafizik köprüye ihtiyaç olmaksızın, doğrudan doğruya, pozitivizme geçilebilir. Eğer, Müslümanlar böyle yaparlarsa, kendilerini, o yüce Peygamberlerinin ulvî amaçlarının gerçek devamcıları olarak kabul edebilirler. İnsanlık dini, bu gayelerin dünya çapında gerçekleşmesini sistemleştirmektedir.

Böylece gerçekleşmesi imkânsız siyasî bir birlik kurmaktan vazgeçerek, Osmanlı Devleti'nin kaçınılmaz olan parçalanmasına hayıflanmayacak, dünyevî devletlerin tabiî sınırlarının her yerde küçülmekte oluşunu, sosyolojik bir kanunun doğal sonucu olarak göreceklerdir. Osmanlı devlet adamlarının büyük, ama hayalî endişelerinden biri de, yerlerini kendilerinden daha az homojen, dolayısıyla âni bir parçalanmaya daha da yatkın bir başka gücün istilâ etmesidir. Devletliler, böyle bir endişeden kendilerini kurtarsınlar. İslâm dininde siyasî merkezileşme, düşüncelerde ve âdetlerdeki birliği sağlamak ve kuvvetlendirmek için gereklidir. Kısa zamanda anlaşılacaktır ki, bu büyük gayeye Tanrıdan boşalan yere insanlığa geçirerek ulaşabilmek kabildir, ancak.

Selâm ve saygı ile

Auguste COMTE
(10, Monsieur- le- Prince Sokağı)

Çeviren: Ümid MERİÇ

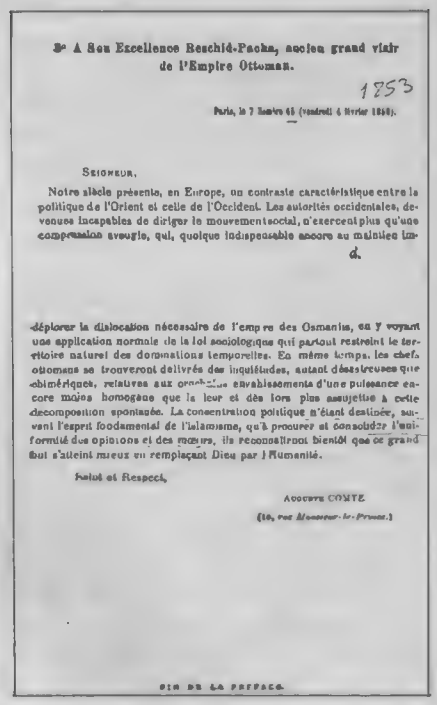

3° A Son Excellence Reschid-Pacha, ancien grand visir de l'Empire Ottoman.

1853

Paris, le 7 Janvier 61 (vendredi 6 février 1852).

Seigneur,

Notre siècle présente, en Europe, un contraste caractéristique entre la politique de l'Orient et celle de l'Occident. Les autorités occidentales, devenues incapables de diriger le mouvement social, n'exercent plus qu'une compression aveugle, qui, quoique indispensable encore au milieu in-

d.

déplorer la dislocation nécessaire de l'empire des Osmanlis, en y voyant une application normale de la loi sociologique qui partout restreint le territoire naturel des dominations temporelles. En même temps, les chefs ottomans se trouveront délivrés des inquiétudes, autant désastreuses que chimériques, relatives aux conquêtes envahissements d'une puissance encore moins homogène que la leur et dès lors plus assujettie à cette décomposition spontanée. La concentration politique n'étant destinée, suivant l'esprit fondamental de l'Islamisme, qu'à procurer et consolider l'uniformité des opinions et des mœurs, ils reconnaîtront bientôt que ce grand but s'atteint mieux en remplaçant Dieu par l'Humanité.

Salut et Respect,

Auguste COMTE

(10, rue Monsieur- le- Prince.)

FIN DE LA PRÉFACE.

Solda, Midhat Paşa, sağda Comte'un Reşit Paşa'ya yazdığı ve Systéme de Politique Positive adlı kitabına koyduğu mektubun ilk ve son bölümü.

ALTES MİDHAT PAŞA HAZRETLERİNE, OSMANLI İMPARATORLUĞU ESKİ SADRAZAMI

Paris, 14 Gutemberg 89
(26 Ağustos 1877)

Altes,

Osmanlı İmparatorluğu'nun ayakta kalması ve zat-ı âlinizin ülke yönetimini yeniden ele alması dileklerini ifade etmek için huzurunuzda bulunanlar, özel bir topluluğa, pozitivist topluluğa mensup cumhuriyetçi ve yurtsever Fransızlardır.

Pozitivistler, milletleri, ya geçmişlerinde, medeniyete olan katkılarıyla, ya da bulundukları çağda, terakki idealine olan bağlılıklarıyla değerlendirirler. Auguste Comte'un düşüncesine uygun olarak, onlar için bu terakki ideali, pozitif veya bilimsel düşüncenin ve sulha dönük (sınaî) yaşamın, nihaî olarak her ülkede teolojinin ve savaşın yerini alması demektir.

Onlar, kişileri, insanlığın ve kendi ülkelerinin ilerlemesi yolundaki çalışmalarına göre değerlendirirler.

Pozitivistler, hem Hıristiyanlığın hem de etnolojinin önyargılarından sıyrılmış, din ve ırk ayrımını önemsemeyen; bütün ülkelerin, bulundukları coğrafî konuma ve tarihî şartlara bağlı olarak, insanlık denilen aynı ailenin az veya çok ilerlemiş kolları olduğuna inanan; her türlü iğfal edici etkenden ve her türlü kişisel ya da siyasal çıkardan arınmış; gayeleri, Doğu'nun ve Batı'nın ortak menfaati olan insanlar topluluğudur. Huzurunuzda konuşmak şerefine nail olanlar, ileri sürülen bahanelere rağmen hiçbir şekilde savunulamayacak bir saldırıya karşı, Osmanlı ordusunun zaferi için ve zat-ı âlinizin, pek yakında, çağdaş uygarlık yolunda ilerlemesine o kadar çaba gösterdiğiniz ülkeniz yönetiminin başına tekrar geçmeniz konusunda besledikleri iyi niyet dolu dileklerini bilgilerinize sunmayı arzu ediyorlar.

Gerçekten de, Türkiye, Batı'nın ulaştığı genel terakkiye, asırlık düşmanından daha açık olmasının yanı sıra, feth'in evrensel bir hukuk kuralı sayıldığı eski zamanlarda, egemenliği altına almayı başardığı ülkelere karşı gösterdiği gerçek hoşgörü ve toplumların birarada yaşaması konusunda elde ettiği başarı bakımından da, asırlık düşmanından çok daha ilerdedir. Bunun kanıtı da, çeşitli ırkları egemenliği altına almakla suçlanan Osmanlı İmparatorluğu'nun, o ırklardan her birinin, bu egemenliğe rağmen, kendi varlıklarını, dinî bağımsızlıklarını, örf ve âdetlerini, dogmalarını, dillerini korumalarını sağlamış olması, hiçbir zaman onları kişilikten yoksun bırakmayı düşünmemiş olmasıdır. Oysa Ruslar, talihsiz Polonya'da, Kafkasya'da ve Tataristan'da, bunun tersini yapmışlardır, sürmekte olan savaşı kazanırlarsa, *himâyeleri altına* alacakları yeni tebâlara da ayını şeyi yapacaklar, onları ezip tek bir bütün içinde eriteceklerdir.

Hükümdarı, *hem din, hem hükûmet,*

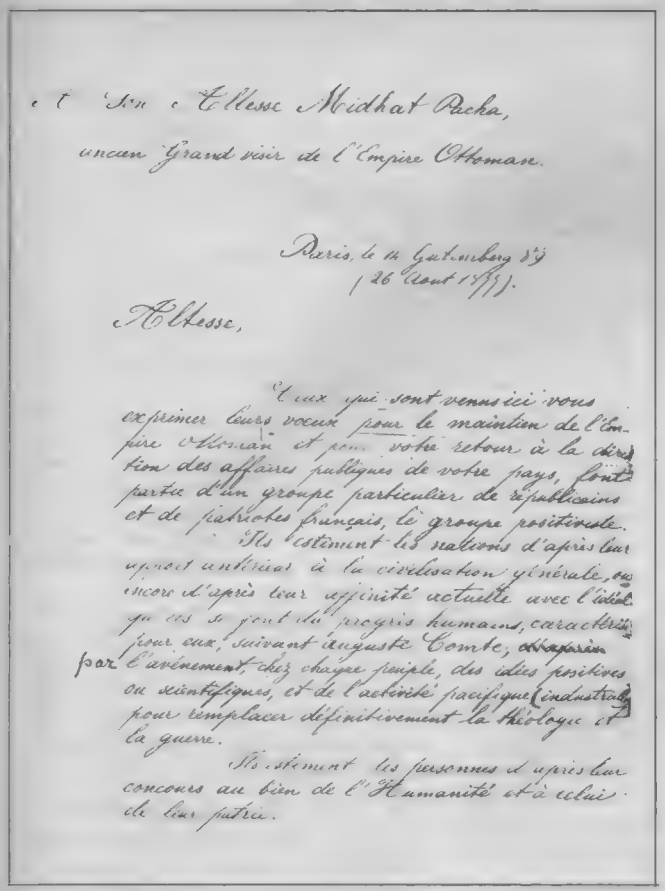

A S.E. Son Excellence Midhat Pacha,
ancien Grand visir de l'Empire Ottoman.

Paris, le 28 Gutemberg 89
/26 Août 1877/.

Altesse,

Ceux qui sont venus ici vous exprimer leurs vœux pour le maintien de l'Empire Ottoman et pour votre retour à la direction des affaires publiques de votre pays, font partie d'un groupe particulier de républicains et de patriotes français, le groupe positiviste.

Ils estiment les nations d'après leur apport universel à la civilisation générale, ou encore d'après leur affinité actuelle avec l'idéal qui en est le progrès humain, caractérisé pour eux, suivant Auguste Comte, [illegible] par l'avènement, chez chaque peuple, des idées positives ou scientifiques, et de l'activité pacifique (industrielle) pour remplacer définitivement la théologie et la guerre.

Ils estiment les personnes d'après leur concours au bien de l'Humanité et à celui de leur patrie.

Pozitivistlerin Midhat Paşa'ya verdikleri layihanın ilk sayfası

hem kanun işlerini uhdesinde toplayan ve *"tek bir din, tek bir hükûmet, tek bir kanun"* gibi ezici bir sosyal formülü uygulayan bir imparatorluğun, pek yakın bir geçmişte karşısına çıkan siz değil miydiniz? Altes, milletler ve kişiler için, son derece sınırlayıcı olan bu dogmayı savunan galip bir askerî teokrasinin karşısına, çağdaş uygarlık anlayışını en iyi şekilde yansıtan şu pratik öneriyle siz çıkmamış mıydınız: *"Dini ve ırkı çok değişik milletleri, aynı siyasî yönetimin altında, barış ve özgürlük içinde, gereği gibi yaşatmak"*?

İslâmiyetin çok uzun zamandan beri kabul edip uyguladığı bu dinî hoşgörü ve toplumların birarada yaşaması gibi bir ana prensibe olan saygısı sonucu, Osmanlı İmparatorluğu'nda *din ve vicdan hürriyetinin* varolması, bu İmparatorluğun ayakta kalmasının, bizce, en önemli gerekçesidir ve egemenliği altında bulunan milletlerin yaşamaları ve gelişmeleri ile de tamamen bağdaşmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu, aynı gerekçe ile, Avrupa Topluluğu'ndaki yerini de, Rusya da bu toplulukda olduğuna göre, en azından Rusya kadar korumalıdır, o Rusya ki Osmanlı İmparatorluğu'nun vardığı çözümü acımasızca reddedecek ve Balkanlardaki egemenliğinin çok önemli başka sakıncalarının yanı sıra, Balkan yarımadasını siyasî olarak yönetmek bakımından da muhakkak ki çok yetersiz kalacaktır.

Bunun yanı sıra, söylediklerine karşı çıkılamayacak kadar saygın ve yetkili gözlemcilerin Türklerde her zaman görüp kabul ettikleri özel niteliklerden bahsetmeye; milletinizin, en azından, başında bulunduğunuz seçkinler topluluğunun, evrensel uygarlığın en iyi ve en yüce sonuçlarını (Türkiye'nin içinde bulunduğu barışçı ortam, kanunlarda istikrar, yasal güvenlik gibi) benimsemedeki yatkınlığını ortaya koyan olay ve örnekleri de saymaya gerek duymadan; İmparatorluğunuzun bütünlüğü ve devamı konusunda, milletinizce başlatılan vatansever çabaların başarıya ulaşmasını dilememiz için, çok özel ve bir bakıma ulusal bir nedenimiz de var.

Fransa gibi Avrupa siyasî sisteminin en önemli ve vazgeçilmez unsurunu oluşturan bir ülkenin vatandaşları olmak itibariyle, Sadova'dan beri o kadar tehlikeler geçiren bu sistemin dengesinin, son bir darbe alarak, Doğu'da da, kısmen Batı' da olduğu gibi, vazgeçilmez ağırlığını kaybetmesi, bizleri çok yakından ilgilendirmektedir.

Ülkemize büyük zararları dokunmuş, sözde etnik birtakım kanunlara, ileri sürdükleri ispatlanamamış sahte bir bilimin iddialarına rağmen, bizce, Avrupa'nın bugünkü kurtuluşunun en önemli şartlarından biri, daha iyi hale getirilecek *kurulu düzenin (statusquo)* garanti altına alınması veya düzenli bir idare ve sağlam bir hukuk sistemine kavuşturularak yeniden canlanacak Osmanlı İmparatorluğu'nun ayakta kalmasıdır. Bu önemli sonucu garanti altına almak ve panjermanizm ile panslavizmin, bütün ağırlıklarıyla, batısından ve doğusundan, Avrupa'nın üstüne çökerek, kaçınılmaz bir şekilde muzaffer olmalarından doğacak tehlikeyi ortadan kaldırmak için Fransa, İngiltere ve Avusturya-Macaristan'ın (İtalya ve İspanya'nın da katılmasını dileyerek) Türkiye' yle fiilen birleşmeleri, bizce, normal karşılanmalıdır.

İşte onun içindir ki, bizler, siz sayın Altes hazretlerine başvurmak hakkını kendimizde bulduk, eminiz ki, kamu yararı dışında hiçbir menfaati olmayan vatansever ve cumhuriyetçi kişilerin bu görüşleri, zat-ı âlinizce paylaşılmasa bile, en azından sempati ile karşılanacak ve onların üzerinde düşünülebilecektir. Bizler için, zat-ı âliniz, bu görüşleri anlayacak ve uygulanmalarını sağlayacak, ülkesinin iyiliğini, Avrupa'nın barışını ve İnsanlığın mutluluğunu en üst düzeyde tutan bir devlet adamısınız.

Selâm ve saygılarla

Fransız pozitivistleri adına dört imza.

Obinet, 50, rue St. Placide
Jorje Lagarrigue, 10, rue de Monge, Güney Amerikalı, Şili vatandaşı
E. Boudeau, 23, rue Couesnon, Paris Ticaret Odası çalışanları sendikası konsey üyesi
Hipolyte Stupuy, 9. arondistnan silahlanma komisyonu eski sekreteri (Paris işgali sırasında), Paris'in haklarını savunan cumhuriyetçi birliğin eki üyesi ("Komün" sırasında). 8, cité Pigalle
Midhat Paşa'nın evinde bulunanlar:
(Kırk kişilik bir isim listesi, isimlerin bazıları okunaksız, layihayı imzalayan dört kişi de bu listenin içinde.)

Pozitivistlerin Midhat Paşa'ya sundukları layihanın yollandığı gazetelerin listesi
Londra'da
Viyana'da
Krakovi'de
Budapeşte'de
Berlin'de
Leipzig'de
Augsburg'da
Köln'de
Frankfurt'ta
28 Gutemberg 89 (9 Eylûl 1877)
Paris'de
Paris dışında

Çeviren: Mehmet Ali MERİÇ

BAYLAR,

Kendimi, her türlü din ve ırk düşmanlığından uzak kimseler arasında görmekten dolayı mutluyum. Bu sözünü ettiğim mutluluk da son derece doğal. İki yıldır Avrupa şu manzaraya şahit olmaktadır:

Hıristiyan bir kuvvet olan Rusya, Müslüman bir kuvvet olan Türkiye'nin müttefiki ve dostu iken, herkesin gözü önünde ve bilgisi dahilinde, Türkiye'de karışıklıklara yol açmıştır. İstanbul'daki elçiliği ve vilâyetlerdeki konsolosluklarının her biri, çeşitli noktalarda ayaklanmalar başlatmak için emirlerin verildiği, telkinlerin yapıldığı birer fesat yuvası olmuştur. Aynı kuvvet, Karadağ ve Sırbistan'ı da başındakilere karşı silâhlandırmış, bir yandan Türkiye ile resmî ilişkilerini sürdürürken, öte yandan buralara asker ve subay göndererek Türkiye ile tam resmiyet kazanmayan bir savaşı başlatmıştır. Türkiye, egemenliği altındaki milletlerin bu ayaklanmasını bastırarak duruma hâkim olmuş ama zaferini de istismar etmek istememiş, Karadağ ve Sırbistan'a barışı ve Hıristiyan toplumlar arasında eşitlik ilkesini getirmiştir. Mert olmayan bir tutuma ve her şekli ile saldırıya karşı sabır ve zaferde itidal.

Bu manzara karşısında, uygar Avrupa'dan, muhakkak ki son derece yetkili sesler yükselmiş ve kimi mahkûm etmiştir? Türkiye'yi, iki kuvvetten, hücuma maruz kalan Türkiye'yi; ünlü devlet adamları, saldırgana karşı söyleyecek kınama belirten tek bir kelime bulamamışlardır. Bunun sebebi nedir Baylar? Hepiniz biliyorsunuz, Türkler Hıristiyan olsalardı, her şey başka türlü olurdu. Ne kadar hazindir ki, dinî duygular akla galebe çalmış, her türlü önyargısız düşünmesi gereken zekâlarda bile adalet mefhumunu gölgeleyebilmiştir. Din, insanı adalete sevketmiyorsa neye yarar? Ya İslâm dini baylar, o kadar kuşku duyulan İslâm dini, gerçekten de her türlü terakki ve her türlü uygarlığa düşman bir atalet dini midir?

Birkaç ay oluyor, Avrupa'daki zoraki ikametimden yararlanarak, İspanya'yı dolaşıyordum. Adım başı, Arapların oraya getirdikleri uygarlığın izlerine raslanıyordu. Hıristiyanlığın gelip de, İspanya'da İslâmiyetin yerini almasının, İspanya ve uygarlık için kazançlı olup olmadığını söylemek bana düşmez. Tarihe bir kulak vermek yeter.

Avrupa'nın diğer kısımlarında ise, manevî plânda olduğu kadar maddî plânda da elde edilen muhteşem sonuçların en büyük hayranlarından biri benim: özellikle, milletlerin terakki ve refahının en önemli güvencesi olan liberal müesseselerin. Bu müesseselerin Avrupa'da kurulmasında Hıristiyanlığın katkısı ne olmuştur, yoksa bu müesseseler Hıristiyanlığa rağmen mi kurulmuştur, bunu söylemek de bana düşmez. Ama Türkiye'de anayasanın (Kanun-u Esasî'nin) kabulünün ulemanın desteği ve işbirliği ile olduğunu söyleyebilirim ve bu işbirliği tesadüfî bir iş birliği de değildir. Bizde, dinî ahlâkı öğretmekle görevli olanlar, her zaman bu zihniyet içindeydiler. İslâmiyetin, Doğu'da, demokrasi ve özgürlüğün temellerini attığı, Emeviler ve Abbasiler döneminde, İslâmiyet incelendiği zaman bu ortaya çıkar.

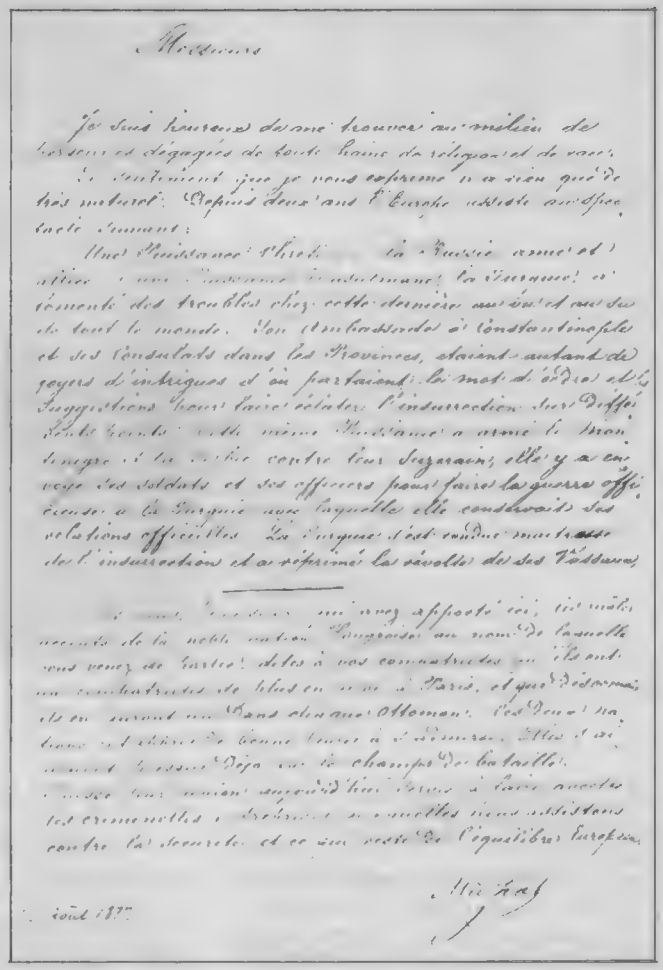

Midhat Paşa'nın pozitivistlere verdiği cevabın başı ve sonu

Baylar, son bir söz. Bizler, kurucusuna inandığımız ve benim şahsen, âdetlerin yumuşaması bakımından son derece önemli etkisini kabul ettiğim, Hıristiyanlığa karşı, Hıristiyanların İslâmiyete karşı hâlâ duyabilecekleri ve emin olun bir gün ortadan kalkacak olan kuşkuya benzer bir kuşku beslemiyoruz.

Türkiye'de yaşayan Hıristiyanlara gelince, biz onları, aynı hak ve mükellefiyetleri olan birer kardeş, birer Osmanlı olarak görmek istiyoruz. Din ve ırk bakımından ayrıyız, ama ülke sathında, vatan duygusu altında birleşmek istiyoruz ve birleşebiliriz de.

Baylar, okumuş olduğunuz lâyihanın bir kısmına cevap olarak size söylemek istediklerim işte bunlar...

Şahsım için ifade etmek lutfûnda bulunduğunuz sempati dolu ifadelere gelince, beni ne kadar duygulandırdıklarını söylemeye gerek görmüyorum. Bulunduğum her yerde karşıma çıkan bu duyguların en seçkin kişilerden gelmesi ve beni aşarak ülkeme yönelmesinin bana verdiği gurur en büyük tesellim olmaktadır.

Ve siz bayım, adına konuştuğunuz asil Macar milletinin gür sesini buraya, bana kadar getiren siz de, vatandaşlarınıza, benim şahsımda Paris'de bir vatandaşları daha olduğunu ve bundan böyle her Osmanlı'nın şahsında bir vatandaşları olacağını söyleyiniz. Bu iki millet çok eski zamanlardan beri birbirlerine hayranlık duymuşlar, savaş alanlarındayken bile, neredeyse birbirlerini seveceklerini anlamışlardır. Birleşmeleri, dilerim, bugün Avrupa dengesinden geriye kalanı kurtarır ve Avrupa dengesinin güvenliğine karşı girişilen cinayet teşebbüslerini etkisiz bırakır.

Midhat

Paris, 26 Ağustos 1877

Çeviren: Mehmet Ali MERİÇ

Seyyidlik Sarığı Sarmak

NECDET SAKAOĞLU

1925'te beş gün ara ile çıkarılan ve biri ötekini bütünleyen iki yasa, görünüşte kılık kıyafeti ve "başı" biçimlendiren serpuşu değiştiriyordu; fakat asıl, türlü kisvelere bürünen yolsuzlukları ortadan kaldırmayı amaçlamaktaydı: 671 Sayılı Yasa, "TBMM âzâları ile İdareyi Umumiye ve Hususiye ve Mahalliye ve bilumum müessesata mensub memurîn ve müstahdemîn, Türk Milletinin iksa etmiş olduğu şapkayı giymek mecburiyetindedir. Türkiye halkının da umumî serpuşu şapka olup buna münâfi (aykırı) bir itiyâdın devamını hükûmet men'eder" diyor; 677 Sayılı Yasa ise, "Alelumum tarikatlerle şeyhlik, dervişlik, müridlik, dedelik, seyyidlik, çelebilik, babalık, emirlik, nakiblik, halifelik, falcılık, büyücülük, üfürükçülük ve gâibden haber vermek ve murada kavuşturmak maksadıyla nüshacılık gibi unvan ve sıfatların istimâliyle (kullanılmasıyle) bu unvan ve sıfatlara ait hizmet ifa ve kisve iksasının (giyilmesinin)" yasak olduğunu açıklıyordu.

Türk Ulusu'nun özde ve yüzde çağdaşlaşması sürecinde bu yasalara öncelik tanınmasındaki önemli neden, ikinci yasada açık seçik var. Fakat her nedense birinci yasa, "Şapka Devrimi" gibi bir adla daha çok ünlenmiş ve önemsenmiştir. Bu devrimden önceki sarıklı fesli devirde ise, dileyenin beğendiği serpuşu başına geçirebildiği sanılır. Oysa Osmanlılığın giyim kuşam ve serpuşa değgin pek ayrıntılı ve bağlayıcı kuralları olduğu bir gerçektir. Nitekim daha XIV. yüzyılda, kişinin görevini, milliyetini veya dinini simgeleyen, birbirinden farklı biçim ve renklerdeki başlıklar-kıyafetler için yasalar konmuştu. Müslümanlarca kullanılması uygun olmayan bir giysi ya da sarık, "irtidat" (dinden dönme) işareti sayılıyordu. Bunun için müftü fetvası dahi vardı. Sözgelimi Sünnî bir Türk Şiî Acemlere özgü bir başlığı giyse, İslâma sadakatsizlikle suçlanır; imânını, hatta nikâhını yenilemek durumunda kalırdı. Zevk ve moda ancak Lâle Devri'nde sözkonusu olabilmiş; fakat sarık kıvrımına çiçek iliştirmekten öteye geçememişti. XVII. yüzyıl ortalarında gayrimüslimlerin -Müslümanlık şerefine nail olamadıkları için- ata binmeleri, kaldırımda yürümeleri, hamama nalınla girmeleri yasakken, başlıklarına çıngırak takmaları da zorunluydu!

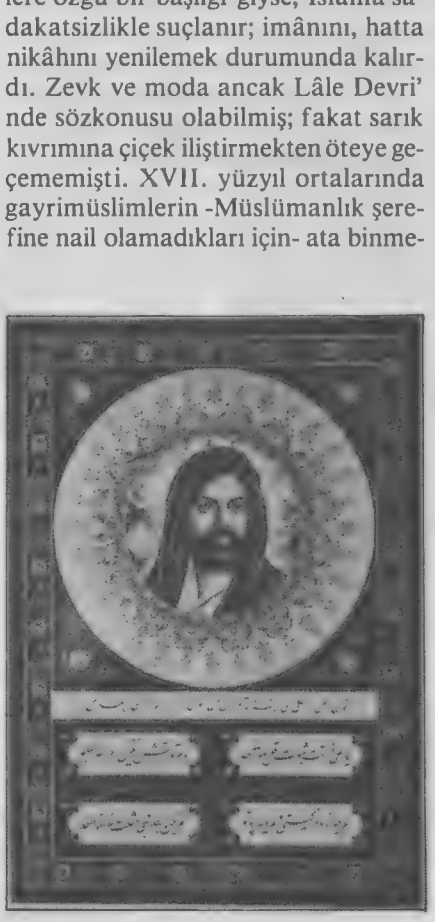

Şapka Devrimi'ni yüzyıl önceleyen "Fes Devrimi"ne gelesiye, Arapçası *imâme*, Farsçası *destar* olan sarık, başlara egemendi. Mezarlıklarda, taşlaşmış binlerce ilginç örneği hâlâ görülebilen bu serpuş, bazan üstüne dolandığı kavuğa göre, bazan da kavuğun çevresini kuşatan sarığa göre ad alır; ayrıca bunların her biri kartvizit görevi yapardı: *Hüseynî, horasanî, yusufî, zaimî, paşayî, selimî, celâlî, simidî, kafesî, lâmelif, burma, örfî, kâtibî, pûşî, silâhşorî, dardağan, perişan*... Bütün bu formları hazırlamak, bağlamak, düzeltmek, temizlemek, yenilemek pek sıkıntılı ve pahalı; *destarbentlik* denen meslek ise câzipti. İslâm dünyasında sarık geleneği Hz. Muhammed'le başlamıştı. O, yaşamı boyunca ilkin sarığı ile tanınıyordu: Başına doladığı beyaz muslinin bir ucu alnının üstünde, diğeri omuzları arasından sırtına sarkıyordu. Halifeler ve büyük imamlar bu formu taklit etmişlerdi. Daha sonraları, sarığın gerideki ucuna ilişilmezken öndeki uç saklandı. Halife Harun er-Reşid, Peygamberin soyundan gelenlerin -Hz. Hasan soylular (şerifler) ile Hz. Hüseyin soylular (seyyidler)- yeşil sarık sarıp, yeşil cübbe giymeleri kuralını koydu. Oğlu Me'mûn, Şiîler'in sevgisini kazanmak düşüncesiyle Abbasiler'e özgü siyah sarığı çözüp, seyyidlerin yeşilini bağlamıştı.

Geleneksel kıyafetiyle bir şerif. (Racinet, le costume historique'-den).

Osmanlılarda, *"emirî sarık"* denen *siyâdet alâmeti* (seyyidlik belirtisi)'nin yeşilini şerifler, sarısını seyyidler kullanıyorlardı. Seyyidlik veya şerifliği onaylanan kişinin ömrü boyunca sarığını başında bulundurması zorunluydu. Şu kadar ki, bunlardan birisi suç işler de cezâlandırılması lâzımgelirse, başındaki *"alâmet"* çıkarılıp öpüldükten ve bir tarafa konduktan sonra sarıksız torun (!) dayağa çekiliyordu. Sahte seyyidler ve şerifler ortaya çıkacak olursa (hakiki geçinenlerin de hemen hepsi öyleydi ya) konu Nâkib'ül-Eşraf'a duyuruluyor, o da kapsamlı bir soruşturma yaptırarak durumu hükûmete bildiriyor (!) çıkarılan bir buyrukla sahtekârın, *emirî sarığı* alınıyordu. 1565'te Kayseri Sancak Beyi'ne yazılan hükümde: "Nefs-i Kayseride (kentte) sâkin olan (oturan) Ali nam kimesne, emir nâmına başına yeşil alâmet edib Müslümanlara teaddisi (kötülüğü) olub sahih (gerçek) emîr (seyyid) olmayıb başından yeşilin alınmasın(ı) Nakibül-Eşraf arz etmegin buyurdum ki hükm-ü şerifim (sultanlık buyruğu) varıcak mezkûrun başından yeşili giderüb min-bâd (bundan sonra) başına yeşil alâmet etdürmeyesin"[1] denilmektedir.

Yeşil ya da sarı bağlamanın böylesine önemsenmesi sebepsiz değildi. Kendilerini *Sülâle-i Tahire*'den (Hz.Muhammed'in temiz soyundan) kabul ettirenlere birtakım imtiyazlar tanınıyordu. Bunlar, toprak vergisi ödemezler, toplumdan aşırı saygı görürler, ağırlanırlar, sözgelimi Padişah katına çıksalar herkes gibi yer öpmezlerdi. Vakıflara mütevelli atanırlar veya şeyhlik-dedelik ederlerdi. Halk seyyidlerin keramet, kudret ve kutsallığına inanırdı. Altay Türklerinin *kom*'ları gibi, birtakım şiirler ezberleyerek sihir, basit yöntemlerle hekimlik yapan seyyidler güzel saz çalarlar, aşiretlere din önderliğinde bulunurlardı. Genellikle ümmî idiler. Birbirine karışmış saç sakalları ile biraz da ürküntü uyandırarak köy köy gezerler, halktan *umay* denen hediyeler alırlardı. Herkes verebileceğinin en çoğunu vermek durumundaydı. Seyyid, günahların affına aracı olur, din törenlerine başkanlık ederdi. Bir seyyid eve girince hayır ve bereket getireceğine inanılırdı. Kurnaz ve akıllı seyyidler sık sık dua ve nefes okurlar, öğütler verirlerdi. Hoşnutsuzlukları uğursuzluk sayılırdı. Barıştırıp uzlaştırırlar, kimi kez namus meselelerini bile tatlıya bağlarlardı. Anadolu seyyidlerinin dereceleri vardı. En şereflileri Hacı Bektaş kolundan gelenlerdi.

Bu imtiyazlı sınıfın başı, İstanbul'daki *Nâkib'ül-Eşraf*'tı. Çoğunlukla eski kazaskerlere verilen bu görev, önemliydi. Üstüne yeşil sarılı *"küçük tepeli kavuk"* ve kazasker elbisesi giyen Nakib'ül-Eşraf, bütün seyyid ve şeriflerin *şecere-i tayyibe* adı verilen defterlerini tutar, bunlarla ilgili gelişmeleri kaydettirirdi. Oldukça kalabalık bir büroya sahipti. Taşradaki işleri de Nakib'ül-Eşraf Kaymakamlarına izlettirir; sağlanan imtiyazların neden olabileceği suistimalleri önlemeye çalışırdı.[2]

Sâdât'dan (seyyidlerden) olduğunu ileri süren bir kişinin bu savını, şeriflerden ve seyyidlerden tanıklar bularak ve varsa belgelerle kanıtlaması şarttı. Bunu kanıtlayanın adı şecere-i tayyibeye yazılır, kendisine de bunu içeren bir *siyâdet hücceti* (Seyyidlik belgesi) verilirdi. Genellikle aynı ifadeyi taşıyan bu belgelerde, seyyidler zümresine katılan kişiye, öteki seyyid ve şeriflerin gereken saygıyı ve kardeşliği esirgememeleri öğütlenirdi. Gerçekten, Hz. Muhammed'in soyundan geldiğini kanıtlayacak pek az kimse bulnabileceğinden, bunun biricik yolu Nakib'ül-Eşraf'ın gözüne girmekti. O da, temsil ettiği zümrenin kalabalıklaşması için bunu teşvik ederdi. Sıradan bir siyâdet hücceti; "besmele" -"Nakib'ül-eşraf imzası"- "giriş (Arapça)"- "Neseb kanıtı (Farsça)"- "Tarih"- "Tanık imzaları" bölümlerini içerirdi.

Bizim tanıtacağımız ve ilk kez yayınlanacak olan siyâdet hücceti ise birkaç bakımdan farklı bir belgedir. Önce, bu hüccette üç ayrı Nakib'ül-Eşraf imzası bulunmaktadır. Ola ki *Seyyid Turgud*, zayıf kanıtlara dayalı *Sülâle-i Tâhire*'den oluşunu, sonraki Nakib'ül-Eşraflara da onaylatmak gereğini duymuştur. Belgenin baştan sona Arapça yazılmış olması da dikkat çeken bir başka farklılıktır. Ama daha da önemlisi, burada babasından hiç söz edilmeyen bir kişinin; anneannesinin babasının ve annesinin dayısının oğlu'nun birer seyyid olmalarına dayanılarak şeriflerden sayılmasına karar verilmiş olmasıdır. Böylesine uzaktan bir kalıtım bulaşığının

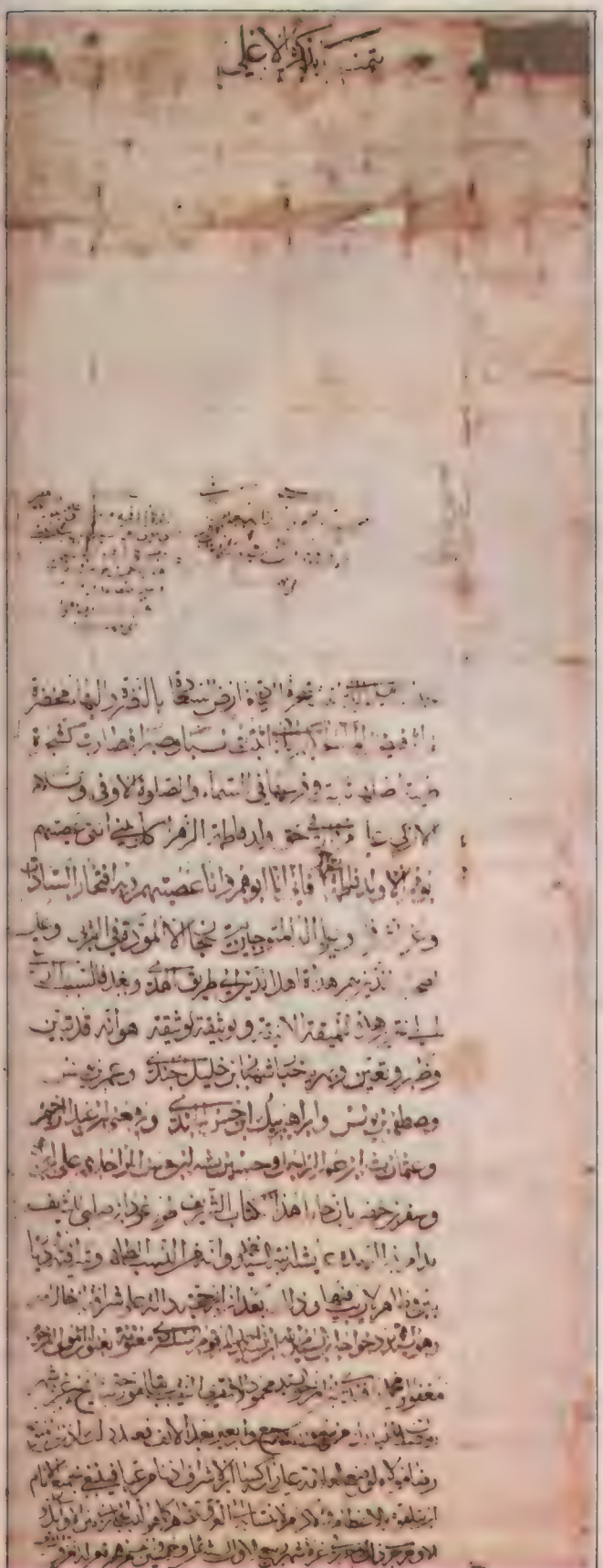

Yanda, Turgud Bey'in seyyidliğine ve sarık sarmasına ilişkin hüccet. (Özgün boyutu 29×82 cm.dir.)

En üstte, geçen yüzyılda Bayezid Meydanı'nda bir seyyid ve dilenci. (Preziosi, Stamboul. Recollections of Eastern Life*'dan).*

Üstte, Nakib'üleşraf. (ArifPaşa, Les anciens costumes de L'empire Ottoman'dan).

her zaman ve her yerde kabul görmeyeceğinden kaygılanan Turgud Bey; hüccette üstüne bastıra bastıra şerif sarığı sarabileceğini vurgulatmıştır. Bu da, belgenin bir başka özelliğidir.

Sülüs tarzında çok nefis bir yazıyla kaleme alınan metnin Türkçesi şöyledir:

"Peygamberimizin, kökleri yeryüzünde dalları semaya ulaşmış yemyeşil ulu bir ağacı andıran sülâlesini tertemiz yaratan, her şeyi bilen yüce Allah'a hamdolsun. 'Her peygamberin soyu oğullarından yürümüştür. Benim soyum ise kızım Fâtımâ'dan sürecektir' diyen Peygamberimize, soyunun medâr-ı iftiharı olan Ehl-i Beyt'ine (Fâtımâ-Ali-Hasan-Hüseyin) insanlığı hidayete çağıran sahâbelerine salât ve selâm olsun."

Bu belge şu sebeplerden dolayı düzenlenmiştir:

Şehbaz bin Halil el Cündî ve *Ömer* bin Yunus ve *Mustafa* bin Yunus ve *İbrahim Big* bin Hasan el Cündî ve *Pîr Mu'nî* ibn Abdurrahmanı ve *Osman Beşe* ibn Ömer'er-Râcil ve *Hüseyin Beşe* ibn Hasan er' Râcil ve *Ali* bin İbrahim ve *Sefer* bin Hıdır'ın tanıklıkları ile *Turgud Beğ* adındaki zâtın, *Şerîfe Müdâm*'ın öz oğlu olduğu kanıtlanmıştır. *Şerife Müdâm* ise *Seyyide Aişe* bint Seyyid Ahmed'in kızıdır. Bu, adıgeçenin (Turgud Bey'in) Neseb-i Tâhire'ye (temiz soy'a) mensup olduğunu açıkca göstermektedir. Bu gerçek, muhitinde de bilinmektedir. Öteyandan, (Turgud Bey'in) annesinin dayısının oğlu olan Esseyyid *Korkud Hoca* ibn Esseyyid Emrullah ibn Esseyyid Ahmed'in (yukarıdaki Ahmed'le aynı kişi) de sülâleden olduğu, eski Nakib merhum ve mağfur esseyyid Muhammed Efendi ibn merhum esseyyid Mahmud el-Ankarî'nin onayladığı Hicrî 1047 yılı Ramazan Ayı'nda (Ocak 1638) düzelenen hüccetten anlaşılmaktadır.

Bu kanıtlara göre (Turgud Bey'in) şeriflere özgü giysileri kullanması ve alâmetini (sarığını) iksa etmesi, temiz soydan gelenlere gösterilen saygı ve yakınlığın kendisine de gösterilmesi için; işbu belge, Hz. Fâtımâ'ya mensuplardan kurulu Nikâbet Meclisi'nde, aşağıda imzaları bulunan tanıkların huzurunda, Hicri 1058 yılı Rebiülevvel ayı başında (26 Mart 1648) düzenlenmiştir."

Siyadet Hücceti'nin en yukarısında "Allahın yüceliğini saygıyla zikrederek" anlamına gelen ve besmele yerine geçen ibare okunmaktadır. Metnin üstündeki Nakib-ül-Eşraflara ait imzalardan en soldaki "Anadolu Kadıaskerliğinden emekli, Osmanlı Memaliki Nakib'ül-Eşrafı Esseyyid Muhammed ibn Esseyyid Muhammed"in; ortadaki "Memâlik-i Osmaniye Nakib'ül-Eşrafı Abdurrahman bin Ahmed'el-Hüseynî"nin; sağdaki de yine "Memâlik-i Osmaniye Nakib'ül-Eşrafı Şeyh Mehmed'ül-Hüseynî"nindir. Bu imzalar sırasiyle Nesih, Ta'lik, Nesih tarzlarında yazılmıştır. Metnin alt bölümündeki tanıklara ait imzalar da Nesihledir: (Soldan sağa doğru:) "Esseyyid Hasan bin Esseyyid Câfer", "esseyyid Halil ibn esseyyid Tâhir", "Şerif Ahmed bin Hasan", "Şerif Hasan ibn Ali", "Esseyyid Enbiya ibn Esseyyid İbrahim", "şerif Mahmud ibn Hasan".

Nihayet, belgenin sağ alt köşesinde, ters çevrilerek düşülmüş olan ve yeni bir seyyidin doğumunu müjdeleyen bir kayıt göze çarpar: "Esseyyid Osman ibn'üs-seyyid Mehmed Tâhir. Tulû'u-dâr sene 248 fî leyleti düşenbe fi vakt-i rûz-ı Hızır." (Mehmed Tâhir'in oğlu Osman 1832'de bir pazartesi gecesi doğmuş.)

Üç yüz yirmi altı yıldan beri, dürüm edilip koyunlarda kuşak aralarında, çekmecelerde, raflarda, kilitli sandıklarda saklanarak bize ulaşan hüccet, Turgud Bey'in şerifliğinin inandırıcı olmadığını gösteriyor. Babasının hasebinden nesebinden sözedilmeksizin, anneannesi ile annesinin dayısının oğlunun şerifliklerinden kendisine bulaşan eser miktarı Sülâle-i Tayyibe'ye mensubiyet, kuşkusuz sonraki kuşaklara da imtiyazlar aktarmıştır. Nitekim, ters derkenarda oğlu Osman'ın bir seyyid olarak doğduğunu müjdeleyen seyyid Mehmet Tâhir, olasılıkla Turgud'un altıncıyedinci kuşaktan torunudur veya aralarındaki ilinti, Turgud'la öncekilerin ilintisine benzeyen bir dolaylılıktadır.

[1] Başbakanlık Arşivi, 4 No.lu Mühimme Defteri, s.79.

[2] Nakib'ül-Eşraflık, seyyidlik ve şeriflik için daha geniş bilgi İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, (Ankara, T.T.K. Yay., 1965) adlı eserde vardır.

Server Tanilli

Victor Hugo

BİR DEHANIN ROMANI

Çıktı... 400.— TL.

SAY KİTAP PAZARLAMA

YeniGündem'in 15. Sayısında

- Özal'ın Zirveleri
- ANAP'ın Kısa Ama Yüklü Tarihi
- Zülfü Livaneli İle Hafif Müzik Üstüne
- Kuneralp'le Kıbrıs Üstüne Görüşme
- 1985 İçin Ekonomik Tahminlerin Gerçekliği
- "Telefonlarımız Dinleniyor mu?"
- Baki Tuğ DYP'ye Değişerek mi Geldi?
- 1402 Sayılı Yasa
- Vietnam'daki Profesyonel Askerler, Salvador'da Amatör Ruhla Bulunuyor
- Hikâye-i Özdağlar

İLETİŞİM YAYINLARI Klodfarer Cad. İletişim Han Cağaloğlu-İST. Tel: 520 14 53/54/55

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN...

Doç.Dr. NİL SARI

MEMLEKETİN YEGÂNE İSLÂM KIRTASİYE MÜESSESESİ

MEKTEPLİLER PAZARI

NECATİ MEMDUH BİRADERLER

Tarih-i te'sisi 1324
İstanbul: Yeni Postahane Caddesi
Meydancık Numara 52
Şubesi İstanbul: Yeni Postahane
Caddesi Numara 60
Şubesi İstanbul: Şehzadebaşı
Vezneciler Numara 114
Telgraf: İstanbul Necati Memduh
Telefon: İstanbul 971

Devaîr-ı resmiyye ve müessesât-ı askeriyyeye ve mekâtibe ait bilcümle levazım-ı kırtasiyye ve edevat-ı resmiyye deposudur. Ankara 12 Kanun-ı evvel 1339

İhtar: Haricde vukua gelecek, bilcümle zayiatdan ticarethanemiz katiyyen mesuliyet kabul etmez. Zarar ve ziyan kamilen müşteriye aiddir.

160-160— Eser-i cedîd kâğıdı..... 1 top
40-20— Cetvel..... 2 adet
15-15— Takvîm-ı dıvâr..... 1 adet
25-25— Gönye..... 1 adet
240 — Yekûn yalnız ikiyüz kırk kuruşdur.

Adliye Vekâletine bâlâda muharrer dört kalem kırtasiye fürûht olunup bedeli olan ber vech-i bâlâ iki yüz kırk kuruşu levâzım memurundan tamamen ahz eylediğimi mübeyyin seneddir.

Teslim edilmiştir.

Numara: 223
"240" te'diye olundu.
17 Teşrin-i evvel
Mu'temed

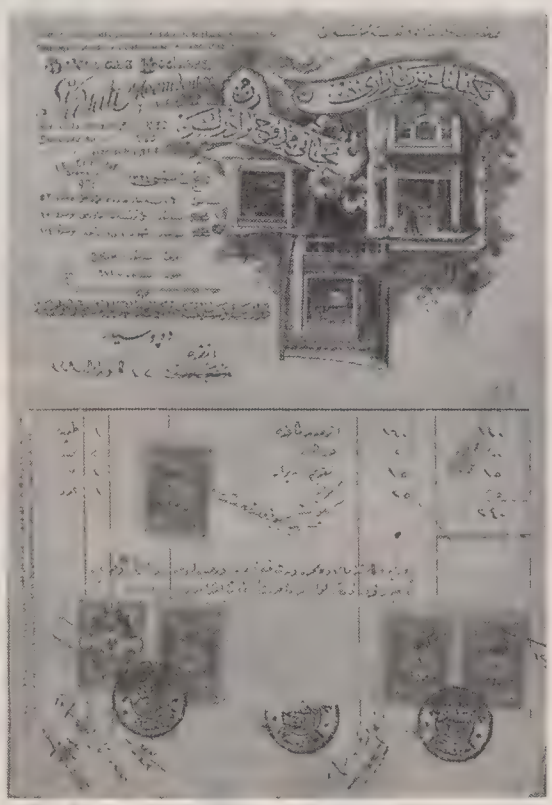

1923 tarihli bir satış belgesinden öğrendiğimize göre, o senelerde İstanbul'daki "Yegâne İslâm Kırtasiye Müessesesi" 1908'de yani 77 sene önce Necati Memduh Biraderler tarafından kurulmuştur. İstanbul'da 3 ayrı şubesi bulunan bu müessese resmî dairelere, askerî kurumlara ve "mekteplilere" gerekli kırtasiye ve resmî gereçleri sağlayan bir depoydu. Satış belgesinde eski Türkçe ve Fransızca olarak tanıtma yazılarının yanı sıra üç dükkânın fotoğrafını görmekteyiz. Dükkânların üzerinde "Mekteplıler Pazarı" ve "Necati Memduh Biraderler" şeklinde yazmaktadır. Belge 240 kuruş tutarındaki kırtasiye malzemesinin Adliye Vekâletine satılmasına dairdir. 1339/1923 senesinde artık matbu "Dersaadet" kelimesinin çizilerek yerine "Ankara" yazıldığı dikkati çekmektedir.

Necati Memduh Biraderler 61 sene önceki bu satış belgesinde reklâmlarını yapmasaydılar, o tarihlerde İstanbul'da sadece tek bir İslâm Kırtasiye Müessesesi bulunduğunu öğrenemiyecektik. Bu belge 1984 senesinde Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı tarafından arşive alınmıştır.

Athenais

AHMET REFİK [ALTINAY]

Athenais, Bizans İmparatoriçeleri arasında ilim ve irfanı, kudret-i şairânesi ile temeyyüz etmişti (sivrilmişti). Atina'da putperest bir aile içinde yetişen bu müstesna çiçek, Bizans'ın mâi seması altında büsbütün tebdil-i fikr ü mahiyet etmiş, imparatoriçeliğe kadar suûd eyledikten (yükseldikten) sonra, Kudüs'ün muhrik (yakıcı) güneşi altında, hazin ve müellim bir surette tebâh olmuştu (çürümüştü).

Athenais, İmparator Theodosios'un zevcesi idi. İzdivaçları netice-i aşk olarak vukûa gelmişti. Theodosias teehhül edecek bir sinne (evlenecek yaşa) geldiği zaman evlenmeyi düşünmüş, hemşiresi Pulkheria'nın mütemadiyen başını ağrıtmaya başlamıştı. Theodosios alacağı kızın asil ve zengin olmasına bakmıyor, en ziyade, güzel ve hatta şahane bir güzelliğe malik olmasını temenni ediyordu. Bunun için Pulkheria kardeşinin arzu ettiği güzellikte bir kız aramayı kendisine vazife edinmiş, bu arayışların neticesi olarak da Athenais'e tesadüf etmişti. Athenais, Atina Dârülfünun muallimlerinden Leontios'un kızı idi. Babasının vefatında hakkını diğer iki kardeşin gasb etmiş olmalarından dolayı Kostantiniye'ye şikâyete gelmiş, ehibbâsından (dostlarından) iki kadının delâletiyle Pulkheria'ya takdim edilmişti. O sırada Athenais yirmi yaşında, boylu poslu, harikulâde bir hüsne malikti. Kıvırcık sarı saçları lâtif simasını zerrin bir hâle (altın bir ayla) ile ihata ediyor, simasının reng-i dil-âvizini (cazip rengini) bütün kıymetiyle meydana çıkarıyordu. Zekâ ve şiddetle mâli (dolu) gözleri hicabından öne mütemayil bulunuyor, ekseriya Fidyas'ın heykellerinde görülen sanatkârâne burnu, necibâne tavrı ile kalpte hiss-i perestiş uyandırıyordu. Pulkheria, Athenais'i kardeşinin zevkine pek muvafık bulmuş, ailesini sormuş, sonra kardeşine olduğu gibi tasvir etmişti. Theodosios Athenais'in tasvirine gıyâbî bir meclûbiyet hissetmişti. Nihayet arkadaşı Polin ile beraber bir perde arkasına saklanarak bu nefis kadını temâşâ etmiş, birkaç hafta sonra Athenais vaftizlerinden ve dinî merasimden sonra Bizans İmparatoriçeliğine irtikâ etmişti (yükselmişti).

Azize Eudokia

Athenais Bizans İmparatoriçesi olduğu zamanlar, Bizans sarayında Pulkheria'nın nüfuzu câri idi. Pulkheria o sırada yirmi iki yaşında, zeki, harîs, siyasi bir kadındı. Arkadios'un vefatı üzerine bütün ailenin, reisesi kalınca, kardeşine vasiyye olmuş, Avgusta namını alarak hükûmeti idareye başlamıştı. Pulkheria gayet dindar idi. Hükûmete hiç kimseyi teşrik (ortak) etmek arzusunda bulunmadığı için, on altı yaşında iken hiç evlenmemeye yemin etmişti. Saray Pulkheria'nın zamanında adeta bir manastır haline girmişti. Gece gündüz dinî ilâhîler okunur, parlak elbiselere, mesrûrâne alkışlara bedel rahiplerin matem-âlûd (yaslı) elbisesi, ilâhîlerin kasvetâver nağmeleri işitilirdi. Pulkheria saraydan âşifte nedimeleri kâmilen çıkarmış, kadeşini dinî bir

terbiye altında büyütmüştü. Theodosios kızkardeşinin sayesinde mükemmel bir tahsil görmüş, Yunan ve Lâtin lisanları ile ilm-i heyet, riyaziye, tarih-i tabiî ve resim öğrenmişti. Theodosios'un mütalâaya da merakı vardı. Zarif ve cesim (büyük) kütüphanesinde gece geç vakte kadar çalışırdı. Pulkheria'nın terbiye-i diniyyesi dimağında esaslı bir tesir hasıl eylemişti. Pulkheria kardeşine muaşereti de öğretmiş, merasimdeki tavır ve harekete dair Theodosios'a güzel bir ders vermişti. Binaenaleyh Theodosios, kızkardeşinin terbiyesiyle yetişmiş, fakat zamanının karışık ve ihtilâllerle mâli hadiselerini idare edebilecek metanet-i tabı iktisab edememişti.

Bu iki kardeşin yanında Athenais de mühim bir mevki işgal edebilirdi. Athenais dünyaya geldiği zaman Atina, Şark âleminin merkez-i irfanı, putperest edebiyatının makarrı (başkenti), Yunan-ı kadim âsârının meşheri (sergilendiği yer) idi. Athenais edebiyat-ı atika enâfis-i âsârını okumuş, Homeros'un kasâidi, Demosthenes'in nutuklarıyla tenvir-i efkâr etmişti. İlm-i heyet ve hendeseye de vukûfu olan bu genç kadın aynı zamanda Yeni-Eflâtun felsefesini de tetkik eylemişti. Athenais'in terbiyesi sırf putperest tahsiline müstenid olduğu için Hıristiyanlığın hafif cilâsı ruhunda mündemic efkârı dûçâr-ı za'f edememişti. Bu sebeple Vasilevs'in bu genç Atinalı ile izdivacı Bizans'ta putperestliğin galebesi gibi telâkki edilmişti. Zaten o sırada Kostantiniye'de putperest âsârı kısmen mevcuttu. Konstantin ve halefleri şehri ez-mine-i kadime (eski çağlar) mabetleri, Yunan âsâr-ı heykeltrâşîsi ile tezyin etmişler, sarayda bile muayyen merasimde putperest âdâtını muhafaza eylemişlerdi. Bu sebepten Athenais'in imparatoriçe olması Bizans'ın Hıristiyan âleminde endişeyi mûcib olmuştu.

Athenais, vaftiz edildikten sonra (Eudoksia) nâmını almıştı. İzdivacının hemen ertesi günü ilk işi, İran harbine dair bir mânzûme inşâd ederek kocasının muhabbetini celbe gayret etmek olmuştu. Yine o sene dünyaya bir çocuk getirince, Theodosios'un yanında büsbütün kıymeti artmıştı. Athenais saraydaki nüfûzunu artırdıkça imparatora bazı vesâyâda (akıl vermelerde) bulunmaya başlamış, hatta Kostantiniye Dârülfünunu'nun tesisine pek ziyade yardımı dokunmuştu. Dindar bir muhit içinde yaşadığı için, muhitinin tesirinden nefsini tecrîd edememişti. Dinî mebâhiselere daha ziyade meftuniyet göstermiş, Kostantiniye Patriği Nestorios ile İskenderiye Patriği Girililos beynide vukûa gelen dinî münakaşalar esnasında kocasının tarafını iltizâm etmişti. Athenais bu surette görümcesi Pulkheria'nın yerine kâim olmaya başlamış, sarayda kendisine tarafdarlar teşkil etmiş, bu sebepten Vasilevs, Vasilisya ve Augusta beyninde ihtilâf hâsıl olmuştu. Pulkheria Kostantiniye patriğine düşman olduğundan Girillios da düşmanına galebe için sarayda Pulkheria taraftarlarını elde etmeye çalışmış ve bu teşebbüsünde aldanmamıştı.

Athenais'in nüfûzu Bizans sarayında hüküm-fermâ olduğu sırada idi ki, Roma Garp İmparatorluğu'na geçen Honorius'un hemşiresi Galaplaçidya da çocuklarıyla beraber Bizans'a gelmişti. Athenais kızı Eudoksia'yı Honorius'un hemşirezadesine tezviç etmek ve bu suretle Roma Garp İmparatorluğu'na icrâ-yı nüfûz eylemek istemişti. Hatta bu arzusu yerine gelirse, Kudüs'e kadar gitmeye ahd etmişti. On dört sene sonra bu tasavvurun kuvveden fiile gelmesi üzerine Athenais Kudüs yolunu tutmuştu.

Athenais ilk evvel (Antakya) şehrine uğramıştı. Bu şehirde el'an meşhûd olan (görülen) putperestlik bekâyâsı, gönlünde gençlik hatıralarını uyandırmıştı. Hatta (Antakya) senatosunda mücevherler içinde parlayan taht üzerinde, şehrin âyân ve ekâbirini huzuruna kabul eylediği zaman, babasından aldığı dersleri tahattur ederek kendisine hüsn-û kabul gösteren ahali hakkında bir nutuk irâd etmiş, bu nutukta Suriye sahillerine kadar intişar eden eski Yunan medeniyetini tebcil ederek nutkuna Homeros'un bir mısrâıyla nihayet vermişti. (Antakya) ricâli Vasilisya'nın bu nutkunu alkışlarla telâkki etmişler, Athenais'in hatıra-ı mübeccelesi olmak üzere Belediye Dairesi'ne altın bir heykel vaz'ına karar vermişlerdi.

Athenais Kudüs'e muvâsalatında bir sene kadar oturmuş, bütün zamanını dinî ibadetlerle geçirmişti. Sonra, buradan aldığı eazze (kutsal azizler) eşyasını Kostantiniye'ye getirmişti. Athenais birkaç sene sonra Kudüs'ü tekrar ziyaret etmiş, fakat bu sefer hitam-ı ömrüne kadar orada kalmıştı.

Kudüs'ten ilk avdetinde Kostantiniye'ye dahil olduğu zaman şân ü ikbalin mertebe-i kemalinde bulunuyordu. Kızı bir imparatorla evlenmiş, kendi alkışlar ve debdebelerle bütün Şark'ı dolaşmıştı. Artık Athenais, görümcesi Pulkheria ile açıktan açığa mübarezeye girişebilecek bir nüfûz iktisab eylemişti. Sarayda günden güne dostları çoğalmıştı. Fakat putperest ulûmuna vukûfuyla iştihar eden (ün salan) Girillios ile münasebet peydâ etmesi, Pulkheria'nın pek ziyade canını sıkmıştı. Athenais, bu zâtı imparatora da tavsiye etmiş, sarayda imparator üzerine icrâ-yı nüfûz eden hâdim ağalarıyla birleşerek Pulkheria'yı büsbütün saraydan uzaklaştırmaya, kendisini Vasilisyalığa i'lâ eden (yükselten) velinimetine ihanet etmeye kadar cür'et göstermişti. Pulkheria bir müddet kendi ikâmetgâhına çekilmiş, fakat Athenais ile mücadeleden yine hâli kalmamıştı. Ortodokslar kâmilen Pulkheria'ya taraftar olduklarından Athenais'e bu parlak muzafferiyetini pek pahalıya mal etmek için Pulkheria tedâbir-i lâzıme ittihazına başlamıştı.

Athenais'in imparatoriçe tahtına cülûsu gibi, sükûtu (düşüşü) da garip olmuştu. Bu devirde saray ricalinden Pulen, gerek imparator ve gerek imparatoriçe nezdinde büyük bir itibar kazanmıştı. Pulen, imparator ailesi meyânına kabul edildiği cihetle sarayda fevkalâde bir nüfûz iktisâbına muvaffak olmuştu. imparator ile imparatoriçenin yanına her saatte girilebilir, sarayda âmir-i müstakil gibi hareket ederdi. Pulen, aynı zamanda yakışıklı ve zarif idi. Rivayete göre, hal ü tavrı Pulkheria'yı bile müncezib etmekten (kendine çekmekten) hâli kalmamıştı. Athenais'in düşmanları işte bu Pulen'i âlet ittihaz etmek istemişler, imparatoriçe ile münaseba-

tını ileri sürerek Theodosios'un kıskançlığını tahrik eylemişlerdi.

İmparator bir gün kiliseye gidiyormuş. Pulen, rahatsız bulunduğu için merasime iştirak edememiş. İmparator yolda giderken, köylünün biri kendisine gayet büyük bir Frigya elması takdim etmiş... Theodosios elmanın parasını verip almış. Zevcesine son derece muhabbeti olduğu için elmayı derhal Athenais'e göndermiş. Athenais de bir dostluk eseri olarak Pulen'e yollamış. Pulen ise imparatoriçenin elmaya ehemmiyet verdiğini takdir etmemiş. İmparatora takdim etmek üzere gönderildiğine câhib olarak elmayı Theodosios'a vermiş. İmparatorun buna pek ziyade canı sıkılmış. Saraya gelir gelmez Athenais'i çağırtmış. Kemal-i hiddet ve gazabla: "Sana yolladığım elmayı ne yaptın?" diye sormuş. Athenais birdenbire "Yedim!" deyince, imparator doğrusunu söylemesini rica etmiş, Athenais sözünde ısrar göstermiş. O zaman imparator elmayı elbisesinin altından çıkararak yalancı zevcesine göstermiş. Bunun üzerine zevc ile zevce arasında kavga başlamış. İmparator kıskançlığından, hiddetinden dayanamayarak Athenais'ten ayrılmış, Pulen de Kayseri'ye nefy edilerek orada telef edilmişti.

Athenais zevcinden ayrıldıktan sonra hakkındaki iftiralardan, Pulen'in katlinden haysiyet ve itibarsızlıktan dilhûn olmuş, imparatordan Kudüs'e gitmek için müsaade istemişti. Theodosios vasilisyanın bu temennisine kemal-i memnuniyetle müsaade etmişti. Bir zamanlar bütün ruhuyla sevdiği bu hüsnâ (güzel) kadına karşı şimdi kalbinde adâvetten, şüpheden, kinden başka bir şey hissetmemişti. Hatta Athenais'ten ayrılmak ona hiç tesir etmemiş, perestiş derecesinde sevdiği bir kadından iftirak (ayrılınak) gönlünde ufak bir tesir bile hasıl edememişti.

Athenais Kudüs'te vefatına kadar on sekiz sene yaşamıştı. Bu hazin ve müellem (elemli) hayat, Vasilisyanın tabiatını garip bir surette tebdil eylemişti (değiştirmişti). Athenais Kudüs'te, manastırlarla ve kiliselerle, Hazret-i Yesu'nun (İsa) hâtıralarıyla mâli olan bu şehirde ruhunun sulh ve sükûn içinde müsterih olacağına kâil olmuştu. Fakat düşmanlarının kin ve adâveti onu menfâsında (sürgün yerinde) bile takip etmiş, zevcinin şüpheleri nefsini elim bir hakaret altında ezmişti. Bizans'tan gelirken beraberinde getirdiği iki papaz, imparatora haber verilmiş, Theodosios iki-

sini de tutturup telef ettirmişti. İmparatoriçe bu cinayetlerden büsbütün dûçâr-ı hakaret olarak artık kan ile intikam almaya karar vermişti. Evvela birkaç kişiye para vererek Kudüs Valisi'ni öldürtmüş, sonra mecrûh (yaralı) ve müteessir ruhunu müsterih etmek için ibadete hasr-ı hayat etmiş, keşişler ve rahipler arasında imrâr-ı evkât eylemişti (vakit geçirmişti). O tarihten itibaren zevci Theodosios'a mezheplerini kabul ettirmeye çalışan Monofizitler, yani Hazreti Yesu'nun bir cevheri bulunduğuna imân edenler sırasına dahil olmuş, kocasından bu suretle intikam almaya karar vermişti. Athenais bu mücadeleye bütün mevcudiyeti ile atılmıştı. Dostlarının âmâlini teshil (emellerini kolaylaştırmak) için bütün nüfûzunu, olanca servetini istimâl etmişti. Bu meslek (Kadıköy) meclis-i rûhânisi tarafından suret-i katiyyede tel'in edildiği halde, Athenais o nefret ettiği Pulkheria'dan ve kardeşinden intikam almak için bu meslekte yine sebat göstermişti. Hatta muhaliflerin cesaretini kemâl-i şevk ile artırmış, imparatorun askerlerine karşı âsileri silâh bedest (elde) olarak muharebeye teşvik etmişti. Athenais'i Ortodoksluğa ircâ için kızı, damadı, hatta Papa Büyük Leon pek çok ısrarda-bulunmuştu. Nihayet Papa'nın teklifini kabul etmiş, kendisine vaad edildiği (şân-ı ebedî)ye nâil olmak için Filistin rahiplerini teskin eylemeye karar vermişti.

Athenais bundan sonra elem ve keder içinde imrâr-ı hayat etmişti. Bu sırada kocası Theodosios, görümcesi Pulkheria vefat etmiş, Garp'ta kızı ve torunları Vandalların eline esir düşmüştü. Şark'ta Theodosios'un tahtına yeni bir hanedan geçmişti. Athenais artık her şeyden mahrum, dünyadan me'yus bir halde kalmıştı. Kalbi his ve şiir ile mâli olan bu bedbaht imparatoriçe hayattan bezmiş, dinilâhilerin nâğmâtıyla müteheyyic, kiliseler, manastırlar ve hastahaneler işâsıyla vakit geçirmiş, putperest âleminin bu parlak ve zerrin yıldızı Kudüs'ün saf semâsında hazin bir surette ufûl etmişti.

Çevrimyazı: Ayşe ŞE

Gelecek yazı: Eire

Turfan (Doğu Türkistan) Ağustos 1983. A. Tietze, sağda yeşil gömlekli.

YAŞAYAN TÜRKOLOGLAR-II

Andreas Tietze

Yaşayan Türkologların içinde, Andreas Tietze, engin dil bilgisinden başka, iktisat tarihinden sanat tarihine kadar ilgili birçok alanda profesyonel uzman derecesindedir. İyi Türkolog olduğu gibi, Romanist, Germanist, Slavist ve Bizantinist olma niteliklerine de sahiptir. Çalışmalarında bunu görmek mümkündür ve bu total filologun Türk araştırmalarına yönelmesi Türk dili ve kültürü için mutlu bir olaydır.

26 Nisan 1914'te Viyana'da doğdu. Babası *Hans Tietze* ülkesinin tanınmış bir sanat tarihi profesörüydü ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Belvedere sarayını Avrupa'nın en ünlü plastik sanatlar müzelerinden biri olarak düzenlemişti. Annesi *Erica Tietze-Conrat* da, Avusturya baroku üzerine değerli incelemeler yapan ünlü bir sanat tarihçisiydi. Tietze laik bir eğitim gördü. İlkokulu Grinzing'de ve liseyi Piaristengimnazyum'da tamamladı. 1932'de olgunluk imtihanını verdi ve Viyana Üniversitesi'nde öğrenime başladı.

İki dünya savaşı arasında Viyana Üniversitesi, Avrupa'nın önemli bir bilim merkeziydi. Bilimin her dalında ünlü bilginler burdaydı ve öncü araştırmalar yapıyorlardı. Andreas Tietze böyle bir dünyanın bahşettiği şansı en iyi biçimde kullanan öğrencilerden olmalıdır. İktisat tarihini Prof. *Dopsch*'un, Doğu Avrupa tarihini *Winkler*'in, Balkan tarihini *Patsch*'ın yanında öğrendi. Slav dilleri alanında Viyana Üniversitesi öğüydü. Prens *Trubetskoy*'un öğrencilerinden oldu. Bir yandan da Balkan araştırmalarında derinleştiği öğüde (hemen bütün Balkan dillerini bilmektedir.) Türkçeye, nihayet Farsça ve Arapçaya başladı. O yıllarda birçok Türkologun tersine, Türkiye'ye sık sık seyahat eden bir öğrenciydi. Türk dili ve tarihi gittikçe ilgisini çekti. Dili kusursuz konuşuyordu. O yıllardaki dostlarının anlattığına göre, kendisinin yabancı olduğuna inanamayanlar oluyormuş. Buna rağmen doktora tezini Türkoloji alanında yapmak için geç kaldığını düşünüyordu ve İtalya tarihi üzerinde tezini tamamlamaya karar verdi. 1937'de alışılmışın dışında kısa sürede iktisat tarihi alanında hazırladığı tezini kabul ettiler. Konu, "İtalyan merkantilizminin tarım politikası" idi. Vatikan, Venedik, Floransa arşivlerinde çalışmış, İtalyan dili ve tarihine hâkim olduğunu gösteren bir tez çıkarmıştı. Bu tezi bitirdiği an, tekrar Türkiye'ye ve Türkoloji çalışmalarına döndü. Edebiyat Fakültesi'nde Almanca ve İngilizce lektörlüğüne atandı. Galiba Edebiyat Fakültesi onu hep bu görevde tutmakla, alışılmış olumsuzluklarından birini daha tekrarlıyordu.

Edebiyat Fakültesi'ndeki bazı çalışma arkadaşları ve İstanbul'daki çevresi; kendi ifadesiyle, onun yaşamında önemli bir safha oldu. *Helmut Ritter* ordaydı. Onunla çalıştı ve birlikte bir *Türkçe-Almanca* sözlük hazırladılar. Gene 1947-58 yılları arasında süren bir çalışmayla, *Redhouse* sözlüğünün revizyonunu ve yeni baskısını hazırladı. Bu yıllarda Tietze Türk dili tarihi, Türkçenin diğer dillerle olan ilgisi üzerine makalelerini Türkiye ve yurt dışında özellikle *Oriens* dergisinde yayınlıyordu. Gene bu sıralarda Romanistlerden H. ve R. *Kahane* ile *Lingua-Franca* adlı ünlü sözlüğü yayınladılar (1950-1954). Sözlük Türkçede yaşayan Akdeniz uluslarına ait kalabalık bir kelime haznesini etimolojik olarak vermekteydi. Tietze Türkiye'ye geldiği zaman Prof. *Adnan Adıvar*'ı tanımıştı. Onunla hemen her gün İslam An-

siklopedisi'nin bürosunda görüşüyorlardı. Adıvar kendisini çok takdir ederdi: Tietze de Adıvar'ı, "müsbet tavırlı, gerçek bir münevverdi. Bu üstün insana çok şeyler borçluyum" diye anmaktadır. İstanbul kütüphanelerindeki yazma eserler İkinci Dünya Savaşı sırasında Anadolu'ya taşınıp korunmaya alınmıştı. Tietze bunlar üzerinde çalışamayınca şive ve halk edebiyatı araştırmalarına yöneldi. Karagöz'le, halk tiyatrosuyla ilgili incelemeleri böyle başladı. Türk bilmeceleri üzerinde çalıştı.

1952'de Süheyla Uyar'la evlendi. Bu evlilikten Filiz, Deniz, Nur ve İbrahim adlı dört çocukları oldu. 1952-53'de bir yıl ABD'de Illinois Üniversitesi'nde misafir profesör oldu. Sonra 1958'de Los Angeles'daki California Üniversitesi'ne davet edilerek buraya yerleşti. 1964'te *Codex Cumanicus*'dan bilmeceleri ve İlhan Başgöz'le birlikte *Türk Halk Bilmeceleri*'ni hazırladı. 1966-1970 yılları arasında üniversitenin Yakındoğu Dilleri Bölümü başkanlığını yaptı. 1971'de Viyana Üniversitesi'ne misafir profesör oldu. Bu üniversitenin daveti üzerine, 1973 yılından itibaren Türkoloji ve İslâm araştırmaları enstitüsünün ordinaryüs profesörlüğüne atandı. 1976 yılında Avusturya Bilimler Akademisi muhabir üyeliğine, aynı yıllarda Türk Tarih Kurumu şeref üyeliğine seçildi. Viyana'ya geldiği yıllarda 16. yüzyılın ünlü Osmanlı müverrihi *Gelibolulu Mustafa Âlî*'nin eserleri üzerinde çalışmaya başlamıştı. Bu alandaki yayınları (birkaç makale, Kahire üzerine geçen sayılarda tanıtılan kitap ve *Nasihat'üsselâtin*) yankı yaptı. Gene halen süren ve Türkoloji araştırmalarının en zengin güncel bibliyografyası sayılan *Turkologische Anzeiger*'i de Viyana'da çıkarmaya başladı.

Andreas Tietze Türkoloji çalışmalarına girdiği yılların atmosferini bir makalesinde kısaca şöyle betimliyor: Türk diliyle uğraşmaya başladığı yıllarda bir Türkoloji geleneği vardı, ama bu daha çok Türkiye'ye bile gitmeden, Avrupa kütüphanelerdeki yazmaları incelemek ve yayınlamakla uğraşan bir Türkolojiydi. Tietze, Türkiye'yi inceleyen, ülkemizde oturan, yaşayan dili ve âdetleri görerek yeni alanlara el atanların başında gelir. Bu ilgi ve bilgi sırf tarihî metinlere değil, halk edebiyatına, dildeki değişmeler ve Türkiye'de yapılan araştırmaları çevirip tanıtmaya da yöneliktir. Tietze Türkiye'nin bütün tarihî, kültürel geçmişini değerlendirebilecek filolojik ve tarihî bilgiye sahiptir. Yunan-Roma kitabelerinden, Bizans eserlerine ve Arapça-Farsça metinlere kadar her türlü malzemeyi kullanabilmektedir. Türk dillerinin hemen hepsini bilmektedir. Mukayeseli gramer, sözlük çalışmaları, metin neşri alanında bu nedenle önemli katkıları olmuştur ve olacaktır.

İlber Ortaylı

"Şarkiyatçılık" (Oryantalizm) ve Türkiyat Araştırmaları*

Andreas Tietze

Bir inceleme alanı ve akademik dal olarak onurlu bir geleneğe sahip olan Şarkiyat Araştırmaları halen oldukça fazla sayıda akademisyen ve öğrencinin ilgisini çekmeyi başarıyor. Bununla birlikte, oluşumunun tarihsel yönünü ihmal ettiğimiz takdirde, Şarkiyatçılığın bir akademik dal olarak tanımlanması ve varlık sebebinin açıklanması güçleşir. Eğer hedefimiz, çevremizdekileri ve dolayısıyla kendimizi anlamak ise, ardından bunun karşıtı bir çabayı, komşularımızca Garbiyatçılık (Oksidantalizm) diye nitelendirilen bir araştırma sahasının yokluğunu hissetmemiz gerekir. Böyle bir saha, neden mevcut değil? Bu boşluk "onların akademik kurumlarının" azgelişmişliğini mi kanıtlıyor? Batı, kendisini yeterince araştırma konusu yaptığından dolayı, bu fazladan bir çaba mı sayılıyor? Batı bütün sırlarını ifşa edip, ardında hiçbir çekiciliği olmayan bir ceset mi bıraktı? Yoksa, yerlinin, sömürge kölesinin sahibini dokunulmazlık perdesinin ardından gözetlemesini yasaklayan zihniyet hâlâ yaşıyor mu?

Bu iddiaların hiçbiri tatmin edici görünmüyor. Biz komşularımızı anlamaya çalışırken, aynı zamanda onlar da bizi anlamaya çalışıyorlar mı? Ne tür bir tek taraflı ilgi veya karşılıksız sevgi, bu böyle? Bazıları bu durumu, diğerlerinde olmayan, bizim kültürümüze özgü bir özelliğe bağlıyorlar. Biz diğerlerinden, örneğin Romalılardan daha fazla meraklıyız. Bilgi alanımızdaki bilinmez noktalar bizi rahatsız ediyor ve canımızı sıkıyor. Tabiattaki her şeyi bilme isteği nasıl sürekli zihnimizi meşgul ediyorsa, aynı şekilde komşularımızda olup biten her şeyi öğrenme isteğinin de baskısı altındayız. Veya daha geniş açıdan baktığımızda, dünya bizim için bölünmez bir bütün. Her türlü ayrımı reddediyoruz, bizi komşularımızdan ve onları bizden ayırmıyor ve dolayısı ile kendimizle olduğu kadar, onlarla da ilgileniyoruz. Bu takdirde bize miras kalan Şarkiyat eskimiş, bugünkü dünya görüşümüz çerçevesinde anlamını yitirmiş bir kavram. Artık dünyayı Doğu ve Batı diye ikiye ayırmıyoruz. Şimdi sadece dünyanın bir veya diğer bir alanında uzmanlaşmış tarihçi, dilbilimci, antropolog veya benzeriyiz.

Tarihsel olarak Şarkiyat kavramından bu şekilde kurtulduktan sonra, diğer bir sorunla karşılaşıyoruz. Bölge ve insan grupları arasındaki farkları kaldırdık, o halde yerli bir akademisyen ile yabancı arasındaki ilişki nedir? Onları eşit mi sayacağız? Diğer bir deyişle, eşit yarışma koşulları, aynı bilgi temelleri, aynı eğitim ve aynı metodoloji ile mi işe girişiyorlar, yoksa en azından bu tür bir eşitliği sağlamaya çalışmaları mı gerekiyor? Bunun gerçekleşmesi imkânının sınırlı olması bir yana, böyle bir şeyin arzu edilir olup olmadığı sorusu da sorulmalı. Değişik yaklaşımlar veya değişik görev-edinmeler, verimli işbirliği ve karşılıklı esinlemeler için gereklidir. Yabancı veya (tırnak içinde) "Şarkiyatçı" olayın içindeki bir kimsenin yaptığını yapamaz ve yapmamalıdır. Bu kadarı açık, ama anlatmaya çalıştığım şey daha sıkı bir biçimde tanımlanabilir mi?

Meseleye karşılaştırma yoluyla yaklaşalım: yabancı bir ülkeden değil, yabancı bir daldan gelen akademisyen de benzer bir durum yaratmakta. Türkiyat çalışmaları tarihinde bunun birçok örneğine rastlıyoruz. Yakut dilbiliminin kurucusu Böhtling, Hindologdu. Orhun yazıtlarını çözen ve eski Türkçe araştırmalarının babası olan Thomsen bir Hint-Avrupa uzmanıydı. Orta Türkik Araştırmalarında büyük bir payı olan Brockelmann Semitist idi. Modern karşılaştırmalı Türkolojinin kurucusu Willi Bang-Kaup İngiliz

* "Orientalism and Turkish Studies, "*Boğaziçi Üniversitesi Dergisi- Beşerî Bilimler*, cilt 8-9 (1980-81), s.293-96.

dilbilimcisiydi. Osmanlı tarih araştırmalarına, modern akademik standartlar getiren Wittek'in akademik eğitimi klâsikler üzerindeydi. Aynı özellik, Osmanlı arşiv araştırmalarının öncüsü Fekete için de geçerlidir. Bütün bu kimseler ((ki listeyi daha da uzatmak mümkün), Türkiyat araştırmalarında önemli rol oynadılar. Aslında konunun yabancısı olmaları ve başka dallara mensup bulunmaları, başlangıçta kendileri için bazı zorluklara sebep olduysa da, bu durum ne kendileri, ne Türkiyat araştırmaları için bir engel değildi. Aksine, bu özellikleri dolayısıyla, diğer alanların deney birikimini Türkiyat araştırmaları alanına getirip bu yeni alana uygulayarak görkemli sonuçlar elde ettiler. Deneysel olarak denilebilir ki, bu bilgi aktarımı Türkiyat araştırmalarının gelişiminde çok yararlı bir etken oldu.

Şurası muhakkak ki, karşılaştırmalar hiçbir zaman kesin bir sonuç vermez. Akademik dallar arasında deney ve metod aktarımı, coğrafî ve kültürel olarak yabancı olan bir araştırmacının katkısına eşitlenemez. Fakat yine de ikisi arasında önemli bir benzerlik vardır.

Şarkiyatçı yani yabancı bir akademisyenin yaklaşım ve uğraşı bir yerlininkinden farklıdır ve bu aynı zamanda onun rolünün tanımlayıcısıdır. Bu fark somut olarak nerededir? Bugün Türkiyat araştırmaları örneğinde bu kesin olarak nasıl belirlenebilir? Aşağıdaki hususlar bana en önemlileri gibi geliyor:

1) Yabancı araştırmacı dil ve yerli kültür konularında yerli araştırmacıyla yarışamaz. Diğer taraftan yabancı olmak hasebiyle yerli bir araştırmacının dikkatinden kaçan belli gözlemleri yapabilir.

2) Yabancı bir araştırmacının, kendi ülkesi ya da ulusu veya genelde dünya açısından değişik bir kültürü yorumlamak yoluyla karşılıklı anlayış ve saygıyı geliştirme yükümlülüklerini yerine getirme konusunda daha çok fırsatı vardır. Örneğin, çeviri, açıklama ve yanlış anlamaları düzeltme yollarıyla. Aslında bütün bunları yerli bir araştırmacı da yapabilir, fakat bir yabancının daha çok olanağı vardır ve çoğunlukla, etkinliği de daha fazladır.

3) Bir ülkedeki akademik ortam her yönde araştırma yapmaya uygun olmayabilir. Belki önyargı ve eğilimler veya bazı noktalarda yasal, ahlâksal, siyasal vb. sınırlamalar engel oluşturabilir. Bu, araştırma evreni içinde ihmal edilmiş, geri bırakılmış alanlar oluşturabilir. Bu şartlar altında ve bu şartların devamı süresince, sözünü ettiğimiz alanlar yabancı araştırmacının uğraşı olacaktır.

4) Son olarak, diğerleri kadar önemli bir nokta da: (yabancı olsun olmasın) ülke dışındaki bir araştırmacının gerek kendi dalında, gerek yakın dallardaki akademik gelişmeyi izlemek açısından daha fazla imkânı olmasıdır. Yeni yayınları izleme, kendisine gerekli olan malzemeyi edinme olanağı ülke içinden daha fazladır. Aynı zamanda rahat yer değiştirme imkânına sahip olduğundan, ilgilendiği yerlere gidebilir, meslektaşları ile kongreler ve akademik toplantılar yoluyla sürekli ilişki sağlayabilir.

Yukarıda yabancı araştırmacı lehine olarak söz ettiğimiz noktalar, sadece onun geniş bir akademik çevreyle dil bilmek yoluyla ilişkide olması nedenine dayanmıyor. Fakat, yerli bir akademisyen eğitim süresi dışında uzun süre yurt dışında kalamazken, onun doğal olarak yurt dışında olmasına dayanıyor. Zamanımızın koşulları, araştırma alanları arasında sürekli ilişki, bağlantı ve belli ölçülerde yeni metodların ilgili alanlara tanıtılmasını gerektiriyor ki, bu da büyük ölçüde yabancı araştırmacının işidir.

Bütün bunlar, Türkiyat araştırmaları sahasında hâlâ Şarkiyatçı'ya veya bu terimden kaçınıyorsak, "yabancı araştırmacı"ya hem teorik, hem de pratik açıdan yer olduğunu gösteriyor. Yabancı araştırmacının önemi onun kendine has imkânlarından ve dolayısıyla bu imkânların ona yüklediği görevden ileri geliyor. O kendisinin daha iyi yapabileceği açılardan yerli araştırmacının çalışmasını tamamlar. Bu, her iki tarafın da yararına ve uyumlu akademik diyolaga katkıda bulunan bir çabadır. Başlangıçta, Şarkiyatçılık içinde varolan zihniyet çoktan geride bırakıldı ve unutuldu.

Çeviren: Nuray Mert

İtalyanca ve Yunanca Kökenli Türk Denizcilik Terimleri

Örnek olarak, kitaptan bir maddeyi aktarıyoruz. (Asıl metinde, verilen Türkçe örneklerin hepsi İngilizceye de çevrilmiştir.) s.193-96: m.251.

KORSAN

(İtalyanca) *corsaro* (İngilizce *pirate* karşılığı), bak.

Reale Accademia d'Italia, *Dizionario di marina medievale e moderno* (Roma, 1937) s. 205.

● Türkçe *korsar*'ın[a] (İng. *corsair, privateer*), 16'ncı yüzyıl kayıtlarında kullanılmasının örnekleri:

1538 dolayları, Dėme kim ḳorsara ḳorsar[b] varmaz/Gözcisüz olma hele sarıa derin.

[Ozan Yetim'in kasidesinden, dize 13, A. Tietze, "XVI. asır Türk şiirinde gemici dili: Nigârî, Kâtibî, Yetim," *Mélanges Fuad Köprülü* (İstanbul, 1953), s.511.]

1560, küffār-i bed-fi[c]āl ḳorsarları[c] alub cezire-ī Maltaya irsāl eyledükleri bir barça-i pür matā[c]-i şehr-i Mısra rāst gelüb

[A.Bombaci, "Le fonti turche della battaglia delle Gerbe (1560)," *Rivista degli studi orientali,* cilt 19-20-21 (1941-1942-1946), bu incelemede tam metni verilen Zekeriyazade Çelebi'nin *Ferah* yapıtı, s.88.] ve

cezīre-i Çuḳa ḳurbında küffār-i bed-nāmuŋ benām ḳapudanlarından Caġala nām meşhūr ve ma[c]rūf bir ḳoca ḳorsar-i[d] mel[c]ūn bir ḳalyon on kıt[c]a çekdürür gemi ile gezüb her kimi bulursa tālān u nālān ėdüb yürür

[*Aynı eser,* s.103.]

● Bu terim, bütün Akdeniz'de korsan (ve sık sık da "korsan gemisi") karşılığıdır. Biri *-arius,* öteki *-alis* ekiyle bitmek üzere, iki türlü söylenir [*corsarius - corsalis*]; 12'nci yüzyılda görüldüğü İtalya'dan yayılmıştır; "korsanlık etmek" anlamına gelen *corso*'dan türemiştir. (*Dizionario di marina...,* s.206) [Doğu'da daha 9'uncu yüzyılda görülen "soygun seferi, soyguncu topluluğu" anlamındaki Yunanca χοῦρσον (khourson) ile koşuttur.] [E.A.Sophokles, *Greek lexicon of the Roman and Byzantine periods* (Boston, 1870)].

● *Corso,* Latince "deniz yolculuğu" demek olan CURSUS'tan gelmektedir.

[A.Prati, *Vocabolario etimologico italiano* (Turin, 1951), daha az inandırıcı olmak üzere de, B.E. Vidos, *Storia delle parole marinaresche italiane passate in francese;* Biblioteca dell'Archivum romanicum II, 24 (Floransa, 1939), s.332-36 ve C.Battisti - G.Alessio, *Dizinario etimologico italiano* (Floransa, 1950 vd.) *"corsaro"* maddeleri].

İki söyleniş türünün Akdeniz'deki dağılımı şöyledir (*Vidos,* a.g.e.):

(1) *-arius*'la biteni:

Portekizce *corsario,* İspanyolca *cursario corsario,* Katalanca *corsari cossari,* eski Provansça *corsari,* İtalyanca *corsaro,* Arapça (Kuzey Afrika) *corsario*

[A.Jal, Glossaire nautique (Paris, 1848) s.527: corsaire], Dalmaçya dilinde *kursar,* 13'üncü yüzyıl

[H. ve R.Kahane - O.Koshansky, "Venetian nautical terms in Dalmatia", *Romance philology* cilt 7 (1953-1954), s.122], Arnavutça *kursar kusar*

[S.E. Mann, *A historical Albanian and English dictionary* (London, 1948) s.229, 230], Yunanca χουρσάρος *(koursaros)*, 12'nci yüzyıl
[Ph.I.Koukoules, "Ekh tou nautikhou biou ton Buzantinon," *Epetiris tis Etaireias Buzantinon Epoudon*, cilt 21 (1951), s.41 ve Ph.I.Koukoules, *Thessalonikis Eustathiou ta laographikha*, 2 cilt (Atina, 1950), 2.102; H.Kahane, "Zur neugriechischen Seemannssprache anlässlich Vidos, Parole marinaresche," *Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher*, cilt 15 (1939), s.113-14];
ilk harfinin sesli okunmasından anlaşıldığı üzere, Sırp-Hırvatçadaki *gursar gusar* Yunancaya dayanmaktadır, 14'üncü yüzyıl (Kahane-Koshansky, *a.g.e.*), Türkçe *korsar*.
(2) *-alis*'le biteni:
Eski Fransızca *coursal*, İtalyanca *corsale*, Arapça *kursāli*, 13'üncü yüzyıl
[R.Dozy, *Supplément aux dictionaires arabes*, 2 cilt (Leyden, 1881) 2.456], *qursal*, 16'ncı yüzyıl [Dozy, *a.g.e.*, 2.329, H.Kindermann, *"Schiff" im Arabischen;* Diss. Bonn (Zwiklau, 1934) s.79]
-l'nin -n'ye dönmesiyle de, qursan, 14'üncü yüzyıl [Dozy, a.g.e., 2.329 ve Kindermann, *a.g.e.*, s.79; fakat karş. A.Steiger, "Constribución a la fonética del hispano-árabe y de los arabismos en el ibero-románico y el siciliano," *Revista de filologia española*, Anejo 17 (Madrid, 1932), s.154],

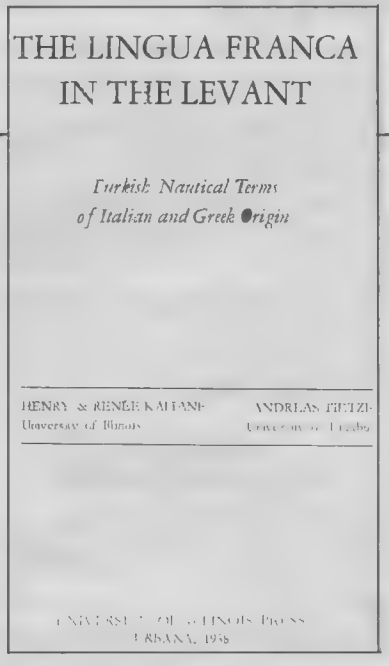
THE LINGUA FRANCA IN THE LEVANT

Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin

HENRY & RENÉE KAHANE — ANDREAS TIETZE
University of Illinois — University of Leipzig

UNIVERSITY OF ILLINOIS PRESS
URBANA, 1958

(Fas) *qorsan* [L. Brunot, *Notes lexicologiques sur le vocabulaire maritime de Rabat et Salé* (Paris, 1920), s.109],
kersan [L.Brunot, *La Mer dans les traditions et les industries indigènes à Rabat et Salé* (Paris, 1920), s.338],
(Cezayir) *qurṣān* [M.Beaussier, *Dictionnaire pratique arabe-français* (Algiers, 1931), s. 792,]
(Trablus) *gursan* [E.Rossi, "Vocaboli stranieri nel dialetto arabo della citta di Tripoli," *Atti del III. Congresso internazionale dei linguisti* (Roma, 1933), s.190],
(Suriye) *qarṣān* [collectivum] [A.Barthélemy, *Dictionnaire arabe-français: dialectes de Syrie* (Alep, Damas, Liban, Jerusalem); 4 fasikül (Paris, 1935-1950), s.648],
Türkçe *kursan korsan, Arapça qurṣān*'dan gelmektedir[1]. *

* Dipnotu

[1] Türkçe malzeme şunlardır:
KURSAN
F. a Mesgnien Meninski, *Thesaurus linguarum orientalium, turcicae, arabicae, persicae*, 3 cilt (Viyana, 1680), s.3668;
J.C.Clodius, *Compendiosum lexicon latino-turcico-germanicum* (Leipzig, 1730), s.331, 550;
J.D.Kieffer - T.X.Bianchi, *Dictionnaire turc-français*, 2 cilt (Paris, 1835-1837), 2.461;
A.Hindoğlu, *Khazine-i lugât, ou Dictionnaire abrégé turc-français* (Viyana, 1838), s.373;
A.Jal, *Glossaire nautique* (Paris, 1848), s.1242;
J.W.Redhouse, *A Turkish and English lexicon* (İstanbul, 1884), s.1484,

KORSAN

J.von Hammer, *Geschichte des osmanischen Reiches*, 10 cilt (Peşte, 1827-1835), 10.354;
Jal, *a.g.e.*, s.527;
L.Gürçay, *Gemici Dili (İstanbul, 1943), s.254,*

KURSAN/KORSAN

İ.Hakkı, Gemicilik fenni (İstanbul, 1290/1874), s.6;
S.Nutkî, Kamus-u bahrî (İstanbul, 1917), s.318,

KURSAND

Hindoğlu, *a.g.e.*, s.373[e]
"İng. *corsair, pirate* karşılığı; savaş sırasında sefer yaparak kendisine de özel kazanç sağlayan kimse (İng. *privateer)*" - aynı kaynaklar,
"tecrübeli denizci" - aşağıda sıralanan eski kayıtlar,
"savaş gemisi" - İ.Hakkı, *Gemicilik fenni*, s.6.
●Eski kayıtlar: 1556-57,
Ammā devr-i Ādemden bu zamāna gelince diyār-i Rūmdan vilāyet-i Hindüŋ bu cāniblerine aslā bir *ḳursān* yaᶜnī deryā ᶜilminde māhir bir ḳapudan gelmemiş-dür.
Seydî Reis, *Mir'atu l-memalik;* A.Cevdet yayımı (Dersaadet, 1313/1897), s.28.
●1560, Uluc ᶜAlī nām bir reᵓīs-i benām ki sabıḳan reᵓıs-i ḳursān olub
Ferah, A.Bombaci'nin yukarıda anılan yazı dizisindeki yayımı, s.61.
●1560 dolayları, *Ḳursan* ol, hāsılı dünyādan alarġa olı-gör!
Âgehî'nin kasidesi, dize 20; A.Tietze, "XVI. asır Türk şiirinde gemici dili: Âgehı kasidesi ve tahmisleri," *Türkiyat Mecmuası*, cilt 9 (1951), s.115 ve
Bu havālar seni girdāb-ı fenāya düşürür / Ne kadar olur iseŋ bahr-i şerefde *ḳursān*
Aynı yer, dize 1, *a.g.m.*, s.116.
●1560 dolayları, Bize çatmaġa havā *ḳursānı* gözler zanca.
Âgehî'nin kasidesine Mehmed'in tahmisi, kıta 25, *a.g.m.*, s.125.
●1560 dolayları, Zaᶜfiyā, baŋa bedel olmaya *ḳursān* dėrdüŋ/Bu ᶜacab-dur ki varub bir saneme dil vėrdüŋ.
Âgehî'nin kasidesine Za'fi'nin tahmisi, kıta 29, *a.g.m.*, s.133.
●1560 dolayları, Kim-ki deryā-yi ḥaḳıḳatde olursa ḳapudan/Hazret-i Nūh-i Necī gibi gerek ol *ḳursān.*
Derunî'nin kasidesi, dize 25; A.Tietze, "XVI. asır Türk şiirinde gemici dili: Âgehî kasidesine nazireler," *Z.V.Togan armağanı* (İstanbul, 1950-1955), s.453.
●1560 dolayları, Hele gāfil yürime, bahr-i dilüŋ *ḳursānı* var/Dostum, gendüŋe geŋdün gibi olmaz düşmen.
Yahya'nın kasidesi, dize 10, a.g.m., s.458.
●1560 dolayları, Ac gözüŋ fitne ve āşūb-i cihāndan hazer ėt/Yatma, *ḳursān* yatağıdur, yüri, bu dār-i mihen.
Aşkî'nin kasidesi, dize 6, *a.g.m.*, s.460.
●1560 dolayları, Çekdürüb forsa ḳadirġalarını *ḳursānlar*
Gubarî'nin kasidesi, dize 9, *a.g.m.*, s.465.
●1587 dolayları, *Yüzinüŋ ḳarasın arıtmaz iken deryālar/Geçinürdi yine forsa deŋizüŋ ḳursānı.*
Uluç Ali'yi hicveden, terkib-bend tarzında, "Der hakk-i kapudan-i müte-

a-b قورصار قورصر c شورصرتی d شورصر e شورصن قرصان قورصن قرصن / شورسن قورسن قرسن •

veffā-yi sābık a'nā Uluc Ali aleyhü mā yesta-hakk" başlıklı, ozanı bilinmeyen bir şiir, dize 29; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde elyazması: T1532, v.146-147.

- 1598 dolayları, Salınsa fülk-ile ᶜümmana nusret bahrı *kursānı*/ᶜAduv bed-nām olur rezminde anmaz adı *korsanı*
  Müverrih Âli'nin kasidesi, dize 1, İstanbul'da Ali Emirî Kütüphanesi'ndeki elyazması: manzum 589.
- 1656, Evvelki vasîyet budur ki kapudan kendi *kursân* değil ise deryâ husûsunda ve deryâ cengi ahvâlinde *kursânlarla* meşveret edüb dinleye.
  Mustafa bin Abdullah (Kâtip Çelebi), *Tuhfetü l-kibar fî esfari l-bihar* (İstanbul, 1329/1911), s.259 ve Meşhûrdur ki baᶜzı İspanya kapudanları sizin gemileriniz yüğrük değildir deyü taᶜn eyledikde beri tarafdan ᶜârif *kursanlar* bizim gemilerimiz kaçanı kovmaz, kovandan kaçmaz gemilerdir deyü ilzâm etmişlerdir.
  Aynı yer.
- 17'nci yüzyılın ikinci yarısı, kalyon gelüb mukaddemâ şitiyenin yerinde timürledi ve katᶜâ bayrak göstermedi, ve lâkin bizim kalblerimiz *kursan* idüğine şehâdet eyledi.
  "Makāle-i zindancı Mahmūd kapudan berā-yi feth ü zafer-i keştiy-i Maltiz-i la'in-i dūzeh-mekīn" başlıklı, İstanbul'daki Köprülü Kütüphanesinde bulunan bir yazma, Köprülü Hafız Ahmed Paşa Kitapları bölümü: 214, v.75 ve Bana beğlik ve paşalık lâzım değildir, ben dahi sizin gibi *kursan* levendim.
  Aynı yer, v.93 bis.
- 1698, rûy-i deryâya karîb olan yollara Malta keferesinin iki üç kıtᶜa *kursan* firkataları müstevlî
  Kaptan-ı deryaya ferman; Safvet, *Mezemorta Hüseyin Paşa* (İstanbul, 1327/1911), s.26.
- 1700, Kapudan vezîr Hüseyin paşaya ve ... kadılarına hüküm ki baᶜzı *kursan* keferesi bahr-i sefîdde vâkıᶜ ... kebîr ve sağîr cezirelerine gelüb
  Ferman, Safvet, *a.g.e.*, s.9.
- 18'inci yüzyıl başı (fakat 1644 yılının olaylarına değinerek), Maltanın altı pâre çekdirmesiyle *kursanları* adalar arasında gezüb
  Ta'rih-i Na'ima, 6 cilt (İstanbul, 1280/1863), 4.88.
- 18'inci yüzyıl başı (fakat 1667-68 olaylarına değinerek), üç kıtᶜa Malta gemisi Cezâyirin bir bâzirgân gemisin alub giderken râst gelüb bi-ᶜavni-llâhi taᶜâlâ merkūm gemiyi ellerinden tahlis ve *kursanın* dahi birin feth ü zabt edüb
  S.Fındıklılı Mehmet Ağa, *Silihdar ta' rihi*, 2 cilt (İstanbul, 1928), 1.469.
- 1791-92, Dökdü *kursânı* bozub bahre kapudan paşa.
  Süruri'nin tarih düşürmesi; H.K.Kadri, *Türk lûgati: Türk dillerinin iştikakî ve edebî lûgatleri*, 4 cilt (İstanbul, 1927-1945), 3.857.

KORSANLIK
(açık denizlerde haydutluk)

Bianchi, *a.g.e.*, 2.461; A.V.Moran, *Türkçe-İngilizce Sözlük* (İstanbul, 1945), s.694.

Eski kayıtlar:

- 17'nci yüzyıl, Fireng-i zülfe esîr olduk işte, ey dil-i zâr/Senin ne kârin idi bahr-i gamda *kursânlık?*
  Sâbit'in bir şiirinden; K.M.Fuat, *Eski şairlerimiz Divan edebiyatı antolojisi* (İstanbul, 1934), s.370.
- 18'inci yüzyıl başı (fakat 1652 dolaylarındaki olaylara değinerek), İşte donanma, kime dilerlerse versünler, bana kapudanlık lâzım değil. Akçe vermediler, musannaᶜ söz ile iş görülsün derler-idi. Sekiz gemiye mâlikim, *kursanlık* ile geçinürüm.
  Na'ima, *a.g.e.*, 5.205.
- 18'inci yüzyıl başı (fakat 1667-68 olaylarına değinerek) üç kalyon ve iki firkata ile *kursanlıkda* gezüb
  Silihdar, *a.g.e.*, 1.469.

KORSANLIK ETMEK
(Lat. *piraticam exercere)*

Clodius, *a.g.e.*, s.550; Bianchi, *a.g.e.*, 2.461; Moran, *a.g.e.*, 694.

Eski kayıtlardan örnekler:

- 1656, Sekizinci vasîyet budur ki baştarda re'isleri cezâyirde ve deryâda nice yıllar gezmiş, *kursanlık etmiş* ola.
  Kâtip Çelebi, *Tuhfet*, s.159.
- 18'inci yüzyıl, *Kursanlık ederken* Hindin yolunda/Nemsenin bacını aldı Cezayer.
  Magriblioğlu'na ait bir türküden, *Türkiyat Mecmuası*, cilt 2 (1928), s.516,
  M.F.Köprülü, *Türk Sazşairleri* (İstanbul, 1940), cilt 2, s.443.

Yer adları:

Korsanbey (Antakya yakınlarında), *Korsanlı* (Zonguldak ilinde); *Türkiye'de meskûn yerler kılavuzu (Ankara, 1946), s.726.*

Andreas Tietze'nin Başlıca Yapıtları:

Dilbilgisi üstüne:

Grammatik und Lehrgang des Türkischen (İstanbul, 1943)

Sözlük Çalışmaları:

"Korsan" maddesini aktardığımız, Türk Denizci Diliyle ilgili devâsa ortak yapıtından başka, *Heuser-Şevket*'in Türkçe-Almanca (2. bas., 1942) ve *Redhouse*'un İngilizce-Türkçe ve Türkçe-İngilizce sözlüklerinin yeni basımlarının hazırlanmasına yardım etmiştir.

Karagöz üstüne:

H.Ritter'in *Karagös: türkische Schattenspiele* adlı yapıtının 3. basımını yayına hazırladıktan başka, bu konuda kendisi de bir kitap yazmıştır. *The Turkish Shadow Theater and the Puppet Collection of the L.A. Mayer Memorial Foundation* (Berlin, 1977).

Türk Edebiyatı Antolojileri:

Turkish Literary Reader (Bloomington, Indiana 1963); *Advanced Turkish Reader, Texts in the Social Sciences and Related Fields*
(Bloomington, Indiana, 1973)

Bilmece çalışmaları:

The Koman Riddles and Turkic Folklore (Berkeley-Los Angeles, 1966); (İlhan Başgöz ile birlikte) *Bilmece, A Corpus of Turkish Riddles*
(Berkeley-Los Angeles, 1973)

Metin yayınları ve çevirileri:

Färāc ba'd aš-šiddā, Not und Errettung, ein altosmanisches Gesshictenbuch, Bd. I (The Hague-Paris, 1966);
Mustafa Âli's Desription of Cairo of 1599 (Wien, 1975)

Orhan Şaik Gökyay tarafından **Tarih ve Toplum**'un 4'üncü sayısında tanıtılan bu yapıtın (Halatü'l-Kahire) tümü, bugünlerde Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları arasında çıkacaktır.

Sieben Jahre in Aleppo (1656-1663). Ein aus des 'Reiss-Beschreibung' des Wolfgang Aigen (Wien, 1980).

Bu seyahatname yayını, İlber Ortaylı tarafından, **Tarih ve Toplum**'un 5'inci sayısında tanıtılmıştı.

(Avedis K. Sanjian'la birlikte) *Eremya Chelebi Kömürjian's Armeno-Turkish Poem 'The Jewish Bride'* (Wiesbaden, 1981).

Talât Tekin, **Tarih ve Toplum**'un 4'üncü sayısındaki "Ermeni Alfabesiyle Türkçe" yazısında bu yayından bir örnek sayfa aktarmıştır.

Mustafa Âli's Counsel for Sultans of 1581. Edition, translation, notes 2 Parts (Wien, 1979 ve 1982)

Sınıflandırılmış güncel Türkoloji bibliyografyası:

Turkologischer Anzeiger, Bd. 1-10 (Wien, 1975-1984) hazırlayanı.

GEÇ DÖNEM OSMANLI TOPLUMSAL TARİHİ İÇİN KAYNAK OLARAK

Mahkeme Sicilleri*

REŞAT KASABA

Batı Anadolu, 1840-1876 yılları arasında kapitalist dünya- sisteminin merkez alanlarıyla yoğun ticari ve mali ilişkilere girdi. Birkaç yıldır üzerinde çalıştığım araştırma, bu dönemde yöredeki toplumsal hiyerarşilerin değişmesi üzerinde odaklaşıyor. Özel olarak, İzmir Şer'i Mahkeme Sicilleri'ndeki kayıtlardan yararlanarak, (a) çeşitli etnik ve dinsel toplulukların birbirleriyle ve yerel yargı ve yönetim organlarıyla ilişkilerindeki göreli konumlarını, (b) yerel kamu görevlilerinin, tüccarların, tefecilerin, şehirli zanaatçıların, köylü üreticilerin ve topraksız köylülerin Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitalist dünya- sistemiyle bütünleşerek bir çevre ülkesi haline gelmesi (periferileşmesi) süreci içindeki göreli konumlarını çözümlemeye çalıştım. Araştırmamın vardığı sonuçlardan biri, Osmanlı toplumunun etnik ve dinsel çizgiler boyunca kesin bölümlere ayrılmasının, Osmanlı İmparatorluğu'nun klâsik döneminde, Osmanlı Devleti' nin temel sınıflandırma boyutu olarak zorladığı bir olgu olmasıdır. 18. yüzyılın sonlarıyla 19. yüzyıl başlarında ise bu durum büyük ölçüde değişmişti; artık bireyin Osmanlı toplumundaki yeri bağlı olduğu etnik ya da dinsel topluluğa göre değil, bulunduğu yörenin ekonomik yaşamı içindeki yerine göre belirleniyordu.

Bu yazının birinci bölümünde, Osmanlı tarihinin ve tarihçiliğinin tüm örüntüsü içinde mahkeme sicillerini ve benzeri malzemeleri kullanmanın önemini açıklayıp, ikinci bölümünde ise, Batı Anadolu'nun değişen toplumsal hiyerarşilerini değerlendirmekte, benim bu kayıtları nasıl kullandığımın bazı örneklerini vereceğim.

Osmanlı tarihi, iki evreye ayrılarak dönemleştirilebilir: 18. yüzyıl ortalarına kadar süren oluşma ve pekişmesi, ondan sonra da çözülmesi. İlk evre, imparatorluk sisteminin dışında kalan toplumsal alanları ve arazi parçalarını aşağı yukarı sürekli olarak imparatorluğa katmayla geçmiştir. İkinci evredeyse, bunun tam karşıtı bir eğilim egemen olmuş, çeşitli alanlar ve topraklar, Osmanlı İmparatorluğu'yla olan bağlarını yavaş yavaş kopartmışlardır. Fakat bu kopmalar, her zaman imparatorluktan fiilen ayrılma anlamına gelmemiştir. Birçok durumlarda, kimi yöreler imparatorluğu niteliklendiren yeniden -dağıtım sisteminin bir parçası olmaktan çıktıkları halde, İstanbul ile biçimsel/ resmî bağlarını sürdürmüşlerdir. Bu, Osmanlıların sahiplik iddia ettikleri coğrafya içinde, merkezî bürokrasinin başlatmadığı ve denetlemediği birtakım gelişmelerin gözlemlenebilecek duruma gelmesi demektir. Böyle bir oluşum, merkezî bürokrasinin imparatorluk toprakları üstünde sıkı bir denetimi olduğu ilk evrenin tam karşıtıydı. O zamanlar, devlet-dışı süreçlerin çoğu, aynı zamanda imparatorluk-dışıydı; merkezî yönetime karşı bir meydan-okuma anlamı taşıdıklarında ise, devlet güçleri tarafından hemen denetim altına alınıp dağıtılıyorlardı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülmesi, daha geniş bir süreç olan, kapitalist dünya-ekonomisi bağlamında çevreleşmesinin bir bölümüydü.[1] Bu sürecin üç önemli özelliğiyse şunlardı: (a) türlü üretim ve değişim etkenliklerinin Osmanlı İmparatorluğu içindeki yeniden-dağıtım merkezleri yerine, dünya-ekonomisinin merkez yöreleriyle bağlanması; (b) devlet aygıtının yeni koşullara uyarlanmak üzere daralması ve dönüşmesi; (c) Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli yörelerinde toplumsal hiyerarşilerin hep birlikte dönüşümü. Çevreleşme sürecinin bütün bu özelliklerinin gerisinde de, Osmanlı bürokrasisinin, imparatorluk sisteminin örgütleyicisi ve koruyucusu olarak öneminin görece küçülmesi yer almaktaydı. Böylelikle, ilk kez 18 ve 19. yüzyıllarda, Osmanlı Devleti'nin tarihinden ayrı olarak Osmanlı toplumunun tarihini yazmak mümkün olmaktadır. Onun içindir ki, bu gelişmeleri araştırırken, bilgi edinme temelini merkezî bürokrasi evrakının kapsadığı alanın ötesine genişletme ve Osmanlı Devlet aygıtının dışından kaynaklanan belgeleri de inceleme gereksinimi ortaya çıkmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun çevreleşmesinin incelenmesine bu tür belgeleri katmak için daha başka birtakım sebepler de vardır: Bir kere, bürokratların 18. yüzyıldan sonra içinde manevra yapabilecekleri alan, Osmanlı Devlet aygıtının gerçekten ulaşamadığı yerlerde doğan güçler tarafından tanımlanmış ve sınırlanmıştı. Osmanlı bürokrasisi ise gitgide bu süreçlerin bir gözetimcisi olmaktan ibaret kalıyordu. İkincisi, 19. yüzyıl hükümet belgelerini yazanlar imparatorluğun geleceğiyle ilgili amaçlarında pek açık seçik değillerdi. Bir yanda geçmişin görkemine dönerek imparatorluğu "kurtarmak",

* Princeton Üniversitesi'nde 24-26 Ağustos 1983 tarihlerinde toplanan, Türkiye'nin Ekonomik ve Toplumsal Tarihi üstüne Üçüncü Uluslararası Kongre'ye sunulmuştur. Yardımları için İzmir Arkeoloji Müzesi çalışanlarına, Sayın Zeki Ezer'e ve yazıyı İngilizce aslından çeviren Mete Tunçay'a teşekkür ederim.

öte yanda çağın moda ideolojilerine uygun bir ekonomik ve toplumsal özgürleşme sağlamak, bürokrasinin içindeki çeşitli grupların yüzyıl boyunca bir ona bir buna salındıkları iki uçtu. Üçüncü olarak (ki bu, Osmanlı tarihinin her iki evresi için de geçerlidir), bürokratlar Osmanlı İmparatorluğu'nun egemen sınıfı olduğu için, onların olay ve gelişmeleri anlatmaları, ancak yönettikleri çoğunluğun anlatılarıyla karşılaştırılırsa anlamlı bir bütünlük oluşturulabilir. Bürokratların devlet erkini nasıl kullandıklarını, egemenliklerine hangi yollardan karşı çıkıldığını ve en sonunda, yönetimlerini çökerten siyasal ve ekonomik bunalımların niteliğini anlamak için, bu zorunludur. Dördüncü olarak, Osmanlı toprakları, kapitalist dünya-sisteminin bir parçası olurlarken, bu ülkenin o sistem içindeki diğer bakış açılarından nasıl görüldüğünün incelenmesi de kesin bir zorunluluk taşımaktadır.

Ek: 1: Sûret-i Fermân-ı Âliyâne ve Hatt-ı Hümayun. İŞMS, I, s.1, 1269 (1852).

Osmanlı İmparatorluğu'nun çevreleşmesini kapsamlı bir biçimde incelerken yararlanılabilecek üç tür Osmanlı -Devleti- dışı belge vardır. Birincisi, yabancı devletlerin temsilcileri ve Osmanlı İmparatorluğu'nun gerek içindeki, gerek dışındaki özel kişi ve kuruluşlar tarafından kaleme alınan çeşitli raporlar ve değerlendirmeler. Osmanlı tarihçilerinin kullandıkları kaynaklar arasında, en hazır ve kullanılması en kolay olanları bunlardır ve onun için de, bunlardan yıllardır geniş ölçüde yararlanılagelinmiştir. Aile tarihleri, günceler, özel mektuplar, vakıf senetleri, vasiyetnameler, halk türküleri, şiirler ve diğer edebî yazılar, ikinci belgeler kategorisini meydana getirir. Bunlar, Osmanlı İmparatorluğu içindeki insanların yaşantılarının dolaysız anlatımını içerirler. Ancak, bu tür belgeler bu amaçlar için çok ender olarak kullanılmışlardır; dolayısıyla, Osmanlı tarihçiliğinde şimdiye değin incelenmemiş yeni alanları açma olanaklarını içlerinde taşımaktadırlar. Osmanlı İmparatorluğu'nun çevreleşmesinin toplumsal özünü çözümlemekte kullanılabilecek üçüncü belgeler kategorisi, çeşitli bölgelerin mahkeme sicilleridir. Bu kayıtlar, merkezî bir yasama/yürütme organının yerel temsilcileri (yani kadılar ve yardımcıları) tarafından tutuldukları için, bunların içerdikleri anlatımlar, özel bir mektuptan ya da bir halk türküsünden çıkarılabilecekler kadar doğrudanlık göstermezler. Yine de, o tür kaynaklar üzerine yeterli ve sistemli bir incelemenin yokluğunda, mahkeme sicilleri de, devlet evrakından elde edilemeyecek, bilgiler içeren zengin bir kaynak olarak değerlendirilebilirler.[2]

Besbelli ki, mahkeme sicilleri ya da özel mektuplar ve benzerleri malzemeler kullanmak, dünya ve ülke çapında bir bakış açısından, yerel ve özel bir bakış açısına geçmeyi gerektirir. Bu düzeydeki bulgularımızı, dünya-ekonomisi gibi makro ilgilerle ya da toplumsal sınıf gibi kavramlarla ilişkilendirmenin büsbütün olanaksız değilse bile, hayli güç olduğu ileri sürülebilir. Fakat Raphael Samuels'in dediği gibi, "tarihçilerin incelediği dönemlerin çoğunda, ev başlıca üretim yeri, aile mülkiyet ve mirasın boyutu, yerellik de bir sınıf evreni olmuştur."[3] Dolayısıyla özelden genele ve yerelden dünya çapına geçişler, ilk bakışta sanılabileceği kadar zor değildir. Yine de, genel tarihçilik bakımından, sadece devlet-dışı belgelere dayanılarak yazılan bir anlatının, onları hiç kullanmadan yazılan bir anlatı kadar eksik olacağı akılda tutulmalı ve bu kayıtların incelenmesi, topyekûn bir tarihin kurucu parçaları olarak görülmelidir. Bu belgelerin her biri özgül bir durum hakkında özgül bir bakış açısına ilişkin olduğu gözönünde tutularak başka tür belgelerle ve aynı türden diğerleriyle sürekli olarak karşılaştırılarak kullanılmalıdır. Böyle bir yaklaşım, Osmanlı toplumu içindeki başlıca uyumsuzlukları, anlaşmazlıkları ve bölünmeleri öne çıkarır. Toplumsal değişimi, biz ancak bu gibi karşıt eğilimlerden çıkarsayabiliriz. Öğle olunca da, zaman ve mekân itibarıyla sınırlı bir görüş açısı olan belgeleri kullanmanın, makro ilgilerimizle ve tarihi toplumsal yaşantının bütünselliğine ilişkin, geleceğe dönük (fütürist) ve eleştirel bir bilim diye anlamamızla uyuşmazlık göstermediğini kavrayabiliriz.

İzmir'de, Batı Anadolu'daki Şer'iyye Mahkemelerine ilişkin çeşitli belgeler içeren 330 defter var. Belgelerin en eskisi 1834, en yenisi 1930 tarihli. Her defterde 200-250 kadar davanın kayıtları yer alıyor. Bu ciltlerin 94'ü İzmir'in kendisine, ötekileriyse Batı Anadolu'nun başka şehirlerine ait. 1840-1875 yılları arasına ilişkin kayıtlar, 94 İzmir def-

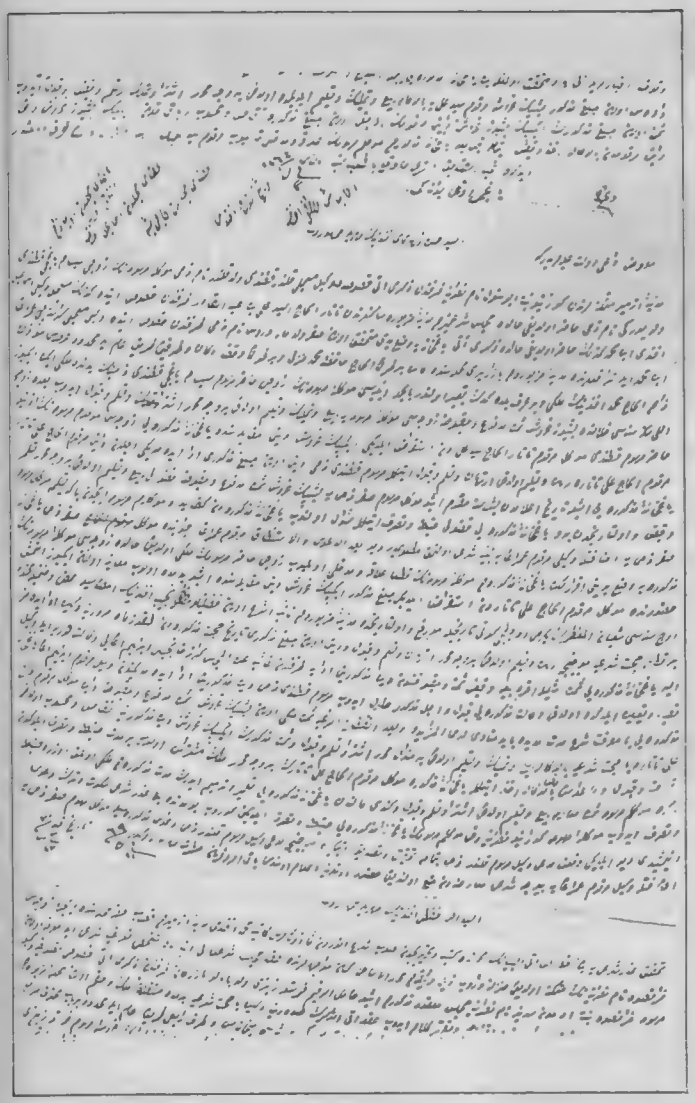

Ek 2: Sisamyağcı Katandi'nin Tatar Hacı Elseyid efendiye olan 2000 kuruşluk borcuna karşılık 5000 kuruş değer biçilen zeytinyağı presinin elinden alınmasını onaylayan tutanak. İŞMS, I, sayfa 27, (1269-1270/1852/1853)

terinin ilk 31'inde. İzmir ciltleri İlâmat ve Kassam olmak üzere iki türlü.[4] İlâmat ciltlerindeki kayıtlar, genellikle iki konuda oluyor; (a) mahkemenin baktığı ve hükme bağladığı çeşitli davaların özeti; (b) belirli birtakım mülklerin *vakıf*'a çevrilmesinin koşulları. Kassam ciltleri[5] ise mahkemenin açtığı açık artırma yoluyla tasfiye ettiği türlü mülklerin kayıtlarını içeriyor. Bu yola aşağıdaki durumlarda başvurulmaktaydı; (a) bir kimsenin bilinen bir mirasçısı olmadan ölmesi; (b) mülklerin değerinin, ölenin belgeli borçlarından daha az olması; (c) ortada bir vasiyetname bulunmaması; (d) mirasçıların mahkemeden bunu istemesi. Açık artırma sonucunda elde edilen para, mahkemece şöyle dağıtılıyordu: önce, gözetici kendi ücretini (resm-i kısmet) ve mahkeme giderlerini (kaydiyye, dellaliyye) alıyor; sonra, ölenin borçları ödeniyor; daha sonra da, geriye bir şey kalmış olursa, mirasçılara dağıtılıyor; bilinen mirasçı yoksa, elde kalan miktar, devlet hazinesine (beyt-ül mal'e) gelir olarak kaydediliyordu.

İzmir mahkemelerine ait birinci ciltdin ilk belgesini kadıya "özellikle gayri müslim teb'anın güvenliğini sağlamak hususunda [Sultan'ın] önceki buyrukları"nı hatırlatan bir padişah fermanının suretini oluşturuyor.[6] Bu fermanın içeriği, gayri müslimler hakkında benzer önlemlerin yer aldığı, Tanzimat dönemi başlarının padişah bildirileriyle aynı yönde. Birinci ve sonraki ciltlerde, gayri müslimlerle ilgili birçok dava kayıtları bulunmaktadır. Bunlar okununca, bu gibi buyruk ve bildirilere karşın, gayri müslimlerin mahkeme önündeki konumunun bütün dönem boyunca hayli zayıf olmaya devam ettiği anlaşılıyor. Dava konusu anlaşmazlığın sadece gayri müslimler arasında olduğu durumlarda bile, bunlar nadiren güvenilir tanık sayılıyorlar; şehir ve kasabaların kendilerine ayrılmış bölgelerinde oturmayı sürdürüyorlar; kayıtlarda adları geçince küçültücü bir dille anılıyorlar. Örneğin, bir Müslüman ölünce, çoğucası "bu geçici dünyadan kalıcı olan âleme göçmüş" [dar-ı fenadan dar-ı bakaya intikal ve irtihal], gayri müslimse düpedüz yok [helâk] oluyor.[7] Gayri müslimlerin adı, her zaman resmî *zımmî* sıfatıyla niteleniyor. Belki en önemlisi, gayri müslimler arasındaki anlaşmazlıkları karara bağlarken, özellikle de gayri müslimlerin terekelerini mirasçılara paylaştırırken, elân Kur'an ilkelerine göre hareket ediliyor. Bu ilkelerse, servet ve yetkinin belli ellerde toplaşmasından çok, yayılmasını öngörmektedir.[8]

Bir gayri müslimin bir Müslümanla çatıştığı davaların çoğunda, mahkemenin verdiği karar açık bir nasafetsizlik içeriyor. Bunların birinde, kadı bir Müslümana olan 2.000 kuruş borcunu dokuz ay boyunca ödemeyen bir gayri müslimin 5.000 kuruş değerindeki zeytinyağı presinin elinden alınmasını onaylamaktadır.[9] Bir başka davada, gayri müslim bir *müstamin* ile Müslüman bir tüccarın Müslüman dava vekili arasında şiddetli bir tartışma geçiyor. Gayri müslim, Müslüman tüccarın, aralarındaki bir tütün alışverişi nedeniyle kendisine 2.553 kuruş borçlu olduğunu iddia etmektedir. Anlaşmazlık, tütünün birim fiyatının ne olduğu konusunda tarafların iddiaları arasında 3.5 kuruşluk bir fark olmasından ileri geliyor. Her iki taraf da iddiasını doğruluyacak kesin bir kanıt getiremediği halde, bu davanın dosyadaki kaydı, müstamin'in davaya devam etmekten "vazgeçtiği"nin belirtilmesiyle sona ermekte.[10]

Söz konusu mahkemelerin yargılama dışında, başka idarî işlevleri de vardır. Hatta bunlar, bir şehir meclisi sayılabilirler. Kadı, kendi yargı alanında, yöneticinin (vali-mutasarrıf-kaymakam) yanı sıra bir başka merkezî hükümet temsilcisi olarak geniş yetkilere sahiptir.[11] Bunları gözönünde tutarsak, verdiğim örnekler, ya merkezî hükümetin yerel temsilci-

lerinin Sultan'ın buyruklarını açıkça çiğnediklerini ya da Tanzimat'ın yeni ilkelerinin taşrada tam olarak uygulanması için gerekli önlemlerin alınmadığını gösterir. Bu da merkezî bürokratların etnik ve dinsel bütünleşme isteklerinde pek o kadar ısrarlı olmadıklarını düşündürmektedir. Her iki durumda da, merkezin ilan ettikleriyle taşradaki temsilcilerinin yaptıkları arasında temel bir uyumsuzluk olduğu açıktır. Dolayısıyla, gayri müslimlerin Osmanlı sisteminin biçimsel hiyerarşisi içindeki yeri, Tanzimat döneminin düzeltim bildirileriyle pek değişmemiş; gayri müslim teb'a, Müslüman seçkinlerin egemen olduğu bir yönetim aygıtının kenarlarında kalmaya devam etmişlerdir.

18. yüzyıldan önce, bir birey ya da grubun bu biçimsel hiyerarşi içindeki yeri, Osmanlı toplumundaki güç ve nüfuzunu belirleyen en önemli etkendi. 18. yüzyıldan sonra, kapitalist dünya-ekonomisinin merkez yöreleriyle ilişkilerin artması, imparatorluk aygıtının dışında yeni güç kaynaklarının da ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu ilişkilere aracılık eden gayri müslimler, özellikle de Rum ve Ermeniler, Batı Anadolu'daki ekonomi şebekelerinin örgütlenmesinde Müslümanlardan daha etkili bir konuma gelmişlerdir. Örneğin, 1890'da Aydın Demiryolu'nun müdürü Rebeski Efendi, İzmir Havagazı Şirketi'nin idare meclisi reisi Hiri Andef, Göz-

Yanda, Ek 3: 1850 yılında İzmir'de Kasab Hıdır Mahallesi'nde ölen Racine ve Bedros'un Odak terekeleri İŞMS, III, s. 5 1270/1853-1854
Altta, Ek 4: Kayseri'nin Enverlik kazasından İzmir'e göçmüş olup 1870 yılında ölen bakır tüccarı Haralambo'nun terekkesinin tutarını gösteren kayıt. İŞMS, XXIV, s.29, 1287 (1870)

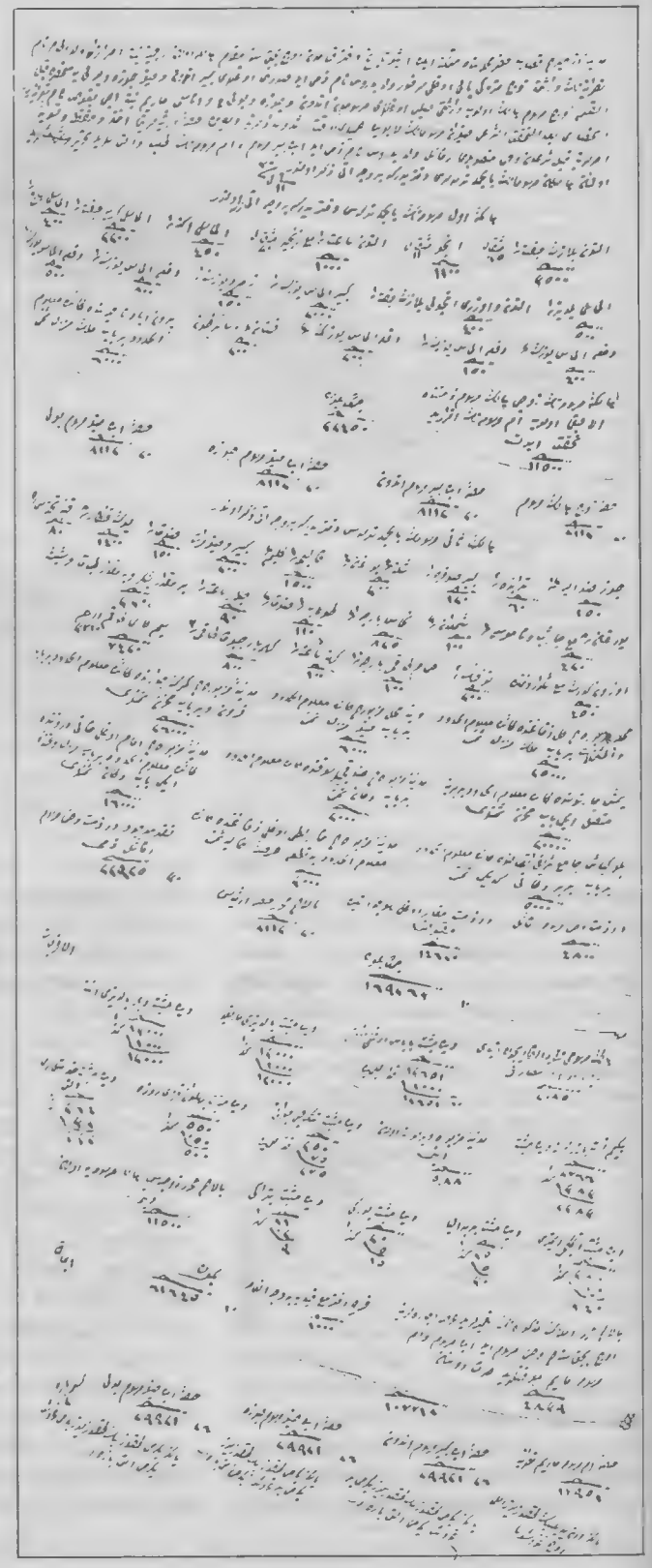

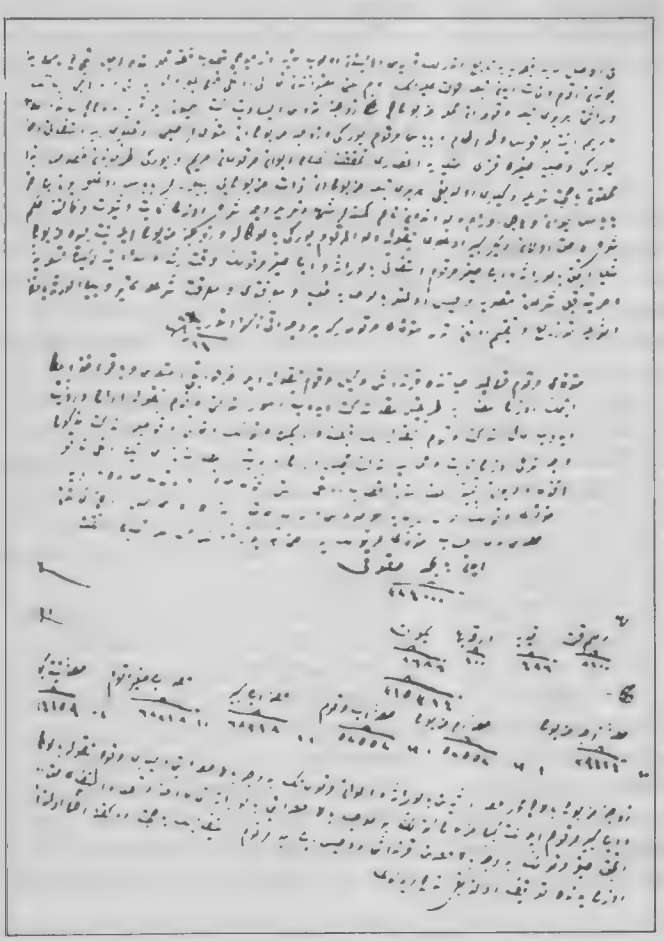

tepe Tramvaylarının reisi Nişan Harniç, müdürü ise Mikail Matyus'tu. Elimizdeki listede bulunan tek Müslüman adı, Kasaba Demiryolu'nun müdürü Şem'i Efendi'dir. İzmir'de bir dışsatım örgütleyen ilk Müslüman tüccar, 1881'de bir Ermeniyle ortaklık kurarak yurt dışına kuru üzüm satan Mehmet Suphi Efendi'dir.[12] Kassam ciltlerinde, gayri müslimlerin toplumsal statülerinde önemli değişiklikler olduğunun çeşitli belirtileri vardır. Bu defterlerde anılan en zengin terekeler, gayri müslimlere aittir. Örneğin, terekelerin 1870'te 315.314 kuruş değer biçilen en büyüğü, Haralombo adında bir Rum bakır tüccarınınkidir.[13] Öte yandan, 1862 yılında, Darülaceze'de akrabasız ve parasız pulsuz ölen 58 kişiden ancak ikisinin gayri müslim olduğu, adlarından anlaşılıyor.[14] Gayri müslimler, ayrıca, servetlerini kendilerinden sonraki kuşağa aktarırken, bütünlüğünün korunmasına da özen göstermekteydiler. Birçok durumlarda, mirasçılar terekenin Kur'an ilkelerinin uygulanmasıyla küçük parçalara bölünmesinin etkilerini ortadan kaldırmak için, biribirlerinin paylarını satın alıyorlardı.[15] Zengin Müslümanlarsa, terekelerini bölmeye ve geniş şehir ve köy mal varlıklarını vakfetmeye, böylelikle de onları sadece bir sonraki kuşak için değil, daha sonrakiler için de verimsiz kılmaya devam etmekteydiler.[16]

Yine de, Müslümanlarla gayri müslimlerin ekonomik güçleri açısından aralarında kesin bir ayrım bulunduğunu, kategorik olarak ileri süremeyiz. Her iki yanda da yoksulluk ve bolluk örnekleri vardır. Ayrıca, birçok kereler, iki grup ekonomik işbirliği yapmakta, her iki yönde kredi işlemleri olmakta,[17] aralarında ortaklıklar da kurulmaktaydı.[18] Böyle olmakla birlikte, altı çizilmesi gereken nokta, gayri müslimlerin yeni şebekelerin denetleme yerlerinde ağır basmaları ve imparatorluk aygıtıyla ilişkileri bakımından ayrıcalıksız konumlarının süregitmesine karşın, yerel ekonomik örgü içinde sivrilmekte olmalarıdır. Aynı zamanda devlet aygıtının kısıtlayıcı etkisinden sıyrılacak çeşitli yollar da bulmuşlardı. Yabancı bir devletin korumasını sağlamak ve (davacı ya da davalı böyle bir korumadan yararlanabiliyorsa) konsolosluk mahkemelerinde yargılanmak, muhtemelen bu yolların en önemlileriydi.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Osmanlı İmparatorluğu'nda yönetenlerle yönetilenler arasındaki uçurum, 19. yüzyıl boyunca bir bakıma daha da genişlemiştir. Yönetilenler kendi gayri resmi kredi mekanizmaları, ticaret kanalları ve ülke-ötesi koruma ve yargılama yollarıyla çevresel bir bütünleşmeye giderlerken, yönetenler büsbütün eskimiş ayrım ve bölümlere dört elle sarılmaktaydılar. Çünkü, en iyi bir ışık altında yorumlandığı zaman, bürokratların başlıca kaygısı, "imparatorluğu kurtarmak"tı. Dünya görüşlerinde, merkezî otoritenin koyduğu bir dizi normatif belirlemelere göre tabakalanmış etnik, dinsel, ırki ve mesleki topluluklar çokluğunu kapsayan tek bir siyasal düzen anlamındaki eski imparatorluk çerçevesi ağır basmaktaydı. Oysa, yeni bağlamda gerçek tabakalaşma ekseni, devletin değerlendirmesini ya da o aygıta yakınlığı, belirleyiciler olarak içermiyordu. Eski kategoriler gerçek anlam ve önemlerini yitirmişlerdi. Onun içindir ki, devletin bu kategorileri yürürlükte tutmaya devam edebilmek için yapabileceği tek şey, cemaat vergi ve harçları koymak ve toplamak, belirli toplulukları kitlesel olarak yerleştirmek, yer değiştirmek ya da sürmek için güç (bazen de düpedüz kaba kuvvet) kullanmaktı. Fakat, bu yol bile, Osmanlı toplumunun kapitalist dünya-sisteminin bir çevre alanı olma yönündeki genel dönüşme eğilimini tersine çevirmeyi başaramadı ve çok geçmeden bürokratlar da o sistemin kapitalistlerine olan bağımlılıkları nedeniyle yeni duruma resmen boyun eğdiler.

---

[1] Bu doğrultuda bir yorum için bknz. Immanuel Wallerstein ve Reşat Kasaba, "Incorporation into the World-Economy; Change in the Structure of the Ottoman Empire, 1750-1839", (derleyenler) Jean Louis Bacque-Grammont ve Paul Dumont, *Economie et Societes dans l'Empire Ottoman, Fin du VIIe- Debut du XXe siecle,* Colloques Internationaux du Centre National de la Recherce Scientifique, No. 601 (Paris; Editions du CNRS, 1983), s.336-54.

[2] Mahkeme Sicillerinden, birçok Osmanlı tarihçisi benzer amaçlarla yararlanmıştır. Bu incelemelerin en önemlileri arasında, şunlar vardır:
Halil İnalcık, "Bursa and the Commerce of the Levant",
Journal of the Economic and Social History of the Orient, cilt III, sayı 2 (1960) s.131-47;
Ömer Lütfü Barkan "Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri",
Belgeler, cilt III (1969), s.1-9;
Halil İnalcık, "Capital Formation in the Ottoman Empire",
The Journal of Economic History, XXIX, Sayı 1 (Mart 1969), s.97-140; Ronald Jennings, "Loans and Credit in Early 17th Century Ottoman Judicial Records",
Journal of the Economic and Social History of the Orient, cilt XVI (1973), s.168-216;
Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler",
Belleten, cilt XXXVIII, sayı 152 (Ekim 1974), s.657-708;
Ronald Jennings, "Urban Population in Anatolia in the Sixteenth Century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum", *International Journal of Middle Eastern Studies,* cilt VII, sayı 1 (Kış 1976), s.21-57;
Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık* (Ankara: DTCF Yay., 1977).
Bir sınıflandırma girişimi için bkzn. Halil Ongan, *Ankara'nın Bir Numaralı Şer'iye Sicili* (Ankara: DTCF Yay., 1969) ve *Ankara'nın İki Numaralı Şer'iye Sicili* (Ankara: TTK Yay., 1974).

[3] Raphael Samuels, "Editorial Introduction", *People's History and Socialist Theory* (London: Routledge and Keagan Paul, 1981), s. xxxi.

[4] 330 cildin çoğu, ya İlâmat ya Kassam. Birkaç tanesinde, mahkemelerle bazı yetimhanelerin muhasebeleri, mahkemelerin yazışma kayıtları, mahkemeye teslim edilmiş bazı belgeler var; iki defter ise, lağvolmuş iki şirketin ayrıntılı muhasebe kayıtlarını içermekte.

[5] Bknz. Cengiz Orhonlu, "Kassam", *Encyclopaedia of Islam,* 2. bas., IV, 235-36.

[6] *İzmir Şer'i Mahkeme Sicilleri* (bundan böyle İŞMS diye kısaltılacak), cilt I, 1852, 1.

[7] İŞMS, I, 1862, 4.

[8] Bazı durumlarda tereke 128 paya kadar bölünebiliyordu. İŞMS, I, 1845, 33.

[9] İŞMS, I, 1852/1853, 27.

[10] İŞMS, I, 1853, 43.

[11] Bknz. Halil İnalcık, *The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300-1600* (New York: Praeger, 1973), 104.

[12] Adnan Bilget, *Son Yüzyılda İzmir* (İzmir: Meşhet B., 1949), 12, 65.

[13] İŞMS, XXIV, 1870, 29. Ayrıca, III, 1853/1954, 5 ve I, 1852, 4.

[14] İŞMS, XVI/1, 1862, 3, 20, 21.

[15] Örneğin, İŞMS, I, 1850, 3; I, 1845, 33.

[16] İŞMS, I, 1853, 27; I, 1857, 35; I, 1862, 41; III, 1853/1954, 4.

[17] Örneğin, İŞMS, I, 1853, 27.

[18] Örneğin, İŞMS, I, 1853, 43.

TARİK/Matbaa ve mahal-i idaresi: Bab-ı Âli Caddesinde 54 numaralı hane-i mahsusdur. Fünûn ve edebiyata ve menafi-i âmmeye mutazammın muharrerat ve makalâta ve ağraz ve şahsiyattan âri her nev'i mübahese ve mülâhazata sahifelerimiz daima küşadedir. Evrak ve muharrerat-ı vâridenin tehir ve adem-i dercinden dolayı matbaa mes'ul olmayacağı gibi derc olunmayan mekatib ve evrakı istirdat iddiası dahi katiyen mesmû ve makbul olamaz. Posta ücreti verilmemiş mektuplar kabul olunmaz. Bir nüshası bir guruş mecidiye...

Osmanlı Basını'nda

Yüz Yıl Önce Bu Ay

AYŞE ŞEN

İSTANBUL HAVADİSİ

☐ Yarınki Çarşamba akşamı Beyoğlu'nda Yeni Tiyatro'da raks muallimi Mösyö Fransua'nın menfaatine gayet parlak ve mutantan bir balonun verilmesi musammem [kararlaştırılmış] olup, muallim-i mumaileyh fenn-i rakkasîde [dans ilminde] fevkalâde şöhret ve maharet ashâbından bulunduğu cihetle leyle-i mezkûrede temâşâya rağbet edenlerin memnun olacaklarında şüphe yoktur... (3 Şubat 1885)

☐ Kıbrıs ceziresinin [adasının] vâridatı tezâyüd etmiş [artmış] olduğu idare-i muvakkatası tarafından resmen beyan olunmuş olduğuna mebni cezîre-i mezkûrenin bir müddet-i muvakkatede İngiltere tarafından idare olunmasına dair Devlet-i Aliyye ile İngiltere arasında 1878 sene-i milâdiyyesinde Temmuz ibtidâsında mün'akid ahidnâme ahkâmına tevfîkan senevî verilegelmekte olup yüz on dört bin altı yüz seksen liradan ibaret bulunan vergi-yi maktûun yüz seksen bin liraya iblâğı Bab-ı Âli canibinden talep buyurulacağını (İstanbul) gazetesi yazıyor...
(7 Şubat 1885)

☐ Beyoğlu tüccar ve tuhafiyeci hademesi yekdigere [birbirine] muâvenet ve iâne [yardım] etmek ve içlerinden birisi hasta olur veyahut işsiz kalır ise muâvenet-i nakdiyyede [para yardımında] bulunmak ve vefâtında cenaze masârifini tesviye etmek ve ailesine yardım eylemek maksadıyla bir iâne cemiyeti teşkil etmişlerdir...
(7 Şubat 1885)

Zaptiye Nezaret-i Aliyyesinden:
☐ Köprü içi vapurlarından Eyüp Kaptanın süvâr olduğu on beş numaralı vapur dünkü gün saat altı raddelerinde Yemiş iskelesinden hareket ederken kayıkçı Bahadır'ın kayığına çarpıp durmuş, merkûm denize düşmüş ise de kurtarıldığı merkez komiserliğinden

— Çarkçı esnafından Asım Ağa'nın oğlu Salih dünkü Cuma günü saat on buçuk raddelerinde Kasım Paşa Camii Kebir mahallesinde Kasap Sokağı'nda müste'ciren *[kiracı olarak]* ikamet eden Yorgancı Hurşid efendinin hanesinden iki fenar sirkatle *[hırsızlıkla]* firar ederken takip ve derdest edildiği ve merkumun hanesinde on beş gün mukaddem [önceden] sirkat edilmiş *[çalınmış]* olan çizmenin sâriki dahi merkum Salih olmak muhtemel olmasına binâen tahkikatının icrasına teşebbüs edildiği Beyoğlu Mutasarrıflığından

— Yevm-i mezkûrda saat on raddelerinde sarac Salih Ağa'nın İşçibaşı Mahallesinde Toprak Sokağında kâin hanesinin üst kat odasındaki yüklükten ateş zuhur etmiş ise de yetişilerek yalnız içinde bulunan yatak takımı tahtaların birazı muhterik olduğu halde bastırıldığı ve zuhuru mezkûr hânenin mutfak bacası duvarından çıkan kıvılcımların sirayet etmesinden münbais olduğu [doğduğu] Üsküdar Polis Müdiriyet-i behiyyesinden alınan jurnallerden müsteban olmuştur...
(8 Şubat 1885)

☐ Her sene Hıristiyanların bu esnalarda karnaval eğlenceleri icrâ olunduğu ve bu sene ise Ermeni ve Rumlarla Frenklerin karnavalleri bir zamana tesadüf ettiği cihetle artık Beyoğlu ezikkasının [sokaklarının] hali nümûne-i hengâme-i mahşer ve maskaraların tavır ve kıyafeti hakikaten hande-âverdir... (16 Şubat 1885)

☐ Beyoğlu'nda Almanyalı mösyölerin etfâl-i zükur [erkekler okulu] ve inas mektebine [kızlar okuluna] iâneten bir balo verileceğini yazmış idik. Mezkûr balo bu akşam itâ olunacaktır [verilecektir]...
(21 Şubat 1885)

☐ Bugün İtalya sefarethanesinin hey'eti huzurunda Beyoğlu'nda tesis olunan zükûr mektebinin [erkekler okulunun] resmi küşâdı icra kılınacaktır...
(21 Şubat 1885)

TEKZİB

☐ Avusturya İmparatoru'nun mahdûmu veliahdı Arşidük (Rudolf) hazretleriyle zevcesi Prenses Stefani'nin İzmir ve Adana taraflarına seyahate çıkacaklarına dair bazı gazetelerde derc olunan haberi Viyana'nın (Politik Korespondans) gazetesi tekzib etmiştir... (2 Şubat 1885)

İCMAL-İ AHVAL

☐ Bundan akdem Kasımpaşa'da balıkçıvanın birisini katl etmiş olan Topuzlu rüfekasının muhakeme-i aleniyyeleri bi'l-icra merkum Topuz'un katil idüğü derecei sübûta götürülerek on beş sene müddetle küreğe konulmasına karar verildiği işitilmiştir... (9 Şubat 1885)

☐ Müteveffa Rusya İmparatoriçesinin nâmına Kudüs-ü şerifte bir kilise inşâ olunduğundan Kânun-ı sâni-yi efrencinin [Milâdî Ocak ayının] yirmi birinde bin kadar Rusyalı züvvâr [ziyaretçi] bulunduğu halde Kudüs Patriği Nikodom efendi kilisa-yi mezkûrun esasını vaz' eylemiştir. İşbu resmde Kudüs Mutasarrıfı Rauf Paşa hazretleri dahi hazır bulunmuştur... (15 Şubat 1885)

GAZETELERDEN MUKTEBESAT

☐ Anadolu yakasında deniyy-üt tab' [alçak yaradılışlı] bir kadın kendi kızına âsâr-ı muhabbet [sevgi alâmetleri] ve alâka gösteren bir delikanlıya gönül vererek, delikanlı ise tabiî anasından ziyade kızına meyelân [arzu] gösterdiğinden, deniyye-i merkûme, rakibesi addeylediği kızının vücudunu ortadan kaldırmak niyet-i şeytanetkârânesiyle kıza başını yıkamasını teklif etmiş ve kız bir gûne [bir türlü] şüphe etmeyerek kabul ile yıkadığı esnada, gözleri sabun ile kapalı olduğu halde bir balta urup telef etmiş ve caniyye-i merkûmenin der-dest ve tevkif edilmiş olduğunu (Lâ Türki) gazetesi yazıp karyenin ismini haber vermiyor... (3 Şubat 1885)

☐ Kudüs'te mahkeme-i hukuk reisi Hilmi Bey ile mahkeme âzâsından Yusuf efendi nâmında bir zâtın suistimalâtından dolayı Adliye Nezareti Celilesi tarafından işten el çektirilmiş ve muhakeme tahtına alınmış olundukları karşı gazetelerinde muharrerdir.. (18 Şubat 1885)

İLÂN VE REKLÂMLAR

☐ Beşiktaş'ta tramvay merkezi karşısında 8 numaralı mağaza-i âcizânemde birçok seneden beri Rumilinden celb eylediğim şayak ve aba ve fasona [çizgili Fransız kumaş]lardan müracaat buyurulanlara îmal eylediğim elbisenin gerek zarafet ve gerek metanet ve ehveniyetinden dolayı kazandığım rağbet ve teveccühatın teşvikiyle bu kere dahi İslimyedeki yeni fabrikadan cediden celb eylediğim akmişenin [dokuma kumaşların] zarafet ve metanet ve ehveniyetine binâen muhterem müşterilerimin teşriflerini ve hiçbir elbise yaptırmayacaklar olsa bile yalnız nigâh-pesendânelerini [hayran bakışlarını] olsun istihsal eylemek üzere ilân eylerim... (18 Şubat 1885)

☐ Şubatın ikinci gecesi Fenar civarında Tahta Minare mahallesinde vaki haneme sârik [hırsız] duhûl ederek almış olduğu eşya meyanında harem-i âcizimin Emine Faika ismiyle mahkuk [kazılmış] mührünü dahi sirkat etmiş ve mühr-ü mezkûr evrak riyasetinde basılmış olmayıp şayet zuhur eder ise havale-i sem' ü itibar etmeyeceğimi ilân ederim... (19 Şubat 1885)

☐ Ağrı vermeksizin ve maden âlet istimal olunmaksızın ayak nasırları kökleriyle beraber çıkarılır, tırnaklar tathir [temizlenir] ve siğiller dahi izâle olunur.

Alafranga saat birden beşe kadar Beyoğlu Caddesi'nde fotoğrafçı (Sabah)ın mağazası üstünde sâkin [oturan] ayak tabibi (Sofu Groski)'ye müracaat oluna... (22 Şubat 1885)

MÜTEFERRİK

☐ Saltanat-ı seniyyenin sefarethanesi olmak üzere Fransa hükümeti tarafından Paris'te (Presburg) Caddesi'nde kâin dük ve düşes (Pado)'nun ikâmet eylediği dairei vâsia mübâyaa olunmuştur [geniş daire satın alınmıştır].

Fransa'nın Dersaadet Sefarethanesinin hükümet-i seniyyenin masârifiyle inşa olunduğu malûmdur. Buna mukabil Fransa hükümeti Paris'te bir bina tahsis etmesi lâzımadan iken bu zamana kadar mukabele-i lâzıma ifâ olunamamıştı... (6 Şubat 1885)

Bağdatlı Bir Zat Tarafından Varid Olan Varakadır:

☐ Bağdat Vilayeti Rüsûmat Nazır-ı sabıkı olup tebdil-i hava zımnında bir müddetten beri Beylerbeyi'nde sakin bulunan izetlü Ali Rıza efendinin iltihab-ı kalp hastalığıyla birkaç mahtan beri esir-i firâş [yatalak] olan haremi ikmal-i enfas-ı ma'düde ile evvelsi günü irtihal-i dar-ı bekâ eylemiş ve müteveffânın techizatıyla uğraşılır iken Bağdattaki hemşiresinin dahi vefatı haberi vârid olmasından ve kendisi de hasta bulunmasından nâşi fevkalâde muzdarib olmuştur.

Cenab-ı hak gidenlere rahmet ve bâkîlere sabır ve afiyet ihsan buyursun Amin... (8 Şubat 1885)

☐ Ermeni milleti meclis-i umumîsi tarafından Kudüs Manastırında mütemekkin [oturan] Harotyon Efendi Hazretlerine İstanbul Patrikliğine intihab olunduğunu mübeyyin bir kıt'a telgrafname keşide olunmuştur [çekilmiştir].

Müşârileyhin Kürdiyül-asl olup on dört yaşına kadar İslâm bulunduğu halde her nasıl ise tenassur ederek [Hıristiyan olarak] bir manastır mektebine dahil olmuş idüğünü ve mekteb-i mezkûrda ikmâl-i tahsilâttan sonra Amerika'ya giderek tevsi-i malûmata çalışmış olduğunu ve avdetinde Kudüs-ü şerîfe azimet ve ruhban silkine [rahiplik yoluna] dehaletle ser piskopos takdis edilip Erzurum'a gönderildiğini ve bir aralık bazı esbâba mebnî Dersaadet'e celb olunmuş ise de bazı müteneffizânın iltizâmıyla [nüfuzlu kişilerin gerekli görmesiyle] memuriyette ibkâ olunmuş [bırakılmış] ve muahharen dört sene akdem istifası bi'l-kabul Kudüs-ü şerif manastırına çekilmiş ve'l-yevm elli beş yaşında bulunmuş idüğünü (İstanbul) gazetesi yazıyor ise de bu malûmatının bazı cihâtı cây-i tereddüdü mevâddan olmakla malûmat-ı sahiha istihsaline değin [doğru bilgi edinilene kadar] ihtiyatla telâkki olunması lâzımedendir. Müşârileyhin Ermenice ve Türkçeden maada Arabi ve İngiliz lisanlarına âşina olduğu ve İngilizceyi bir hayli müddet Amerika'da ikâmet edip orada tahsil eylediği karşı gazetelerin i'tâ etmiş oldukları bazı malûmat-ı garbiyye meyanında görülmüştür... (8 Şubat 1885)

DIŞ HABERLER

☐ Roma'dan 29 Kanun-ı sanî tarihiyle yazıldığına göre İtalya Meclis-i meb'usânında Mısır meselesine dair İngiltere ile İtalya beyninde akd-i muâhede olunduğu (Ajans Havras) telgrafnâmelerinde muharrer olduğundan bunun karîn-i sıhhat [sağlıklı] olup olmadığı hilâfgirân reisi (Mösyö Krispi) tarafından sual olunması üzerine Hariciye Nâzırı (Mösyö Mançini) muâhede-i mezkûrenin aslı olmadığını ve İngiltere ile İtalya beyninde münasebat-ı muvalâtkârâne [karşılıklı dostluk ilişkileri] cereyan ettiğinden sulh ve salâhın vikâye olunduğunu beyan etmiştir... (7 Şubat 1885)

Amerika'da Elektrik İstimali:

☐ Amerika'da Vaşington müzehanesinde kesretle elektrik istimal olunmuştur.

Mezkûr ebniye-i vasianın her tarafında (telefon) ve elektrik çıngırakları ile muhabere olunur idare-i merkeziyyeye altı (telefon) vaz' olunmuştur. Bu vechile memur çağırmak ve muhabere etmek üzere bir takım zâid [gereksiz] hademe istihdamına lüzum kalmamıştır. Mezkûr müzehânedeki fotoğrafhanede ziyâ-ı şems [güneş ışığı] yerine elektrik ziyasıyla resm olunmaktadır. Her bir kapı açıldıkta çıngırağı çalınıp kapının açılmasını hademeye haber verir.

İşbu elektrik çıngırağı sârik [hırsız] duhûlünü dahi derhal ihbar eder ve hane sahiplerini uykuda oldukları halde uyandırır... (10 Şubat 1885)

☐ Şitânın [kışın] şiddetine mebnî Mora'da (Arkadya) nahiyesinde koyun sürüleri kâmilen telef olarak çobanlardan birinin tecennün eylediğini [delirdiğini] Yunan gazeteleri yazıyor... (16 Şubat 1885)

KİTABİYAT

Kitaplarda Neler Var?

SOHBETNÂME

Orhan Şaik Gökyay

I.
Kitap Hakkında

Sohbetnâme Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde Hazine kitapları arasında bulunan iki cilt yazma bir eserdir. I. cilt (Nu. 1426) 158 yapraktır. 10 × 14 boyundadır, satır boyu 7 santimdir. Her sayfadaki satırların sayısı 12 ile 16 arasında değişmektedir. 1418 numarada kayıtlı bulunan II. cilt 260 yapraktır. Sayfa boyu 14 1/2 × 20, satır boyu 10 santimdir. Sayfadaki satırların sayısı 13 ile 24 arasında değişmektedir. Her iki cilt de nesihle yazılmıştır, yazının büyüklüğü ve küçüklüğü zaman zaman değişmektedir. II. ciltte, özellikle kitabın sonuna doğru, notlar noktasız yazılmıştır ve daha da kısalmaktadır, hatta birer satıra ve cümleye inmektedir. Her iki cilt de alharlı beyaz kağıda yazılmıştır; yalnız I. ciltte birkaç yaprak, II. ciltte 17 yaprak ayrı renktedir. Belki de bunlar yazarın *Sultan Beyazıt'ta iki altın-sarısı ve beyaz kâğıtlar (I, 96b); on akçaya dört adet zağfurânî kâğıt iştira edüp mührelettirip ve kuyu-dibi mürekkebi aldıkta (II, 65b)* diye sözünü ettiği kâğıtlardan olacaktır.

I. ciltte, bu notların hangi yıla ait olduğu belirtilmiş değildir. Yalnız bu cilde sonradan kurşun kalemle 'bu defter yetmiş iki tarihinin defteridir" diye bir kayd düşülmüştür. Fakat kitapta (I, 24a) *"dokuzuncu günü yevm-i isneyn'de kırk üç yaşına dahil oldum"* dediğine göre bu kayd yanlıştır. Sohbetnâme'nin I. cildi 1072 değil, 1071 tarihinden başlamalıdır. Çünkü yazar, bundan sonraki sayfalarda yaşını açıkça söylediği tarihlerde, yıl dönümlerine göre kırk üç yaşına 9 Safer 1071 (15 Ekim 1660)'de girmiştir. II. ciltte bunlar açıkça verilmiştir ve 1073 (1662), 1074 (1663) ve 1075 (1664) yıllarını içine almaktadır. Yazar, Hicret Tarihi'ni kullanmakta, günlüğüne bu takvimin ilk ayı olan Muharremle başlamakta ve Zilhicce ile bitirmektedir. II. ciltte bunlara *Salnâme* başlığını koymuştur. Ayların adları atlanmadan sıralanmakta ve yılın kaçıncı ayı olduğu altındaki rakamlarla belirtilmektedir; türlü yönlerden özellik taşıyan aylar, takvimde belirtilmiş olan sıfatlarla verilmiştir: Muharremü'l-harâm, Saferü'l-hayr, Recebü'l-mürecceb, Şa'bânü'l-muazzam, Ramazânü'ş-şerîf ve Şevvâlü'l-mükerrem. Geri kalan altı ay için özel bir sıfat kullanılmamıştır.

Günlük her günün gecesiyle başlamaktadır. İlk sayfası şudur: Muharremü'l-harâm, Şeb-i sebt (cumartesi gecesi) duhûl etmiştir. Bunun ardından yevm-i ahad (pazar günü) *ba'de'l-asr bizim hücrede...* Haftanın günleri ile takvimin öteki belli günleri, yeri geldikçe kırmızı başlıklarla verilmektedir: Yevm-i Aşûrâ, Leyle-i Mevlid-i Şerîf, Leyle-i Regâib, Leyle-i Mi'râc, Leyle-i Berâet, Leyle-i Kadr, Îd-i Fıtr, Îd-i Adhâ. Ramazan ayının birinci, ikinci ve üçüncü on günleri için de yine başlıklar konmuştur. Yılın öteki sayılı günleri de şöyledir: Kasım, Hamsîn, Erbaîn; birinci, ikinci, üçüncü Cemreler, Nevruz, Rûz-ı Hızr.

a) Ana başlıklar. Defter-i Sohbethâ ve mâ-beynehâ (I. 45b), Defter-i Sohbethâ-i Helvâ ve mâ-beynehâ (I, 61a), Deter-i Sohbethâ ve mâ-beynehâ (II, 37a), Salnâme 1073, (II,1b), Salnâme 1074 (II, 118a), Salnâme 1075 (II, 200b); Sohbethâ-i Helvâ ve mâ-beynehâ (II, 37a). Sohbethâ-i Helvâ ve mâ-beyneha (II, 157-a). Sohbethâ ve mâ-beynehâ (II, 221a). Bunlardan başka, kimisi sayfaların kenarına çıkılmış, birtakım yanbaşlıklar da vardır: Bunlar 'konu' demek olan Matlab'la başlamaktadır: Matlab-ı Sâl-i Hüseyn Mâdih (I, 91a), Matlab-ı Vasiyyet-i Esmâ Hâtun (II, 49a), Matlab-ı Akd-i Duhter-i Hazret-i Azîz (II, 108a), Matlab-ı akd-i Mazlûmzade (II, 118b), Matlab-ı Mutavvel (II, 184a), Matlab-ı Va'z u Meşîhat-i Balat (II, 185b), Matlab-ı Tırâş-ı Seyyid Muhammed (II, 192a); Matlab-ı Çille (II, 217a). Daha uzun ve bunlara niçin bu adın verildiğini bildiren başlıklar da okuyoruz (Bkz. I, 71a; II, 167a).

b) Sohbetnâme, bugüne değin bildiğimize göre, edebiyatımızda raslanan ilk günlüktür. Yalnız bu bakımdan bile bir önem taşımaktadır. Yazar, hergünkü hayatının, kendisince günlüğe geçirmeye değer bulduğu yönlerini bize, önemine bakmadan vermektedir. Bir tarikat mensubu, başka bir deyişle, dar bir çevrenin insanı olduğu için, toplumu asıl ilgilendiren olaylara kısacık da olsa bir yer vermemiş görünüyor. Yakından tanıdığı kimselerin -başta dergâh arkadaşları olmak üzere- komşularının, evlenme, boşanma, sünnet, hastalık, ölüm gibi, bir dönüm noktası olarak bildiğimiz olaylarını, o da kısaca günlüğüne koymakla yetinmiştir. Onu asıl ilgilendiren, günlüğe adını veren sohbetlerdir. Birlikte yenilen yemekler ve onun ardından gelen sohbetler başta yer alıyor. Bugün dilimizde tutunmuş olan *'içki'* karşılığı yerine, *İşret* kelimesini o hep, birlikte konuşulup eğlenilen toplantı karşılığı, demek ki kelimenin sözlüklerdeki asıl anlamıyla, kullanmaktadır. Bununla eşanlamlı olan *muaşeret* kelimesine ise çok daha az raslamaktayız. Kitabı baştan başa okuduktan sonra, okuyucuyu, biraz da ayrıntılara girdiğimiz yargısına götürecek biçimde, tanıtmakta bir yarar olduğunu

sanıyorum ve aşağıdaki bölümleri bu düşünce ile yazıya döküyorum.

Bir ilim adamına yakışan ciddi ve emek verilmiş değerli araştırmalarıyla tanıdığımız Dr. İsmail Erünsal, hemen hemen Sohbetnâme'nin tıpkısı olan bir başka günlüğü bize tanıtmaktadır *(Kaynaklar, sayı: 2/ kış- 1984, s.77 v.dd)*. Onun bize tanıttığı, Sadrettinzâde Telhîsî Mustafa Efendi'nin *Cerîdesi* (1711-1738) içinde daha çeşitli konulara yer verilmiş olması bakımından, Sohbetnâme'den ayrılmaktadır. Sohbetnâme 1071-1075 (1660-1664) yılları arasında beş yıllık bir zaman bölümünü içine aldığı halde, Mustafa Efendi'nin Cerîdesi bir çeyrek yüzyılın günlüğüdür. Mustafa Efendi'nin mühim bir *ulema ailesi*'ne mensup olduğunu öğreniyoruz. Bu zâtın soyunda ayrıca kadıaskerler ve şeyhülislamlar bulunmaktadır. Amcasının oğullarından biri de sadrıazamlığa kadar yükselmiştir.

Oysa bizim yazarımızın diline ve ilgi duyup başkalarından istiare ederek okuduğu, ya da başkalarına okuttuğu birkaç kitaba bakarsak, derin bir bilgi adamı olmadığını anladığımız gibi, kullandığı dilin de işlenmiş bir okur-yazar dili olmadığını, Arapça ve Farsça kelimeleri, hattâ cümleleri gerekli, gereksiz kullanmak hevesinde olduğunu görüyoruz. Bir tarikat adamı olarak da, içinde yaşadığı toplumun merak ve alâka duyması tabiî olan en önemli olaylarını bile şöylece bir haber olarak verip geçiştirmektedir.

Batı edebiyatında, sözünü ettiğimiz bu iki günlüğü andıran ve edebiyat tarihçilerinin *'alanında tek'* olarak nitelendirdikleri bir günlük yazarı da tanıyoruz. Bu, İngiliz hâtıra yazarı Pepeys'dir (1632-1703). Yalnız o, gerek kültürü yönünden, gerekse devletin en yüksek mevkilerinden birinde bulunmasından dolayı toplumun içinde olup bitenleri yakından görüp tanımış olması bakımından hayatının bu hikâyesine yüzdeyüz objektif bir gözle bakmış, bütün dikkatini bunların üzerinde toplamıştır. Bunun için de, kendine özgü ve yalnız kendisi için bir şifre ile tuttuğu bu on yıllık günlük, İngiltere tarihi için ayrı bir önem taşımaktadır. Sohbetnâme olsun, Mustafa Efendi'nin Cerîdesi olsun bu İngiliz yazarınınkiyle uzaktan, yakından mukayese edilemez. Yalnız her üçü de günlük olarak benzerler, o kadar. Sohbetnâme sahibinin de günlüğünü yalnız kendisi için yazmış olacağını düşünebiliriz.

1059'dan 1065 (1649-1654) yılına kadar Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi'nin sonbetlerinde bulunan *Gaybî,* onun sözlerini yazıya geçirmek suretiyle bir eser meydana koymuştur ki, bunun adı da *Sohbetnâme*'dir (Bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, Melâmilik ve Melâmiler, Istanbul, 1931, s.122; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Kütahya Tarihi, Istanbul, 1932, s.235).

Cilt I, 45b-46a

II.

Yazar

Sohbetnâme yazarı hakkında geniş bilgi Şeyhînin *Vakâyiü'l-Fuzalâ* adlı eserinde bulunmaktadır[1]). Orada "es-Seyyid Hasan ibn eş-Şeyh es-Seyyid Muhammed Emîn ibn es-Seyyid Abdü'l-Hâlık" başlığı altında şu satırları okuyoruz: (Bu zatın) soylu babası Seyyid Muhammed Efendi'nin hal tercümesi *Atâî Zeyli*'nde yazılmadığı için ayrıntılı bilgi verilmesine kalkışıldı. Seyyid Muhammed Efendi merhumun babası Seyyid Abdü'l-Hâlık, Ebî Eyyûb Ensârî Hazretlerinin -Ulu Tanrı kendisinden razı olsun- türbedarlıkları hizmetinde ömrünü harcamış olan mübarek bir pîr idi. Onun erdemli oğlu Seyyid Muhammed Efendi, Ebî Eyyûb Ensârî civarında doğmuştur. Allah'ın feyzi güneşinden ışık aldıktan sonra, ilmin, kişiye ululuk veren yoluna girmiş, *Molla Ahmet Ensârî*'nin derslerine devam etmiş, belli medreseleri dolaştıktan sonra kırk akça ile müderrislikten ayrılmıştır. Sonra Koca Mustafa Paşa dergâhında irşat seccadesinde oturmakta olan Necmüddin Hasan Efendi, bunun kızkardeşiyle evlenmiştir. Bunun üzerine medreselerde ders okutmayı bırakarak bu şeyhe intisap etmiş ve Koca Mustafa Paşa zaviyesinde bir köşeye çekilerek bununla kanaat etmiştir. Sonra, seyahat arzusu ile Rumeli taraflarına gitmiş, dönüşünde Şeyhi Hasan Efendi'yi Yemen canibine gitmiş bulduğundan Yedikule yakınındaki *El-Hâc Evhad Efendi Zaviyesi*[2]) şeyhi Abdülbâkizade Muhammed Çelebi sılasına gitmeye niyyet etmekle adı geçen zaviyeyi bunlara bırakmışlardı. Bin on dokuz (1610) tarihinde Şeyh Hasan Efendi'nin Yemen'den ölüm haberi gelmiş ve yerine *Adlî Efendi*[3] şeyh olmuştur. *Hasan Efendi* bu şeyhten tarikatını tamamlamıştır. Sonra kendisine *Balat Cami-i Şerîfi Va'ziyyesi* görevi verilmiştir. Bin yirmi altı şa'banında (Ağustos 1617) Adlî Efendi ölünce Hasan Efendi, Koca Mustafa Paşa zaviyesinde şeyhlik seccadesine oturmuştur. Bin otuz iki (1622) tarihinde hacca gitmiş, bu vazifeyi yerine getirdikten sonra Medine-i Münevvere'ye geçmiş, sıhhatının bozulması üzerine orada ölmüştür.

Boşalan dergâhı, kızkardeşinin oğlu *Seyyid Kirameddin Efendi*'ye lâyık görüldü. Bu ulu kişi, bilgi ve marifet demetini elinde tutmuş, şiir ve nesir yazmaya gücü yeten, az-bulunur kişilerdendi. Eserlerinden, mahlası bulunmayan, ilahileri ve şiirleri vardır.

Onun yüce oğlu, hal tercümesini yazmakta olduğumuz *Seyyid Hasan Efendi Hazretleri*'nin kutlu güneşi bin yirmi dokuz saferü'l-hayrında (Ocak 1620) bu dünya burcuna doğmuştur. Eski güzel geleneklere göre, ilkin Kur'an-ı Kerîmi tecvidine göre okumak yolunda, padişah imamı olan Evliya Muhammed Efendi' den Kur'an okumasını öğrenmişlerdir. Sonra zahir ilimlerini öğrenmek üzere Mültekâ kitabını şerh eden Sinoplu Halil Efendi ve dersiâm Salih Efendi'nin derslerinde bulunup, kendilerinden yararlan-

mıştır. Sonra halasının oğlu *Şeyh Seyyid Kirameddin Efendi*'den tarikat-ı ilmiyye yoluna girmiş ve bu yolda ilerileyerek onun teveccühünü kazanmış, olgunlaşmış ve Allah'ın, kalbine ihsan ettiği feyizlere erişmişti. Bin yetmiş dört şevvalinde (Nisan 1664) kendisine *Balat Kapusu dahilinde Ferruh Kethüda Zaviyesi* verildi. Otuz yıla yakın o köşede tarikat seccadesinde oturdu. Tarikata girmiş olanlara doğru yolu göstermeye çalışıp hizmette bulundu ve yakınındaki cami-i şerifte va'z ve nasihat edip ilim ve marifet dersleri vererek günlerini ve gecelerini geçirirken, bin yüz muharremü'l-harâmının yirmi birinci pazarertesi gecesi (14 Kasım, 1688) vebadan öldü. Ertesi gün öğle namazından sonra cenaze namazı kılınmak için Fâtih Camii'nde musallâya konuldu. Bilişlerinden ve yabancılardan ölümünü işitenlerin çoğu namazında bulundu. Namazdan sonra Ebî Eyyûb Ensârî Kapusu dışındaki mezarlıkta gömüldü[4]. Yaşı yetmiş bire varmıştı.

Yukarıda anlattığımız ulu kişi -Tanrı üzerine mağfiret rahmetleri yağdırsın- Muhammed'in ahlâkı ile bezenmiş; içi, dışı yüceliklerle süslenmiş; salâh ve takvaya düşkün; ehl-i hal olduğu sözlerinden belli; söyledikleri ateşli; nefesi tesirli; Allah yolunda dünyadan geçmiş ve Allah'da ölmezliğe erişmiş bir kâmil şeyh; olmuştan ve olacaktan haberdar idi. *Nuri* mahlası ile ilahileri ve şiirleri vardır. Bu iki beyt bunlara örnektir.

Senin esrârını keşf eder bir dil
O dili Zülfekâr ile iki dil
Bu da onun:
Rû-yi pâkinde siyeh hâli
Hiç olmaz söz etmeden hâli

Yazar, Halvetiyye tarikatının bir kolu olan *Sünbüliyye* tarikatına bağlıdır. Bu tarikat Halvetiyye'den sadece bir isimle ayrılmıştır. Tarikatın âdâbı ve esasları bakımından hemen hemen onun aynıdır. Kurucusu *Sünbül* adıyla ün salmış olan Zeynüddin Yusuf'tur. Halvetiyye'nin öteki kolları gibi bu tarikat da gözlerden gizlenerek, halvette Allah'ın adlarını zikretmeye dayanır. *Devran Âyîni* bunda da vardır. Sühnbüliyye tarikatı, başta Koca Mustafa Paşa'daki tekke olmak üzere İstanbul'un birçok semtlerine yayılmıştır ve yirmi kadar sümbülî tekkesi vardır.[5]

Yazarın günlüğünde geçen birtakım terimler ve deyimler bu tarikatın âdâb ve erkânı hakkında bizi daha açık olarak aydınlatmaktadır: *Ba'de'd-Devran zakirbaşı da meks-i kalil vâkı oldu (I, 136b). Kadiri tarikatında bulunan bu Devran Ayini de, dergâhda ayrı bir salonda yapılır. Dervişler belli bir sıraya göre dizilirler ve halka olurlar. Bu ayinin bir adı da devran zikri*'dir.[6] Bundan başka kitabın içinde, yazarın bağlı olduğu tarikatla ilgili daha başka ip-uçları da buluyoruz: *Ihya, İhyaya gitmek* (I, 46b)[7] *savt ve ilâhiyat okumak* (I, 44b): Oğlum ve Boluvi ile hâherin odaları beyninde vâkî tahta üzerinde muaşeret ve demdeme ve *zemzeme* siyakında maan taaşşi (II, 112a); İmamzadeler *zemzeme ettiler* (II, 39a); Küçük müezzin *zemzeme kerd* (II, 43a); Faziletli Nazmi Efendi dahil-i meclis olup *Muhammediyye* ve *taksim okumuştur* (I, 50b) Hazret-i Aziz ve pişkadem ve zâkirbaşı ve Yorganî *fakat*[8] *savtlar okunup taksim olmuştur* (II, 27a)

Kadirilerde olduğu gibi *Sünbüliyye Tarikatı*'nda da, zikir sırasında *kudüm, def* ve *zil* çalınmaktadır. Nitekim, yukarıda geçen *demdeme* sözlüklerde *davul, trampet, davul ve trampet çalmak* (Steingass, s.535); *davul, darbuka* (Redhouse S.915) anlamlarına geldiğine göre, burada Kadiri zikrindeki kudüm ve def demektir. *Zemzeme* de 'ezgi, terennüm, bir lahni yavaş yavaş geçmek (Lehce-i Osmani, s.1148); 'şarkı, ilahi, gülbank, nağme' demek olup, *zemzeme eylemek* de 'bir şarkıyı, bir ilahiyi makam ile okumak, gülbank çekmek' anlamlarınadır (Steingass, s.621); Redhouse, bu kelimeyi 'kısa dualardan mürekkep bir âyîn; kilisede bir dua, yahut bir *litany*' diye karşılamaktadır (s.1013). Bir Müslüman tarikatı söz konusu olunca elbette bu 'bir ilahi' demektir. *Savt*'a gelince Dozy buna *chanter un air* karşılığını koymuştur[9]. Bu da 'bir şarkı söylemek, bir ilahi okumak, bir hava çalmak' demek olur. İşte bütün bunlar, Sohbetnâme sahibinin Sünbüli tarikatından olduğunun tanıklarıdır.

Sohbetnâme sahibinin *seyyid*, demek ki Peygamber soyundan geldiğini de onun adının başındaki bu unvandan alıyoruz. Kitabında geçen *yeşil serbend, benefşi taç, yeşil çuka taç, yeşil çuka kavuk* bunu gösterdiği gibi onun oğlunun adı da *Seyyid Muhammed*'dir.

Kitapta *Hünkâr, cuma namazını Hazret-i Aziz'in seccade-i şerîfesinde kılup...*diye bir cümle geçiyor (II, 43a). *Hünkâr* Hacı Bektaş-ı Veli'nin unvanı olarak bilindiğine göre, yazar bunu bu anlamda kullanmışsa, Sünbüli tarikatının Bektaşilikle bir yakınlığı da anlaşılmış olur.

Sohbetnâme yazarı, 1075 yılı rebiülevvelinde (Eylül 1664), 1074 (1663) tarihinde ölen Kastamonili Dedezade eş-Şeyh Muhammed Emin Muslihuddin'in yerine *Balat zaviyesi*'ne şeyh olmuştur. Getirildiği bu vazife hakkında *matlab-ı mutavvel* başlığı altında Sohbetnâme'de okuduğumuza göre: Edirne'de Abdülfettâh Dede, Aziz'e, Balat zaviyesinin yazara verilmesini arz etmiş; bu arz müfettiş tarafından şeyhülislâm Minkarîzade Yahya Efendi'ye bildirilmiş, onun kabulü üzerine, yazar, Balat zaviyesine şeyh ve vâiz olarak verilmiştir. (II, 183a). *Matlab-ı Va'z Meşihat* başlıklı hâtırada da[11] onun bu görevi, başta Hazret-i Aziz [12] olmak üzere, öteki dergâh mensupları, devrişler ve dostlarla, dergâhın yemekhane bahçesinde kutlanmıştır. Kendisine *Balat zaviyesi kürsisi için dua edilmiştir (II, 184b). Sohbetnâme'de o, ilk va'zını, cuma namazından sonra Hazret-i Aziz, Merkez şeyhi, Şahsultan şeyhi ve dergâhın ileri gelenleri, dervişlerin, evi halkının, Aziz'in evi ve cemaatinin ve iki kızkardeşinin bulunduğu bir dinleyiciye vermiştir (II, 186b). Nerede ve kaç va'z verdiğini günü gününe defterine yazmış, sonunda bir ayda verdiği va'ızlarla terk ettiklerinin bir toplamını yapmıştır (II, 249b).*

Yazarın Koca Mustafa Paşa dergâhında tarikata ilk intisap ettiği günlerde dikiş dikmek, kavuk dikmek, sarık sarmak gibi birtakım işler gördüğünü Sohbetnâme'de okumaktayız. O bunlar için, çok kez ne diktiğini söylemeden *hıyatat* deyip geçmektedir. Günlükte beyaz taçtan, yeşil çuka taçtan, yeşil çuka kavuktan, benefşi sof tepeli kavuktan (I, 144a) söz edilmektedir. Bunları kendisi diktiği gibi, başkaları da yapmaktadır (I, 73b; I, 85a; I, 21a; I, 139b). Onun taç doldurmaya başladığı (1, 126b), bundan başka, sarık sardığı da notları arasındadır: *Beyaz tacımız anda ibtida ettim* (I, 100b); *hücrede Şeyhzade'nin beyaz tacına ibtida* (I, 116a); yine onun *beyaz tacını itmam* (I, 120b); Yıldız Köşkü'nde *amel-i taca ibtida* (I, 116a); Yıldız Köşkü'nde *amel-i taca alâ hıde* (tek başıma) *şürû'* (II, 83b); Yıldız Köşkü'nde Çadırlızade'nin *yeşil çuka tacını hıyatat* (II, 85a) ve başkaları.

Oğlu başkasının *bayramlık yeni dülbendini yeni kadife kavuğu üzerine sardığı* gibi kendisi de gerektiğinde *küçük sarığını sarmaktadır* (1, 122b).

Oğlum kameriyyede tacın etrâf-ı erbaasına birer dal sâdise dikmek vâk' olmuştur (II, 83a) *cümlesinden* altı terk taç *anlaşılabilir, sanıyorum*[13].

Yazarın dergâhta bir başka işi de yazı yazmaktır. Söylemeye gerek yok ki o hep günlüğünü yazmaktadır. Beş yılını günü gününe dolduran bu notları o nerede imkân ve fırsat bulursa orada yazmıştır: Oğlum ile küçük odada kitâbet (II, 78a), Harîrî ile selâmlıkta *kitâbet (II, 214b), Mıhalıc'a bir mektup kitâbet (II, 38a),* fakir onların nazarında *kitâbet etmek vâkı oldu (I, 113a),* Ömer Beşli'de mücâleset ve *kitâbetler* vâki' olmuştur(II, 34a).

Günlükten öğrendiğimize göre, yazarın dergâhın dışında da vazifeleri vardır. Bunlardan biri gümrüktedir: *Gümrüğe varup berâtımızı küttâbından fevkanide Mes'ut Çelebi yedinden vazife almak vâkı' oldu (I, 147b).* Bir yerde de *gümrükten ahz-i vazifeteyn (II, 100a)* diyor. Onun *Ayasofya*'da da bir vazifesi vardır: Oğlunun dersten gelüp Yıldızzade'nin *Ayasofya vazifesini alıverdiğini* müjdeliyor (II, 118a). *Ayasofya mütevellisinden* bu vazifeyi aldığı zaman kırk altı yaşına basmıştır (II, 126a). Nereden aldığı pek açıkça anlaşılmayan başka aylıkları da vardır: *Kadırga Limanı'nda sertarik* Emir Çelebi'ye iltika ve *recebiyyeyi almak vâki' oldu (II, 156b); recebiyyeleri aldım (I, 64a); ve Bâ-*

ki Çelebi şa'baniyyemizi nefs-i hücreye getürüp sabah kahvesini maan içtik (I, 80b) diyor ki bunlar, günlükten anladığımız gibi *recep* ve *şa'ban* aylarına raslamaktadır. Bundan dolayı bunlar *recep* ve *şa'ban* aylıklarıdır, ama neyin, hangi görevin karşılıklarıdır, anlaşılmıyor.

Yazarın birtakım *kitapları* başkalarından istiare ederek okuduğunu, başkalarına da *kitap okuttuğu*'nu Sohbetnâme'den öğreniyoruz. Anılarında bir yerde şöyle diyor: Kamerriyyede Pîrî Halîfezâde Süleyman Ağa bir *Münyetü'l-musallî*[14] *getürdü, satırlarının altında Türkî ma'nâsı yazılmış deyü* bir kitap arz eyledi. Gördükte telezzüz eyleyip istiâre tarîki ile eve getürdüm (I, 31a); bir başkasından *Lûgat-i Nimetullahi*[15] *istiâre eylemiştir (I, 99a); Keşşâf*'dan[16] üçüncü kıt'ayı (II, 56b), Davut Paşa Medresesi'ni bir ziyaretinde *Kara Haşiye'yi*[17] (II, 104a), *Kadı Mir*'in [18] evvelinden iki cüz'ü (II, 141a), Hacı Evhad Şeyhi'nden *Dürer ve Gurer*'in[19] evvelinden iki cüz'ü istiâre etmiştir (II, 93a). Yalnız bütün bu kitapları okuyup okumadığını, beğenip beğenmediğini öğrenemiyoruz.

Çevresindekilere kimi kitapları da okutmaktadır: Zâkirbaşı, fakirden *Şâhidî*'ye [20] ibtidâ eylemiştir (I, 66b); Zâkirbaşı *Şâhidî*'de kaldığı *bahirden* dersine başladı (II, 138b). Malûm ola ki, Rumhî Muhammed Ağa'nın oğulcuğu Muhammed Ağa hücrede fakirden merreten uhrâ telemmüz kasdı üzere *Sûre-i Fâtiha*'dan derse ibtidâ etmiştir (I,149b). Zâkirbaşıyla hücresinde Şeyhzade huzurunda *müdarese* vâkî olmuştur. *Yazar tekkeleri ziyaret ediyor, şeyhlerin derslerini dinliyor:* Hacı Evhad tekkesinde şeyhi ve talebesi ile *esnâ-i müdâreselerinde* ülfet (II, 56b); oğlum *Ebülfeth Camii'nde Mutavvel* [21] okurken hazır olmak ve buluşmak vâki' oldu (II, 222b).

Sohbetnâme'de, büsbütün başka bir konu ile ilgili bir *kitap* sözü de geçmektedir: Malûm ola ki meclis-i mezburda şuhûd-ı âti'l-esmâ mahzarlarında Bazirganzâde, Moralı Sinan Ağa'ya üç yüz *Esedî*, yüz *Esedî guruş tuta* [22] bir kitap karz vermiştir. Bu not oldukça önemlidir. Bir borca karşılık rehin verilen bir kitabın değerini bu yoldan öğrenebiliyoruz. Ne yazık ki, hangi kitap olduğunu bilmiyoruz (II, 21b).

Yazarın çok geniş bir çevresi olduğunu, günlükte her vesile ile karşımıza çıkan kişilerden anlıyoruz. Bunların türlü mesleklerden oldukları aşağıdaki bölümde ayrıca verilecektir. Burada onun yakından tanıdığı, ziyaretlerinde bulunduğu üst tabakadan birkaçını söylemekle yetineceğiz. Sadaret kaymakamı İsmail Paşa'nın [23] evinde başkalarıyla birlikte akşam yemeğinde bulunmuştur (II, 79a). Bu İsmail Paşa akşam namazını bizim cami-i şerîfte eda etmiştir (II, 94a) Ba'de'l-asr şeyhülislam Sun'îzâde'yi ziyaret eyledim (II, 13a). Fâtıma Sultan'ın Ensârî kurb ve haricinde vâki' sarayında zevci *Melek Ahmet Paşa*yı [24] ziyaret ve meclisinde tenâvül-i gülbeşeker, kahve ve şerbet ve taattur ve teavvüd vâki' oldu (I, 102a). Malûm ola ki, Hazret-i Eyyûb'da *Melek Ahmet Paşa kızlarından Fâtıma Sultan*'ı tezevvüc etmesine binaen düğün edüp *Hazret-i Azîzi* davet etmekle meclis muhtasar olmuştu (I, 92b).

Yazar yemeğe düşkün olduğu kadar uykuya ve rahata da düşkündür. Nerede imkân ve fırsat bulursa, orada uyumaktadır. Yıldızın *kahve odasında divara müttekien nevm ve istirahat vâki' oldu (II, 24a).* Yüklük dibinde uyuyor (I, 29b). Malûm ola ki Ögvar Kalesi'nin fethi donanmasına şürû'olundu, amma fakir *valide kadında tenevvüm eyledim (II, 134b).*

Yazar, yolu üzerinde balıkçıdan kimi yirmi akçaya bir dane *büyük lüfer balığı (II, 15b),* kimi tatlı turunç, kimi ekşi turunç veya yedi akçaya bir *küçürek karpuz (I, 52a)* yahut *şîr-i revgan* almadan geçemiyor.

Güneş battıktan sonra, odada akşam yemeği yedik. Yemekten sonra *mutfağın arkasında* Kayın Çelebi ile oturduk ve *helvasını yedik; Selîme Kadın bişürmüş. Lezzet ve nefâseti hadden bfûn ve kıyasdan efzûn idi (I, 5b).* Bu yediği, o gün ölmüş birinin *ölü helvası*'dır. Yazar, sevdiği yemeklerin hazırlanmasına da yardım ediyor: *Eve gelüp ağaç terâzu ve taş vakıyye ve iki adet yüz dirhem alup* anda getürdüm. Zâkirbaşı *bir vakıyye asel ile efhar sâbûnî tabh eyledi (I, 62b).*

Sohbetnâme'nin başlarında evi için *gamhâne* deyimini kullanan yazar, günlüğünün sonlarına doğru hep *beytü'l-ahzân* [26] diyor ve yemeklerini mu'tâdı dışında çoğu evinde yiyor.

Birtakım vesilelerle yazar sarığını ya da giyeceğini değiştirmektedir: Mütevellimiz Muhammed Ağa, aşçıbaşı sizi bu gice davet ediyor. dedi. Derakab *tebdîl-i destâr eyledim (41a)*|Evde *tebdîl-i câme* ve Çadırcı Muhammed Çelebi'nin davetine icâbet (II, 156b); ... dahil-i meclis olduklarında fakir alelacele eve gelüp *tebdîl-i câme* ve yine anda varup...(II, 136b).

Yazarın, günlüğünün hiçbir yerinde ölenler için *-kendi oğulları da dahil 'Allah Rahmet etsin'* dememesi de ayrıca dikkate değer.

III.
Sohbetnâmenin Dili

Günlüğün yazarı, yerli, yersiz Arapça ve Farsça kelimeler, hattâ cümleler kullanmağa meraklıdır. Sohbetnâme'de gün ve gece adları hep Arapçadır. *Şeb-i sebt* (cumartesi gecesi), *yevm-i isneyn* (pazartesi günü)... diye yazılmıştır. *Matar-i şedîd, püşte-i kubûr, i'fâ-i lihye etmek (I, 17a). Sakalı kazımak, 'büyük oğlumla birlik' yerine Maa ibni'l-kebir, ihrâku'l-ekber* (büyük yangın), *munkarızu'l-akrân* (yaşıtları ölüp gitmiş) gibi tamlamalar ve benzerleri bu türdendir. *Zemzemehâ kerd* (ilâhi söylediler); ... *hâzır bûdend* (... onlar da bulundular); *hâzır bûdîm* (biz de vardık); ... *neyâmed* (gelmedi) örnekleri de kitapta sık sık geçen Farsçalardır. Yalnız bu kalıp sözlerin o çağın belgelerinde de âdet olduğunu söyleyelim. Yazar Arapça kelimeleri genel olarak hiç de yerinde kullanmıyor. 'Hüseyin Çelebi'yi evinden alıp bu toplantıya getürdüm yerine' Hüseyin Çelebi'yi evinden bu işarete *tahsil eyledim:* Üzüm hissesini hücreye bizzat *teblig ettim (I, 19b).* Mahmut Dede'ye abâsını hücre kapusundan *teblig edüp...* Görüldüğü üzere o bu *teblig etmek* kelimesini 'bırakmak, teslim etmek' karşılığı kullanmaktadır, yanlış olarak. *Fakir anların nazarında kitâbet etmek vâkî' oldu; Harîrî Çelebi tarafından duhterime hâtem vaz'olunup ziyafet vâki' olmuştur* soyundan cümlelere kitabın her sayfasında raslanmaktadır. Konuştuk' yerine *mukavele ettik (4, 119b); hüzün ve bükâ ile telezzüz ederken (I, 6b) Mufassal ve meşruh deryayı seyr ve müşahede ettik (I, 58b)* cümleleri de böyledir. Yazar *gasl-i yed* diye deyim de kullanıyor. Bu, *'yemekten sonra el yıkamak'* demektir. Eskiden çorba ve pilav gibi kaşıkla yenen yemeklerin dışında elle yendiği için bu deyimin anlamı açıktır.

Dilcilerimizin dikkatini çekeceğini umduğum tanıklar da vardır: Seğirdüp giderken, çeşmenin üst tarafındaki sokağın başında bizim Ahmet Ağa ve İsmail Çelebi *nümayan oladüşdüler (I, 9a).* Süvârinin dükkânında Miftâhîzade ile ikisi otururlarken *göredüşdüm (II, 119b).*

Bunların yanında Türkçe sözler ve deyimler de az değildir: *Kat kat yüzüne bakmak (I, 8b)*- *Canı ile yetişmek* (henüz ölmeden yetişmek) (I, 5b)- Sirkinmek (I, 47a)- Yıldız düşkünlüğü (I, 13b)- Yuvalanmak (I, 14b), Isıcak (hamam) (II, 211b)- *Öte gün (I, 8a).*

Yazarın uslûbu üzerinde durmayı, burada gerekli görmüyorum. Aşağıda *'Seçmeler'* bölümünde bu konuda yeterince örnek bulunacaktır. Sohbetnâme'nin bu yolda bir özelliği yoktur. Bir yerde *'hayal mertebesi kar yağdı (I, 52b)* belki de eserde rasladığımız tek benzetmedir. *Önemli saydığı haberlerde* sözüne *malûm ola ki* diye başlayan Sohbetnâme sahibi asıl konudan çıktığını da bize ama biz sadede gelelim, ama biz yine sadade gelelim diye belirtiyor.

IV.
İçindekiler

A. Sohbetler. Adından da anlaşıldığına göre, bu günlükte daha çok sohbetleri okuyoruz. Bunların çoğu, dostlar arasında verilen akşam yemekleridir. Daha azı da *sünnet, düğün* gibi vesilelerle olmaktadır. *Ölü aşlarını* da bu sonuncular arasına katabiliriz. Fakat asıl yemekler ak-

şam yemekleridir. Yazar başta, bu sohbeti kim veriyorsa onun adını yazıyor, sonra da sofrada bulunanları, kimi kez bulunmayanları da, adlarıyla sayıyor. Ondan sonra *at'imeyi beyan idelüm, at'ime, at'ime-i nefîse, matâim* diye yemekleri sıralıyor. Kimi kez de doğrudan sofradaki yemekleri, sayısını da belirtmek için, her yemeğin altına numaralar koyarak bunların kaç çeşit olduğunu bildirmeyi ihmal etmiyor. Yemekten sonra, kimi kez Ramazanlarda olduğu gibi, imsak vaktine kadar bu sohbet sürmektedir. Yemekten sonra yapılan bu sohbetlere yazar hep *işret* diyor. Bu toplantıların hangi akşam, kimlerde olacağını ilkin yazar düzenlemiştir. *Malûm ola ki* Yıldızzâde Safer ayında gece sokağa çıkmakta hazzım yoktur, bizde eğlensek memnun olurduk, demekle bit-temam anda eğlendk. *Malûm ola ki* her *şeb-i işret-i yârân Yıldızzâde'de olmak* bu fakirin matbû muhterei olmağla resm olduğu cumhûrun malûmlarıdır. Ama *Yıldızzâde Efendi* haftada bir giceyi istiklâl edüp *'âyâ işret bir gice bizde ve bir gice Ahmet Ağa'da olsa, yahut bir hafta bizde ve bir hafta Ahmet Ağa'da olsa deyü* fakirden istişare eyledikde fakir dahi *şeb-i sebt üzere şeb-i selâsâ ve şeb-i hamîs* ziyade edüp üç gice Yıldızzade Efendi'de ve dört gice Ahmet Ağa'da olmağı re'y-i savâb görmekle ba'de'l-yevm bunun üzerinde azîmet olunmuştur (I, 37[a]).

Bu sohbetlerin bir bölüğü de *Helva sohbetleri*'dir. Bugün de olduğu gibi, helva sohbetlerinde helva çekilir ve hindi dolması yenir. Bundan ötürü de, demek ki sofrada çok yemek çeşidi olmadığından, yazar bu helva sohbetlerinin kimin evinde yapıldığını söylemekle yetinmektedir. Kimi kez bu yemekler, sohbetin adını taşıdığı kimsenin değil de onun adına başka evlerde yapılmaktadır. Helva sohbeti yerine bayağı yemek verildiği de olmuşsa da bu pek seyrektir, yazar bunu ayrıca belirtmektedir: *Malûm ola ki* helva sohbeti yerine bu gûne sohbet etmiştir. Kitapta özellik sayacağımız bir nokta da, yazarın, baharda ilk kuzuyu nerede kimin sofrasında yediğini önemle belirtmesidir.

Sohbet yerine birkaç yerde, *ziyafet* deniyor ve bu yemeklerle ilgisi olmayan bir yerde bir de *ziyafetçi* kelimesini buluyoruz. Kimi kez konuklar iki sofraya bölünmekte olup, yazar bunu Farsça olarak *hôneş dü aded bûd* (sofrası iki tane idi) diye belirtmektedir.

Kitaba adını veren bu sohbetlerin, belki de en önemli yerlerinden biri bu sofralarda sıralanan yemeklerdir. Burada bunların en zengini olanlarından üç tanesi verildikten sonra bütün kitapta geçen yemeklerin, içeceklerin ve başkalarının adları bütünüyle verilecektir. Bunların bugün, ya bizim sofralarımızda görülmeyen, ya da büyük şehirlerimizin unuttuklarını sandığım yemeklerin ne olduğu, bulabildiğim ve bilebildiğim kadar, yanlarında söylenecektir.

Aşağıda örnek olarak verilen sofralarda, yemeklerin sırası, bizim bugünkü sofralarımızdaki yemeklerin sırasına uymamaktadır. Bütün kitapta yemeklerin bu sırası değişmediği gibi, yazar sofradaki yemekleri birer birer saydıktan sonra, *tertîb înest* (sıra budur) diye bunu daha açık söylüyor. Bu sofralarda balık pek seyrek, hattâ azdan az yer alıyor. Sohbetnâme'de okuduğumuz bu sofralardaki yemek çeşitleri altı ile yirmi dört arasında değişmektedir. Aşağıda üç değişik sofradaki yemekleri kitaptaki sırasıyla veriyorum.

1) Kebab- Yahni- Mumbar- Lahna dolması- Turunciyye- Ispanak- Süzme-Tavuk- Ekşili tavuk- Kefal şorvası (yazar *çorba* değil hep *şorva* yazıyor)- Uskumru dolması- Tekir tabesi *(tavası)*- börekbaklava- Sâbûnî- Zerde- Ekşi aşı- Şikenbe-Şorva- Pâlûde- Üzüm- Pestil- Bağrıbasdı hoşabı- Hezârpâre- Bu sofrada *24 çeşit* vardır *(II, 36[b])*

2) Kefal şorvası-Tavuk-Ekşili tavuk-Şorba-Tancare (tencere) kebabı-Baklava-Pâlûde-Kaysı hoşabı-Elma hoşabı-*Yemekten sonra:* Hülviyyât-ı mümessek ve sükkerîst (şekerli ve miskli tatlılar). Bu sofrada *on altı çeşit* yemek vardır. *(II, 50[a]).*

3) Kuzu kapaması-Tavuk-Tatlı yahnı-Yahnı-Soğan dolması-Kıyma lokması-Ispanak-Salata-Kabak böreği-Baklava-Tüfâhiye-Me'mûniye-Pilav-Zerde-Şorva-Göğüs süzmesi-Süt-Pâlûde-Kaysı hoşabı-Kızıl üzüm hoşabı-Üzüm-*Ba'dehu* kahve ve lohusa şerbeti *(şerbet-i vilâdet (I, 77[b])* Bu sofrada *yirmi bir çeşit* yemek vardır.

Kimi kez yemeklerin adını sıralayıp vermeden, sofrada kaç türlü yemek olduğunu söyleyip bıraktığı da oluyor: *Muhammed Efendi bâzı hüddâmlarının hitanları için akd-i cemiyyet ve davetin icâbet ve on yedi dürlü taam ile ziyafet vâki' olmuştur (II, 6[b]).*

B. Bütün kitapta yer alan bu sohbetlerde sofraya gelen yiyeceklerin dökümünü, kimilerinin kitaptaki adlarına ilişmeden, alfabe sırasına göre aşağıda veriyorum. Kitaplardan bulabildiklerimin de ne türlü bir yemek olduğu adlarının arasındadır.

a) Baş-yemekler. Balık dolması- Beş parmak (Sütleğen. Eskiden beri tıbda kullanılmaktadır)-Cızbız- Cızbız kebabı- Danabaşı ve paçası -Davudpaşa köftesi - Dolma -Ekşiaşı (bir ekşi çeşni vererek yapılmış et yahnısı, etli erik) -Ekşilice (yanında sarı asma ve üveyik) -Ekşi yahnı - Etli pilav-Gövercin-Gümüş balığı -Herîse (lapa: etli herîse: Keşkek)- Ispanak- Kabak dolması -Kabak kalyesi (Kalye: yağla kavrulup kaynatılmış kabak veya patlıcan gibi sebze yemeği) -Karatavuk -Kaz -Kebap -Kefal -Kefe kebabı -Kireviz - (limon suyu ile) kireviz -Kıyma lokması - Kuzu -Kuzu kapaması -Lahna dolması -Lisan-ı sevr (bir bitki. Bir deva adıdır ki Türkçede *Eğir* derler, havuzlarda ve su birikintilerinde biter, kamış boğumu gibi ve eğri olur; ferahlatıcı, yumuşatıcıdır; safrayı çıkarır ve yürek çarpıntısına yararlıdır). Kitapta *lisan-ı sevr dolması tenavül olundu (II, 56[b]).* -Lüfer balığı -Mantar - Mantar (yoğurtsuz) -Pilav -Piliç -Pişmiş tavuk -Semek dolması (balık dolması) - Şalgam -Şalgam boranisi (özellikle ıspanak boranisi, aslında hertürlü sebze kalyesi)- Soğan dolması -Tatlı yahnı (terbiyeli et; yahnı çeşitleri arasında bir de *tatlı yahnı* vardır)- Tavuk-Tekir -Tekir dolması -Yahnı -Yumurta -Yumurta lokması *(Yumurta* bir türlü patlıcandır; *lokma* da 'dilim' demektir. Bu yemek dilim dilim kesilip, yapılan bildiğimiz patlıcan kızartması olacaktır)-

b) Çorbalar. Balık çorbası -Buğday çorbası -Çorba -İşkenbe çorbası -Katı çorbası -Kefal çorbası -Şa'riye (bugün dilimizde *şehriye* diye söylenir).

c) Hamur işleri. Bohça böreği- Börek -Bürr (buğday) -Fincan böreği -Ispanak böreği -Kabak böreği -Pişi -Ragif (pide, yufka) -Katmer samsa (aslı Farsça *senbûse. Genel olarak üçgen şeklinde nesne demek olup, Şark karılarının 'Leçek' dedikleri üç köşeli bez örtülerine denir. Üç köşeli yapıldığından samsa* tabir olunan böreğe de denir (Burhan-ı Kat, s.364)- Kızartılmış sıcak baklava -Sütlü katmer - Sütlü tutmaç *(Tutmaç:* erişte, tel şehriye. *Dîvân-ı Lûgatü'Ot-Türk*'de bu yemeğin adıyla ilgili olarak bir efsane de anlatılmakta ve adının da *'Tutma Aç' olduğu söylenmektedir (I, 377 v.d; 'Tutmaç çöpü'de tutmaç yapmak için kıyılan yufka parçalarının her biri, erişte* demektir (aynı yer, III, 85). -Şalgam böreği -Tatar böreği -Tencere böreği -Ufak börek -Ufak kabak böreği.

ç) Hoşaflar. Armut hoşabı -Ayva hoşabı -Bağrıbasdı hoşabı -Elma hoşabı-Erik hoşabı -Mevîz-i sürh (kırmızı kuru üzüm) hoşabı -Şam üzümü hoşabı - Zerdalu hoşabı.

d) İçecekler. Asel (bal) şerbeti-Amberli kahve -Gülâb (gül suyu) şerbeti -Kâvi (bir tür hurma ağacının güzel kokulu çiçeğinden yapılan şerbet) -Kahve - Limon şarabı (limon şerbeti, limonata) - Sükkerî şerbet-i vilâdet (şekerli lohusa şerbeti)- Süt -Şeker şerbeti -Şerbeti Ud (Öd şerbeti).

e) Meyveler. Ak incir -Can eriği -Ekşi karadut -Dilkü kuyruğu üzümü -Ekşi turunç -Evenk üzümü *(bu kelimenin okunuşundan emin değilim, Farsça 'âvenk' kelimesinden bozma olarak Türkçemizde 'hevenk' dediğimiz kelime olacaktır. Ve o zaman anlamı çıkmış olur-* Ferik elması-Hûre üzümcü (?) -Karpuz -Kavun- Kiras (kiraz) -Kumla üzümü -Parmak üzümü - Razakı üzümü -Sinap elması -Siyah keçi memesi üzüm -Tatlı turunç- Yediveren üzümü.

f) Tatlılar. Ak helva- Baklava -Elma süzmesi -Emrûdiyye -Devayımisk - Gülbşeker (gül reçeli) -Helva -Hulviyyat-

ı mümessek ve sükkerî helva (miskli ve şekerli helvalar, tatlılar) -Hezârpâre-i bî-asel (balsız hezarpare)-Hurmâiye-(Badem ezmesi şekerli ekmek) -Muhallebi-Na'na'macunu (Nane macunu) -Pâlûde - Pestil -Sâbûnî (Badem, bal ve susam yağı helvası; bir türlü tatlı et; elmasiye türünden tatlı) -Seferceliye (Ayva kompostosu veya ayva elmasiyesi)- Sükkerî baklava, (şekerli baklava) -Sütlü âşûrâ aşı - Vec macunu *(bir deva adıdır ki Türkçede 'eğir' dedikleri kök olacaktır (Kamus çevirisi, I, s.841) (Bkz. yukarıda* Lisan-i sevr).

a) Yukarıdaki bölümlere girmeyenler. Asel (bal) -Basdırma- Büber -Kaşkaval peyniri -Kaymak -Nane turşusu -Sucuk - Tulum peyniri- Turşu.

Yemeklerin sonunda yazarın *ta'tir* ve *tâvîd* dediği de, bugün bizim *kolonya* ikramımıza benzer birtakım kokular sunmak demektir. Bir de *kulak sofrası* diye bir deyim geçmektedir (fakir, sahib-i sohbet ve..... ile altı kişi olup şehnişinde *kulak sofrası* kurup... *(I, 74b)*

V.
Kişiler

Sohbetnâme, yazarın çevresindeki tanıdığı ve tarikat arkadaşları olan kişilerle dopdoludur. Bunların arasında, yukarıda Yazara ayırdığımız bölümde geçen *adî -belli kişiler vardır.* Hepsinin adı, sıfatları, unvanları ve meslekleriyle birlikte söylenmektedir. Bunların başında yazarın adını söylemeksizin hep *Hazret-i Azîz* diye bahsettiği zât gelmektedir. Bir yerde *ulemâ-i zâhireden bir iznikmidli efendi ile muaşeret (II, 27a)* diyerek ayırdığı biri vardır. Bu ayırmaya bakarak, geri kalanların hepsini tarikat ehli, ıhvan ve yârân sayabilir miyiz? Bunlardan başka yazarın *ve bir-iki kimse hâzır bûdend (II, 39a), bir sakalı tıraşlı kimse ile uzaktan bilemeyüp (I, 5a); bir şorvacı-kıyafet kimse (I, 85b)* deyip geçtiği birkaç kişi vardır.

a) Kişilerin meslekleri. Bu bölümde, Sohbetnâme'de adı geçen kişilerin meslekleri alfabe zırasıyla verilecektir. Bu, bir bakıma bu tarikatın toplum içinde ne kadar tutunduğunu gösterdiği kadar o yüzyılda tarikatlara bağlılığın hangi düzeylerde olduğu hakkında da şöyle bir fikir verebilir.

Attâr-Bağcı-Bakkal-Bekçi-bennâ (mimar) -Berber -Bezci -Bezzâzistancı - Boğasıcı -Cabı-Celeb -Cerrah -Cinci - Çadırcı -Çorbacı -Debbağ -Dellâl - Etmekçi -Habbâz (ekmekçi)- Helvapüz (helvacı) -Harîrî (ipekçi) -Irgat- Kâğıtçı-Kalemkâr -Kandilci -Kazancı -Kebkebci - Kenâdcı (gövercinci, kuşbaz)- Mutaf (kıldan iş ören)- Miskçi- Mücellit- Nakkaş-Nakşbend- Natur- Odun yarıcı- Peçeci- -Rumhî (mızrak, süngü yapan) -Serrâc - Simkeş -Sorguççu- Sütçü- Şehnameci-Tabbâh (Aşçı)- Tabib -Taşçı- Yazıcı- Yorgancı -Zıyafetçi.

b) Unvanları ve sıfatları. Ağa-A'vec, Başe-Benli- Bey-Çâker-Çavuş-Efendi - Ekşi-Emîrî -Habbâz-ı imaret -Hatun - Kadın -Kambur-Karakiras- Kethüda -Kirli -Küçük -Mutemed -Müzevvir -Odabaşı - Odalık -Pantor -Paşa -Peyk -Reis-Sadrıâzam -Serbendî (Sarıkçı) -Simkeş - Sultan kethüdâsı-Şeyh-Usta-veziriâzam -Yolasığmaz.

c) Tarikat ve dinle ilgili sıfatlar, terimler ve unvanlar. Aba -Azîz -Beraet -Berât -Beyaz sarık -Beyaz tac-Cüz' mukabele etmek -Çelebi -Dede -Demdeme -Dergâh - Dülbend -Devran -Devrani -Ezan taşı - Fidye vaktı -Hâfız -Halîfe- Hatm-i şerîf duası -Hazret -Hazret-i Azîz-Hû âvâzı - Hücre -Hücre semâhanesi -Hücre-i şerîfe -Iskat-ı salât- İçeriyüz -İç evi- İ'fâ-i lihye -İhvan -ihyâ -İhyâya gitmek -İlâhi - İlâhiyat -İmam -İmsak -İstihlâl- işret - İ'tikâf- iyâde -Kassam-Kavuk -Kayyim - Kıraetçi -Kitâbet-Maksûre -Merkad-i şerîf-Mihr-i müeccel -Muabbir- Muhaddis -Muhammediye -Muhammediyeci-Muhammediye kürsisi -Muhammediye okumak -Mukabeleci -Musahabet-i rûhaniye -Müezzin -Müdârese -Müderris - Mütevilli -Na'thân -Nikâh -Niyazname - Nusha-i şerîfe -Pîşkadem -Pîşkadem hücresi -Recibbiye -Salât-ı cum'a -Salât-ı tesbîh -Sarık- Selâmlık-Semâhane -Seyyid - Siyyide -Sûre-i Mâûn-Şa'bâniyye -Şâfiî vaktı -Şehnişin -Şeyh-Takbil-i dâmen Tabutçu dükkanı -Tabuthane -Taziyet - Tekye -Tekye evi -Telkin- Tesbih namazı -Tevhîd eylemek -Tevhidhâne -Tevhîd-i şerîf -Ulemâ-i zâhire- Vasiyetname -vâiz-Vakt-ı sünnet- Va'z- Va'zıyye -Va'zıyye okumak -Vird- Yeşil çuka kavuk- Yeşil çuka tac -Yılın eylemek -yüz rek'at namaz -Zakirbaşı -zemzeme.

ç) Yazıda geçen yabancı sözcüklere ve terimlere örnekler. Böyle bir kitabı, günümüzün okuyucusu demeyeyim, fakat, çok daha yüksek düzeyde bir okuyucu, daha doğrusu okutucu için, sözlüksüz, hem de, öyle bu ada lâyık bir sözlük, elde olmadan sökmek kolay değildir, hattâ yine de güçten güçtür. Çekinmeden söyleyeyim ki, bunu kendimden biliyorum. Alahıde- Arz -Beyne's -salâteyn - Beytûtet- Câr- Esedî -Esedî guruş - Mevkufâtî- Hâher -hıyâtat -Hullân - İstimâ' -Kâh- Mahzar -Matlab -Mezbur-Meks etmek -Muâşeret -Musafaha -Şürû' -Taâmhâne -Taaşşî- Tenevvüm eylemek-Tevcîh buyurmak -Vazife -Vazifeteyn-Zülvecheyn oda.

VI.
Tarihle İlgili Kayıtlar

Bunlar sohbetnâmede hiç de bir yer tutmuyor ve sayfaların ötesine berisine önem verilmeden sirpiştirilmiş görünüyor. *Malûm ola ki Ögvar Kalesinin fethine şürû olunup amma fakir vâlide kadında tenevvüm eyledim (II, 134b).* Rumelinden feth haberleri gelmekle *şehir donanmasına ibtidâ olundu (II, 145a). İmrûz Sultan Muhammed ibn Sultan İbrahim Edirne'den gelüp alay ile İstanbul'a girmişler (I.84b) Malûm ola ki* Cebehane önüne tuğlar dikilmiş (II, 56a). *Malûm ola ki alay olmuş (I, 62a). Malûm ola ki* ordu-yı hümâyûn çıkmış (II, 60a). Padişâh-ı İslâm alay ile Süleymâniyeye çıkmış ve Murtaza Paşa'nın başı gelmiş (II, 23b). *Malûm ola ki* Hunkâr vâlidesi Davutpaşa'dan kalkmış (II, 63b). *Rivayet olunur ki* Edirne'de bugün salât-ı Cum'a akabinde şeyhülislâm Bursevi Esîrî Muhammed Efendi nefy olunmuş ve sadr-ı rûm Sun'îzâde Seyyid Efendi mütfi olmuş ve İstanbul Kazasından ma'zul Minkarızade Efendi sadr-ı Rûm olmuş (I, 48b). *Padişah-ı İslam Sultan Muhammed ibn Sultan İbrahim,* veziriâzam Ahmet Paşa ibn Köprülü Muhammed Paşa ve şeyhülislam Şun'îzâde Seyyid Muhammed Efendi ve sadreyn Minkarızâde ve Kadri Efendi hazerâtının ve şair erkân-ı devletin Ramazan-ı şerîfe karib Istanbul'a gelmeleridir (I, 107a). *Malûm ola ki müfti Sun'îzade Seyyid Muhammed Efendi* maz'ûl ve sadr-ı Rûm Minkarîzade Yahya Efendi müfti ve sâbıkâ Anadoludan ma'zûl Kadri Efendi sadr-ı Rûm olmuş; amma Dâmâd Efendi Anadolu sadrından tahrik olunmamış (II, 29a). *Surre-i şerîfe çıkmış (II, 54a). Yazara göre* Hazret-i Azîz'le ilgili haberler daha önemli görünüyor: *Hazret-i Aziz'in* köylere müzahebeleri istimâ olundu (II, 9a). *Hazret-i Azîz* Rumelinden teşrîf-i hankah buyurmuşlar (II, 147a). *Malûm ola ki Hazret-i Azîz* halvete girmişler (II, 29b). *Malûm ola ki Hazret-i Azîz* kerîmei muhteremesi Seyyide Hadice Kadını merhûm kayınî Halil Çelebi'nin oğlu Muhammed Çelebi'ye tezviç murad edüp vekili olmuşlar ve oğlu pişkadem Çelebi ve Sun'ullah Çelebi şahideyni olmuşlar ve mezbur Muhammed Çelebi'nin vekili eniştesi olup Abdülbaki Çelebi ve Abdülfettâh Çelebi de şahideyni olmuşlar ve hücre-i Şerîfede iki yüz guruş mihr-i müccel ile akd-ı şerîf vâki olmuş (II, 108b).

Kitapta bu verdiklerimizden çok daha önemsiz bir takım kayıtlar vardır. Bunlardan örnekler vermeyi gereksiz buluyorum.

VII.
Yer Adları

Günlükte geçen yer adları, İstanbul'un XVII. yüzyılda bir semtini tanıma bakımından önemlidir. Gerçi birçok bahçe, çeşme, tekke, saray, sokak gibi yerler bugün artık yoktur, bununla birlikte o yüzyılın İstanbul'u hakkında bir fikir edinmek bakımından hiç de yararsız değildir. Bu adları da alfabe sırasıyla veriyorum:

Abdullah Efendi bahçesi -Ağaçkakan yolu- Ağdacı yolu- Akarsu- Aksaray- Alibey köyü- Altımermer- At meydanı- Avrat pazarı- Ayasofya- Azadlı- Bacanak

sokağı- Bahçe kapusu- Bazirgân câmii- Bazirgân sokağı- Bezzâzistan- Boğasıcılar- Bostancılar- Büyük Ayulanka çarşusu- Canbâziye- Cerrâh- Çarşu kapu- Çırpıcı çayırı- Çukur bostan- Darbhane- Davutpaşa- Davutpaşa bahçesi- Demirciler mescidi- Derzibaşı çeşmesi- Derzibaşı sokağı- Dikilitaş sokağı- Edirne- Ensari kapusu- Eskisaray- Eskisaray kapusu- Florya bahçesi- Galata- Gedikpaşa- Hacı Alizâde bahçesi- Hacı Evhad tekkesi- Hacıkadın- Hacıkadın çeşmesi- Halkalı- Haremişerîf kapusu- Hayırsız çeşme- Himmet Efendi tekkesi- Hubyar- Hunkâr iskelesi- İstanbul- İbrahimpaşa câmii- İbrahimpaşa çarşusu- İbrahimpaşa hamamı- İsa kapusu- İsmail Paşa sarayı- Kadırga limanı- Kasap çeşmesi- Kasımpaşa- Kâtip Kasım mahallesi- Kahveciler- Kazancılar- Kemhâcıbaşı musluğu- Kocamustafapaşa- Koska furunu- Kumkapu çarşusu- Kuyumcular- Küçük Ayasofya çarşusu- Mercan odaları- Mıhalıç- Nakkaş iskelesi- Nakkaş köyü- Nerdibanlı Mescit- Nişancı Mehmet Paşa câmii- Nişancı yolu- Okçular- Sabuncular kapusu- Salbaş Halîfe sokağı- Salih Efendi sokağı- Selhhâne câmii- Silivrikapu (Silivrikapusu)- Simhane- Sivas tekkesi- Soğanlı köyü- Şehit sokağı- Terkim câmii sokağı- Unkapanı iskelesi- Üsküdar- Yağ kapanı- Yarıkburgaz- Yayla semti- Yedikule kapusu- Yeni Bezzâzistan- Yolgeçti mescidi- Zülüflü Alipaşa çiftliği.

VIII.
Adaletler ve Töreler

Kitapta türlü inançlara ve âdetlere rastlamaktayız. Bunların başında ölümle ilgili olanlar gelmektedir: *Ölü beklemek (I,16a)- Ölüm ve cenaze defni (I,8a v.d)- Ölü gömme (I,5a)- Yedi çöreği (I,19a)- Ölü helvası (I,13a)- Lohusa şerbeti (II,72a)- Sünnet cemiyyeti (II,15b). Fidye (I,7a)- Iskat-ı salât (I,7a)- Yasin-i şerif okumak (I,15a)- Mevlid-i şerîf- Âşûrâ pişirmek (I,3b)- Muhammediye okumak (I,15a) gibi bugün de yapılagelmekte olan âdetlerden ibarettir. Bunlara ek olarak ölenlerin kırkında ve ölüm yıldönümlerinde bu tarikatın âdetlerinden olarak ilâhiler (ilâhiyat ve zemzeme) okunmakta ve kudüm (demdeme) çalınmaktadır. Baykuş'un* ölüm habercisi olduğu inancına da rastlıyoruz (1,16a). Hastalar iyileşmeleri için muska da yazdırılmaktadır (I,14b) Vebâya yakalanmış bir hastayı tedavi için cerrah bir merhem kullanmaktadır (II,131a).

IX.
Seçmeler

Aşağıdaki parçalar kitabın türlü yerlerinden alınmıştır. Yalnız bunların kimisi bir bütün olarak devam etmiyor, araya, konu ile ilgili olmayan başka anılar da giriyor. Kitabın diline de dokunmak istemiyorum. Buna kalkışınca bütün bir sözlüğü bu yazıya boşaltmak gerekecektir.

a) *Bir yolculuk.*-... Mezbûrların bâzısı Alibey Köyünden küçük hemşireyi almağa gelen sığır arabasına binüp ve fakir münferiden ve mâşiyen merhûm Hüseynimin kabrine vardık. Fakir cümleden mukaddem varup kırâet ederken araba dahi gelüp kabirlerimiz beraberinde duâya dek tevkif olundu. Ve içinde olanlar bâzı kırâetimiz istimâ ederek duâyı maan eyledik. Ba'dehu püşte-i kubûrdan inüp küçük eniştemiz Ahmet Ağa'nın lüm küçük biraderi Mustafa Çelebi'yi bindiği esb-i siyahdan indirüp bindim ve arabanın önüne düşdüm. Çırpıcı çayırının kurbündeki küçük hemşireden gayrısı arabadan indiler ve İstanbul'a kasd-ı avdet ettiler. Der-akab fakir ve Handan binüp Alibey Köyü'ne gitmek içün azm-ı râh ettik. Soğanlıköy'de bir bağçede bir mikdar nüzûl ve meks ettik. Ve Halkalı'da Mîr-alem Muhammed Ağa ibn-i Emine Hatun cümlemizi davet ve ıt'am ve işrâb eyledi. Lâkin hemşire, Seyyid İbrahim ve Handan ile mezkûrun hareminde idi. Mezbûru vedâdan sonra bir matar-ı şedîd ile mezbûr Mustafa Çelebi ata ve biz dördümüz arabaya binüp azm-i râh ettik. Arabacımız Hüseyin Başe ve öküzcükler çok meşakkat çekdiler. Yarıkburgaz'ı geçdikten sonra Mustafa Çelebi'yi indirüp fakir bindim ve Kataka içinden geçdik ve gurûba karîb *Alibey Köyü*'ne dâhil olduk. Amma fakir arabadan bir mikdar mukaddemce dâhil oldum ve anda yedi gece beytûtet eyledim *(I,1b v.dd.)*

b) Oğlu Mustafa'nın Ölümü. Bir vebâ salgını İstanbul'u kasıp kavurmaktadır. Cenâzelerin ardı arası kesilmiyor. Yazarın oğlu da bunların arasındadır.

... ve bu altı cenâzenin namazları esnasında oğlum Mustafa musluk dibinde Selim Kadın'ın önünde durup yatardı. Âyâ bu oğlancığı bu mahalde müşahede ettiğim an-karib bir hayal mi olur ki deyü mehâfet ve ibret ile kat kat yüzüne baktım... Küçük oğlum Mustafa, ağasından Sûre-i Mâûn dersin okudu. Ol esnada, Âyâ bu oğlancığın hayali gözümde mi kalur deyü dîde-i ibret ile ol kadar nazar ettim ki ve bir mertebe korku çekdim ki ve hocaya gitmesi hüznünü hissetmekle bir mertebe merhamet ettim ki tâbiri kabil degül. Der-akab Selîm Kadın hocaya getürdü. Amma derûnumda bir ateş peyda oldu ki beyana gelmez. Ba'de'z-zuhr büyük odada büyük oğlum ve maderi ile Karatavuk kebabı elk olunup ana bir hisse-i gaybiyye alıkondu. Kable'l-asr fakir küçük kapudan çıktıkda fi'l-hal gördüm ki hocadan azad olmuş. Rumhî Ahmet Ağa'nın oğulcuğu Muhammed Ağa getürüyor. Tevakkuf ettim ve kemâl-i sürûrumdan nâçâr kapuyu açup 'Mustafa Hocadan geliyor' diye beşaret tarikıyla sokaktan içeriye hitâb ettim. 'Ya kim getürdü?' denildikde 'işte Ahmet Ağa'nın oğulcuğu getürdü' deyü Muhammed Ağa'yı kapunun önüne çeküp içeriye gösterdim. Ba'dehu Mustafa içeriye duhûl ve Muhammed Ağa, hocaya avdet ve fakir ulu yola azimet eyledik... Ba'dehu Seyyid Muhammed'in gasline hazır oldum. Ol esnada 'âyâ oğlum Mustafa'ya dahi mevt isabet edüp tenşûyda bu kamet ve cesâmet ve bu hey'et ve kıyafet ile mi gasl olunur, deyü derûna hâtıralar gelürdü..... *Malûm ola ki* zikr olan hâtıralar tâbut ile cenâze götürülür iken ârız olmuştur. Ve Cerrah-ı mezbûrun küçük oğulcuğu götürüldükde ve kabre vaz'olunup mükeffenen müşâhede olundukda dahi kezâlik ârız olmuş idi. Anına biz yine sadede gelelüm.. Muhammed Bey'in dükkânı beraberinde bir hatunun kucağında yeşil serbendli ve beyaz sadeli bir oğlancık gördüm ve serbendinden bizüm Muhammed'e benzettin. 'Âyâ omu ki deyü gâh takyesine, gâh yüzüne, gâh sâdesine im'ân-ı nazar esnasında iken hatunun dahi yaşmak altında bana tebessümünü gördüm. Bunlar hemrâhlarıyla büyük hemşire sokağında mürur ettikde fakir dahi Muhammed Bey'in dükkânına karîb oldum. Ve ardlarından nazar ettim. Gördüm ki Lutfi Usta bile imiş. Ve sarıksız kadife kavuk ve al çuka kerrâkesi ile Mustafam dahi yanlarınca bile gider. Gûya üzerinde bir *yıldız düşüklüğü* müşahede olunur... Yıldızzade'ye uğradım. Beyne'l-asr ve'l-mağrıb sadr-ı a'lâ köşesinde ekl-i taâm, akabinde üzüm yerken bir *hû âvâzı* istimâ olundu. 'Derûn'ı pencereden bakdım ve büyük oğlumu gördüm. Derûnum bir mikdar lerzân oldu. 'Eve geldik' deyü hıtâb etti ve bir feysal-i kalîlden sonra 'Mustafa dedikde ya'ni 'Mustafa nâhoş oldu' demek istedikde fevka'l-hadd infiâl hâsıl oldu. Ba'dehu eve geldim. Küçük suffada, nerdiban tarafındaki minder üzre ve ayakları pençereye karîb yatur gördüm. Meğer büyük hemşirenin evinde mat'ûn olmuş. Ba'dehu pençereler kurbündeki mindere muttasıl döşek bırağılup nakl olundu ve yasdığı küçük oda duvarının kurbündeki mindere muttasıl idi. Büyük oğlum ikinci pençere dibinde, başı kıble tarafına ve fakir nerdiban kurbündeki minder üzre, başım çak suffenin kenarında bir mikdar yuvarlandık. Ve Selime Kadın hasta yanında idi ve Lutfi Usta büyük suffada beytûtet eyledi. Ve ma'sûma azîm havâle ârız oldu. Sabaha bî-can dâhil olduk. *Yevm-i sebt* ba'de'l-işrâk fakir hücrede iken oğlum gelüp beni *Cinci Ahmet Efendi*'ye irsâl eyledi.... Yıldızzade ile evinde mücâleset ederken... 'dilerseniz istirahat, dilerseniz meks edin' deyü fakiri tahyîr eyledi. Derûnumda halecân galebe etmekle 'hele bir evi göreyim' deyü kalkup eve geldikde Mustafa'yı hâlet-i nezi'de buldum ve pençereye arka verüp döşeğin yanında minder üzre oturdum. Ve büyük oğlum *Yâsin-i Şerîf* tilâvet eyledi. Ve büyük hemşire dahi gelüp yanıma oturdu. Velhâsıl beyne's-salâteynde Câm-ı eceli nûş eyledi. Muharremü'l-harâmın altıncı günü idi.

Nerdiban kurbündeki mindere muttasıl rahat döşeği dürülüp anda nakl eyledik. Yasdığı ikinci pençereye karîb idi. Ba'dehu mezara varup vâlidenin sağ canibinde yer tayin eyledik ve mezarın içerüsü örülmek içün Bâzirganzade, Taşçı Ahmet Çelebi ile oracıkta bazarlaştılar... Fakir Kayın Çelebi ile bir-iki kez maksûrede oturmak vâki' oldu. Amma birinde verâ-i zahrımızdan ve büyük suffa üzerinden bir *baykuş* zâhir olup Mustafa'nın üzrinde pervaz eyledi, odanın dıvarı kurbünde düşdü *(I,9a-16b)*

c) Oğlu Hüseyin'in yılı. Ba'de'z-zuhr hâher-i kihterin evinde merhum oğlum Hüseyin'in yılı içün akd-i Cemiyyet ve suffeteyn beynindeki sütun dibinde *Mûhamediyye Kürsisi* vaz'olunup Azîz Hazretleri va'z ve nasîhat ve iki defa *tevhîd-i şerîf* ve imam efendi ve Yolgeçen imamı birer *hatm-i şerîf* duâsı tilâvet etmek ve şiyâkında pilav ve zerde tenâvül olunmak vâkı' olmuştur (I,91a)

ç) Oğlu Muhammed'in dişlerinin çıkması, yaşı ve ilk tıraşı.

Malûm ola ki bu gece *Seyyid Muhammed*'in dişi bittiği duyulmuş. Amma fakir, hâher-i mihterin yeni odasında sadrı a'lâda ocak başında yevm-i selâsâda Dahve-i kübrâda *Zîr-i kahve* esnasında bizim Selime Hatun'dan istim'a ettim. Ba'de'l-kahve ragîf ve bürründen tattım. Ve *malûm ola ki* bu gece mezbûr Seyyid on aylık ve sekiz günlük idi (I,66a). *Malûm ola ki* dahve-i suğrâda suffe-i Cinân'ın kenarında büyük oğlumun dizinde küçük oğlum Muhammed üç yaşında ve iki aylık ve yirmi üç günlük olduğu berber Halil Çelebi'ye tıraş oldu (II,192a).

d)Tarih-i Hal'-i Seyyide Zâhide Hatun (yazarın kızkardeşinin boşanması) Erbaîn, ve cemâde'l-ulânın yirmi ikinci günü yevm-i hamîsde ve dahve-i kübrâda Kasap Çeşmesi kurbünde kira ile sâkin oldukları evin selâmlığında ve *Hazret-i Azîz* ve Pişkadem ve Bâki Çelebi ve Küçük Hüseyin Dede ve mütevelli bizüm Kemal Efendi ve fakir mahzarında küçük hemşiremiz Zâhide Hatun on sekiz bin akça mihr ve nafaka ve hakk-ı süknâsından geçmek üzere zevci Ahmet Çelebi ile muhâlaa etmişlerdir. Ve bu siyâkda büyük biraderi Muhammed Çavuş, babası etbâından bir ihtiyar ile mahzar-ı mezbûre hazırîn ve kadıyyeye vâkıfîn olmuşlardır (I,50a-b)

e) Yazarın Rüyası.- Âlem-i menâmda cami-i şerîfin orta kapusu hâricinde ve kurbünde âsmâna nazar ettim. Şâfiî vakti imiş. 'Ayâ hamam açıldı mı ki' derim, ve bu esnâda pîşkadem Çelebi fevt olup içeride yani evinde yatması ma'lûmumuz imiş, anı nazar ederim. Ve Muabbir Hüseyin Dede'nin hücresine giderim. Hücresi ziyâde vâsi' ve kendü ile bir derviş dahi var imiş. Ve bu esnada fakir cami-i şerîfde gûyiya sabah virdinde imişler. Hüseyin Dede kahve kayırmada tekâsül edüp ba'zı evza' ve hareket eder ve cenâzeye hâzır olmalarımıza müteallik re'y gösterir ve üçümüz hücreden çıkmak kasdında iken Pişkademzâde Mustafa Çelebi taşradan bir-iki kerre âvâz eder. Hüseyin Dede hareketten fârığ olup derûnundan kahve ameline meyli teferrüs olunur ve pişkademzâde dâhil-i hücre olup oturur ve ellerinde gûyiya kahveler ile kahve var idi. Bîdar oldukda saati sekize karib buldum. *Malûm ola ki* Hazret-i Azîz'in damadı ve birâder ve selefi Seyyid Kerîmüddin Efendi'nin mahdumları Pîşkadem Seyyid Hasan Çelebi onuncu saatte câm-ı eceli nuş eylemiş (II,46a)

f) Hazret-i Azîz'in Kızının Nikâhı.

Malûm ola ki Hazret-i Azîz'in kerîmei muhteremesi *Seyyide Hadice Kadın'ı* kayını Halil Çelebi'nin oğlu Muhammed Çelebi'ye tezvic murad edüp vekîl olmuşlar ve oğlu Pîşkadem Çelebi ve Sun'ullah Çelebi şâhideyni olmuşlar ve mezbûr Muhammed Çelebi'nin vekili enistesi olup Abdülbâki Çelebi ve Abdülfettâh Dede şahideyni olmuşlar ve hücre-i şerîfede iki yüz guruş mihr-i müeccel ile akd vâkı' olmuş (II,108a)

g) Bir 'Iskat' işi.

Yıldızzâde'ye vardım. Bâis bu ki bir yılık *ıskat-ı salât*ın fidyesi yigirmi mut ve iki keyl ve yedi vakıyye buğday itibarı üzere keyli kaç akçaya ve guruşa ve cem'an kaç akça olur ve buna kaç *miskal bilezik* lâzım olur ve bunları hisab ettireyim dedim. *Rakam döküp* hisâb etti. Dörtyüz iki keyl ve yedi vakıyye *bürr* olurmuş. Ve mevsime göre keyl yetmiş akça olmak münasip görüldüğü üzere yirmisekiz bin yüz altmışdört akça olurmuş ve buna yüzkırk miskal bilezik lâzım olurmuş. Bunları hisâb ve tahrîr edüp kağıdı elime verdi, aldım ve evden bilezikler peyda ettim ve *hücre semahânesinde* altı kişi, yüz akça *ıskat ettik*, ya'ni fakir ve oğlum ve Zâkirbaşı ve Şa'ban Dede, Boluvî Muhammed Dede, Cabı Hüseyin Dede. Ve ol yüz akça ile bilezikleri fakir idare eyledim (I,7a-b)

h) Matlab-ı Vasiyyet-i Esmâ Hatun.

Ol vasiyyet budur ki beyan olunur: Evvelâ büyük oğlum Hasan Efendi'yi sülüs malı üzere vasî ittihâz eyledi ve hibe-i sahiha ile bir *mushaf-ı şerîf cariyeye birer kalîçe ve birer minder ve birer döşek ve ikişer yorgan ve birer tepsi ve birer leğen ve beşer sahan* hibe eyledi. Ve sair eşyadan *birer kat* ikisine verin, dedi. *Ve yüz guruşluk bir çift bileziğim ve üç-dört bin akçam ve kefenim* var dedi ve *serv tâbut isterim*, dedi ve *bin akça ıskat* ve sair levazıma *vüs'at üzre harc olunmak* ve defnim siyâkında fukarâya *bol bol akça verilmek* muradımdır, dedi. Ve vasîm bakıyye-i malımı *vücûh-ı hayrâta sarf etsün.* dedü... (II,49b)

ı) Târîh-i Defn-i Sadrıâzam Köprülü Muhammed Paşa.

Malûm ola ki rebiülevvelin sekizinci günü yevm-i selâsâ sadrıâzam Köprülü Muhammed Paşa'nın cenâzesi *Edirne*'den tabut ile araba içinde getirülüp ve *Silivrikapusu*'ndan idhâl ve *Altımermer*'e imrâr olunup, ezân-ı asr ile türbesine defn olunmuştur ve *Edirne*'de oğlu Ahmet Paşa veziriâzam olmuştur.

i) Üslûbuna örnek.

İmruz Kandilci Dede'yi *ziyaret* ve bezminde Harîrî ve ibn-i kebîrim ve Süvariyi *rü'yet* ve fakir münferiden *hareket* ve Hazinedar Ağa ile kapusu dahilinde kaimeyn olduğumuz halde *musahabet* ve bakkal Receb'i dükkânı dibinde Rumhî ile *mukarenet* ve maan Kandilci Dede'nin hücresine *vuslet* ve bezminde hemçünan fakat Harîrî ve İbn-i Kebîrimi bulup *mücaleset* ve ba'de'z-zuhr Davutpaşa çarşusuna ve ba'de'l-asr yıldız evine *azimet* ve Süvari fakiri dükkânında tıraş ederken Solak Kadri Ağa ve Beşlizâde Ömer Çelebi ile *muaşeret* vâki' olmuştur (I,37a v.d.)

---

[1] *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine kitapları, Sayı: 1309; II, 21b-22a.* Ayrıca Sicill-i Osmani, YaVedud'da gömülü olduğunu yazmaktadır (II,142); Zâkir Şâkir Efendi, Derûn-ı İslambolda Hankahlar Beyanındadır, Belediye Kütüphanesi yazmaları, K.75; ypr. 2-sayı:5: Bâb-ı Ensarîler haricinde Bektaş Efendi Türbesi civarında medfundur; aynı eser, Mehmet Serhan Tayşî tarafından *Die İstanbuler Derwischkonvente Und Ihre Scheiche (Mecmua-i Tekâyâ)* adıyla alamancaya çevirilmiştir (Klaus Schwarz Verlag, Freiburg in Breisgau, 1980, s.3, Nr.5.

[2] İstanbul Ansiklopedisi, VIII,443.

[3] Bkz. Çıkma-ı. Derûn-i İslambolda Hankahlar Beyanındadır, ypr.1, sayı: 8 ypr.2, sayı: 2.

[4] *Çıkma-ı.*

[5] İslâm Ansiklopedisi, XI 236 v.d.

[6] Bkz. aynı yer.

[7] Türk Ansiklopedisi, XXX,135.

[8] İbadet ve zikirle bir geceyi canlandırmak; ibadet ve zikirle sabahlamak.

[9] Bu kelime Arapçada olduğu gibi burada da *ancak, yalnız* anlamınadır.

[10] Supplément aux Dictionaires Arabes, I,851.

[11] II, 183a v.dd.

[12] Sohbetnâmede adı söylenmeden hep *Hazret-i Azîz* deye söz edilen bu zat *Balat Dergâhı* şeyhliğinden 1019 (1610) yılında Koca Mustafa Paşa Dergâhına nakledilen ve 1026 (1617) tarihinde öldüğünde kendi türbesine gömülen İştipli Şeyh Hasan Adlî Efendi'dir/Bkz. *Çıkma-ı.* Derûn-ı İslambolda Hankahlar Beyanındadır, ypr.1, sayı:7; ypr. 2, sayı:2 .

[13] Müstakimzade Sadetin, Kadiriye tarikatında *tac* beyaz üzerine yeşil veya yeşil üzerine beyaz üç halka içindedir; hâlâ mütearef olan altı köşe mühür ki cihât-ı sitt'e işarettir (Tac-ı çe-

harterk, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertevpaşa kitapları, sayı:611, ypr.163[b]

[14] Münyetü'l-musalli ve Gunyetü'l-mübtedi. Kâşgarlı İmam Sedîdüddin deye anılan ve 705 (1305) yılında ölen Muhammed b.Muhammed'in Hanefîler arasında elden ele dolaşan ünlü eseri.

[15]Nakşbendi şeyhlerinden Nimetullah Efendi'nin 1540 yılında yazdığı Farsçadan Türkçeye sözlük.

[16] *Zemahşeri'nin 'El-Keşşaf an Hakayıkı't-Tenzil'* adındaki büyük tefsiri.

[17]Kara Haşiye- Semerkandlı Eşrefoğlu Muhammed'in "Âdâb" konusundaki eserine imâdüd-din Yahya'nın haşiyesi. Bu çıkmayı öğrencim olmasıyla daima öğündüğüm Doç.Dr. Günay Kut'a borçluyum.

[18] Kadı Mîr adındaki bilginin *Hidaye* adındaki ünlü ve birçok kişiler tarafından şerh edilmiş olan eserine yazdığı şerh.

[19] Tam adı *Dürer ve'l-gurer* olan ve Fatih Sultan Mehmet devri bilginlerinden *Molla Hüsrev*'in fıkıh konsunda yazdığı eser olup aslında buna yazdığı şerhle birlikte tam adı *dürerü'l-hükkâm fi şerh-i gureri'l-ahkâm*dır.

[20] İbrahim Şahidî'nin (1514) yılında yazdığı Farsçadan Türkçeye sözlük.

[21] *Hatîb-i Dimaşk* deye tanınan *Kazvini*'nin Telhîsü'l-miftâh fi'l-maânî ve'l-beyan adlı edebiyat bilgileri kitabında Teftâzânî'nin yazdığı ve *el-Mutavvel* deye bilinen şerhinin Abdünnâfi Efendi tarafından Türkçeye çevirisi.

[22] Üzerinde arslan resmi bulunan felemenk altın ve gümüş parası. Burada geçen *tuta* sözcüğü de senet, rehin, borçlu senedi demektir.

[23] İsmail Paşa Bosnalı'dır. 1068 (1657)'de vezaretle İstanbul kaymakamı olmuş, 1069 (1658)'de Köprülü Mehmet Paşa'nın isteği üzerine Anadolu müfettişliğine getirilmiş ve 1073 şabanında (1664 Mart) ikinci defa olarak İstanbul kaymakamı olmuştur. *Sicill-i Osmani, I,353 v.d*

[24] Sadrıâzam, 1053 (1643)'de IV. Sultan Murad'ın Kızı *Kaya Sultan*'la evlenmiş ve 1662 Ağustosu'nda vebadan ölmüştür (Türk Ansiklopedisi, I,265 v.d.; Sicill-i Osmani, IV,509.)

OSMANLI SULTANLARI MONARŞİSİNİ YIKMAK VE YERLE BİR ETMENİN EN GÜVENİLİR YOLLARI ÜZERİNE

François Savary de Bréves, *Discours abrégé des asseuvrez Moyens d'anéantir et ruiner la Monarchie des Princes Ottomans* Paris, 1615?, 48 Sayfa.

"Babanız Büyük Henri'ye hizmet etmek üzere Büyük Türk'ün Kapı'sında geçirdiğim 22 yıl süresince, imparatorluğunun kudretinin ne olduğunu ve Hıristiyan hükümdarlarının onu zayıflatmak ve yıkmak için ne araçlar kullanabileceklerini araştırmaya ve öğrenmeye özel bir çaba sarfettim; ve bu konuda majestelerine sunduğum bu kitapçığı hazırladım."

"Osmanlı Sultanları Monarşisini Yıkmak ve Yerle Bir Etmenin En Güvenilir Yolları Üzerinde Kısa Bir Anlatım" başlıklı yapıtın önsözünde amaç böyle açıklanır ve şöyle sonuçlanır:

"Haşmetmeap, size sunduğum bu raporda belirtilen amaçlar, Allah beni nezdine çekmeden önce gerçekleştirilebilirse çok mutlu olacağım. Böylelikle dinime ve majestelerine hizmet etmiş olacağım."

Senyör De Bréves, 1584'de, Fransa elçisi olan akrabasından Senyör De Lancosme ile birlikte İstanbul'a geldiğinde 24 yaşındaydı. Avrupa'da bir yandan ülkeler arası savaşların (İspanya-İngiltere, Fransa-Almanya vb...) en kızıştığı, diğer yandan da din çekişmelerinin (Katolik-Protestan) en kanlı olduğu bir dönemde Osmanlı Devleti dünya politikasında çok etken bir rol oynuyordu. Tüm Avrupa'nın devletleri onun desteğini sağlamak arayışındaydılar. Bu arada ülkelerin, iç ve dış etkenlere göre dostluklar, cepheler değiştirdikleri görülüyordu. Bir gün *"Büyük Türk'ün oğlunun vaftiz babası"* denecek şekilde yerilen Fransız Kralı'nın, diğer bir gün, Türk yenilgisinin kutlanması için çanlar çalınıp dua edilmesini emrettiği görülebiliyordu. Dolayısıyla Sultan'ın Kapı'sında yetenekli temsilcileri gereksiniyordu.

1589'da III. Murat döneminde Henri Fransa'da kral olunca Divan önce çekimser davrandı. Yeni kralın ne gibi dengeler getireceğinde kuşkular vardı. Bunda elçi Lancosme'un etkisi bulunduğu ve Divan'ı kendi kralı aleyhinde körüklediği anlaşılmaktadır. Az sonra Lancosme'un Yedikule'yi boyladığını ve De Bréves'in onun yerini aldığını görüyoruz. Fransız kaynakları bunun genç diplomatın isteği üzerine yapıldığını ileri sürüyorlar. De Bréves kısa zamanda Divan'ın tutmadığı IV. Henri ile Murat'ın arasını bulmayı becerdi, bu sayede 1593'te kralından elçi ünvanını aldı. 1597'de III. Mehmet'in Eğri seferine katıldı. 1604'de de I. Ahmet ile kapitülasyonları yenileyen anlaşmayı yaptı. 1606'da İstanbul'daki görevi sona eren De Bréves dönüş yolunda Osmanlı Devleti'nin Akdeniz eyaletlerini dolaştı, 1608'de Roma'ya elçi oldu. Değişik görevler yaptıktan sonra 1628'de Paris'te öldü.

De Bréves'in bu zengin deneyimlerini içeren iki raporu (bildirisi) kendisi daha hayatta iken kitap halinde yayınlanmıştır. *"Osmanlı Sultanları Monarşisini Yıkmak ve Yerle Bir Etmenin En Güvenilir Yolları..."* kitabı, 1608-1618 arasında ve en kuvvetli olasılıkla 1615'den sonra yazılmıştır. Diğer kitabı ise, yıllarca yürüttüğü denge politikasının özünü isminde taşır:

"Kralın Büyük Sultan'la Birliği ve Bunun Hıristiyanlığa Sağladığı Yararlar."

OSMANLI DEVLETİ'NİN BÜYÜKLÜĞÜ

Tanıtacağımız ilk kitap, Osmanlı Devleti'nin büyüklüğünü anlatmakla başlar. *"Venedik'in ancak Sultan'ın canı çektiği sürece yaşayabileceğini ve istediği anda yok edilebileceğini"* belirtir. Tüm komşularıyla siyasal ilişkilerini açıkladıktan sonra devletin büyüklüğünü, *"Belgrat'tan diğer ucu olan Arabistan'a günde 50 kilometre aşan bir atlının, ancak üç ayda zor ulaşılabileceği orandadır."* (s.9) diye yansıtır.

De Bréves Osmanlı Devleti'nin -Avrupa ölçüsüyle- 45 Kral Naipliği (Viceroy) içeren büyüklükte olduğunu (s.17) ve bunun her yeni ülke fethedildiğinde *"Osmanlı Sultanlarının oralarda hayran olunacak bir düzen kurma alışkanlıklarından"* ileri geldiğini belirtiyor. *"Yenilen prensin, kilisenin ve savaşta ölenlerin veya kaçanların mallarına el koyarlar. Osmanlı yasaları ve gelenekleri altında yaşamayı kabul eden halkı ise mallarını kullanmak ve dinlerini uygulamada serbest bırakılırlar."*

Osmanlı Devleti'nin gücünün Sicilya'yı istediği anda alıvermeye yeterli olduğunu, III. Mehmet'in 1596'da Eğri seferi sonunda Viyana'yı da almak fırsatını kaçırdığını belirtir (s.15).

De Bréves bu büyüklük ve güçte, devlet maliye sistemi ve ordu düzeninin rolü üzerinde duruyor. Özellikle devşirme Hıristiyan çocuklarından oluşan Yeniçerilerin Devlet'e bağlılıklarını vurguluyor: (s.28)

"İslam inancı ve gelenekleriyle yetiştirilen Hıristiyan çocukları akrabalarından nefret ederler, asla bahsetmezler; kendilerine koruyucu ve baba olarak yalnız sultanı sayar ve sadece ona bağlılık gösterirler. Kendilerine Allah'ın hizmetkârı adını verir, Müslüman inancına son derece bağlı ve Hıristiyanlığa düşman davranırlar."

Fransız elçisi, Osmanlı Devleti'nin gücünde, köylere kadar düzenlenmiş bir yönetim ve "katılma" düzeninin rolünü de ısrarla belirtmektedir: (28-32)

"[Bu devleti yıkmak kolay değildir] çünkü emri altında yaşayan ve barış kadar savaşta da hizmet eden... büyük sayıdaki savaşçılarından başka, silah taşıyabilen herkes imanlarının ve huzurlarının düşmanı olanların çabalarına karşı direnmek zorundadırlar... Ne Avrupa'da, ne de dünyanın başka bir yerinde bildiğimiz bir başka hükümdar yoktur ki, Osmanlınınki kadar büyük bir donanma yapabilmek olanaklarına sahip olsun. Karadeniz bölgesinde... köy ve kasabalardan

bir kısmı savaş gemileri için gerekli ağaçları kesmekle, başkaları çivi yapmakla, başkaları ağaçları düzeltmekle, başkaları yelkenler ve halatlar için yün eğirmekle görevlidir ve nihayet gemi inşasını bilen marangozları... vardır. Böylece eli keseye atmadan gemi yapılır. Bu halk kendilerinden her istendiğinde bu görevleri yerine getirmek zorundadır. Buna karşılık vergi ödemezler ve çocukları da devşirme alınmaz. Bu suretle bizde her biri 8-10 bin ekü tutacak bir savaş gemisi Sultana ancak bin veya iki bin eküye malolur"... Kürekçilerin de tüm ülkeden nasıl toplandığını anlattıktan sonra eklemektedir: *"Bu düzen öyledir ki, iki aydan daha kısa bir süre içinde 300 ya da 400 kadırgayı silahlandıracak savaşçıyı toplayabilir..."*

Ülkenin bolluk olmasına karşılık Türklerin kanaatkâr olduklarını ve gemilerini şarap ve benzeri gereksiz şeylerle doldurmadıklarını belirttikten sonra bölümü şöyle sona erdirir:

"Genellikle İstanbul limanında, bizim ahırlarımızda görülen atlar sayısınca, demirli kadırga görülür. Sultan, her donanma donatmaya karar verdiğinde, iki yıldan daha kısa bir süre içinde üç yüz kadırgayı silahlandırabilir."

Kara ordusunun gücünü de eklemektedir:

"Sultan'ın, süvarisi daha fazla olmak üzere... her birinde 250 bin kişi bulunan iki veya üç ordu kurabileceği muhakkaktır. Eğer savaş sanatını bizim kadar bilebilseler güçleri ve cesaretlerine göre yenilmez olurlardı... Onları cesur yapan, dinleri ve vatanları için savaşta ölenlerin şehit sayılıp, geçmiş günahları sorulmadan cennete gidecekleri inancıdır..."

Bu büyük gücü ve düzeni altetmenin yollarını da kitabında belirtmektedir. Osmanlı düzenindeki yozlaşmanın nedenleri üzerindeki görüşlerini daha sonraya bırakıp bu yolları özetle sıralayalım:

1) Bütün Avrupa'nın katkısıyla 380 kadırga, 6 kalyon ve 200 taşıma gemilik bir donanma kurulmalıdır.

2) Donanma, Arnavutluk, Mora, Ege Adaları kıyılarını vurmalı, oralardaki Hıristiyanların ayaklanmasına yardımcı olmalıdır. Ayrıca Türkleri Çanakkale'den çıkmaya zorlamalıdır. *"Bu zor bir şey de değildir, çünkü Türk'ün gururu o hale gelmiştir ki, Hıristiyanlığın bütün gücünün kendisine zarar vermeye yetmeyeceğine inanmaktadır."* (s.39) Böylece Çanakkale ele geçirilmelidir.

3) Donanma başarıya ulaşır ulaşmaz kara orduları Edirne'ye saldırmalıdır. *"Bay de la Noué kitabında Osmanlılara saldırması gereken asker sayısını belirtiyor, bana kalırsa en az iki misli gereklidir."* (s.40)

4) Böylece İstanbul'a Mısır'dan gelen yiyecek durdurulduğu gibi, Polonya Kralı da Tuna'dan gelen yiyeceği durduracaktır.

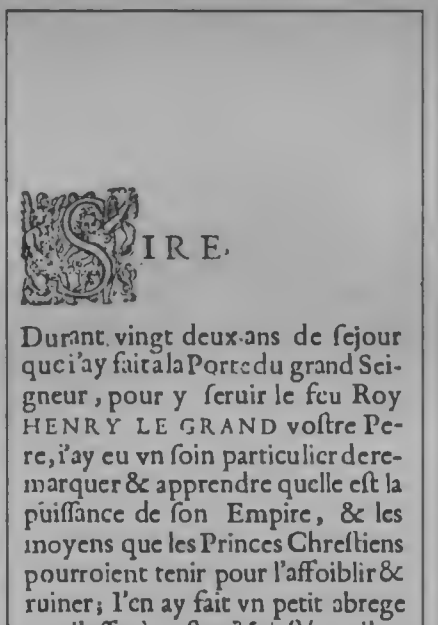

SIRE.

Durant vingt deux ans de ſejour que i'ay fait a la Porte du grand Seigneur, pour y ſeruir le feu Roy HENRY LE GRAND voſtre Pere, i'ay eu vn ſoin particulier de remarquer & apprendre quelle eſt la puiſſance de ſon Empire, & les moyens que les Princes Chreſtiens pourroient tenir pour l'affoiblir & ruiner; I'en ay fait vn petit abrege que i'offre à voſtre Majeſté, quiluy fera voir la poſſibilité de ce faire, &

DISCOVRS ABREGE'
DES ASSEVREZ MOYENS
d'aneantir & ruiner la Monarchie
des Princes Ottomans,

Fait par le Sieur de BREVES.

L'Empire du Turc eſt vulgairement appellé, l'Empire des Ottomans, à cauſe d'Ottoman premier Prince de cette famille qui regne à preſent. Ils ont eſté iuſques à maintenant en nombre de quinze, & l'ont preſque tous aggrandy, y joignant par leurs conqueſtes les vns des Royaumes, & les autres de grandes & riches prouinces. Ils ſe ſont rendus ſeigneurs ſouuerains d'vne partie de l'Europe, de l'Aſie, & de tout plein de pays de l'Affrique.

Ils confinent auec la Republique de Venize du coſté d'Eſclauonie, & auec celle de Raguze, ſituee ſur le riuage de la mer Adriatique. Celle Republique eſt leur tributaire,

A iij

De Breves'in kitabının giriş ve birinci sayfaları

5) Başarı için yerli Ortodoks Hıristiyanların ayaklanması şarttır. Bunlar kendilerine Roma usulü (Katolik) uygulamasını zorlamamızdan korkmaktadırlar. Bu konuda güvence vermeli, onlar gibi haç çıkarmalı, ordumuzun önüne papazlarından yürütmelidir. Esir Yeniçerilere de -Hıristiyan dönmesi oldukları için- kötü davranmamalı, aksine iyi davranmalıdır.

6) Anadolu içindeki Rumlar, Ermeniler, Lübnan Marunileri ile İranlılar ve Dürziler gibi diğer Müslümanlar da Türklere karşı ayaklandırılmalıdır.

7) Eğer bütün Avrupa eksiksiz katılmazsa ve bu koşullar aynen gerçekleştirilemeyecek olursa, Türk'ü altetmek olanaksızdır ve işe girişilmemelidir.

KOÇİ BEY'LE BENZERLİK

De Bréves raporunun "Osmanlı düzeninin yozlaşması" konusundaki açıklamalarına, 17. yüzyılın başlarında Devlet'i kurtarmanın yollarını gösteren Koçi Bey layihasında da (Telhisat der ahval-i âlemi Sultan Murad Han) benzer şekilde rastlanması ilginçtir. Elçininkinden 15 yıl sonra kaleme alınan bu layiha gibi, 1620 yıllarında yazılıp Sultan 3. Osman'a sunulan bir diğer rapor da (Kitab-ı Müstetab) benzer gözlemler taşımaktadır. Bu yozlaşmaların sebeplerini, hepsi de, Kitabı Müstetab'dakine benzer şekilde açıklamaktadırlar:

Sultanın ordunun başında gitmekten vazgeçmesi.

III. Murat döneminden beri (1574) devlet görevlerinin, hatta kadılıkların verilmesinde rüşvet alınması, Osmanlı yasalarına uyulması.

Paraya el koymak için sebepsiz azil, öldürme ve bunun sonucunda post kavgası için kötüleme ve ihbar yarışının artması.

Kanuni döneminden beri Padişah kızları ve kızkardeşlerinin serhat valileriyle evlendirilmek yerine İstanbul'da kalmaları ve yüksek görevlerin dağıtılmasını etkilemeleri.

Padişah yakınlarının kurallara aykırı olarak belli kademelerden geçmeden rütbe sahibi olmaya başlamaları. Onların korkusundan iyilerin sorumlu görevlerden kaçmaları.

Devletin idari ve iktisadi düzeninin temelini oluşturan zeamet ve timar düzeninin bozulması; bunların lâyık olmayanlara, İstanbul'da oturanlara verilmesi.

Devşirme sisteminin bozulması, çıkar için Türklerin ve Müslümanların alınması, Sipahi ve Yeniçerilerin itaatten çıkması, savaşa katılmamaları.

Üç eleştirici de yukardan başlayan bozukluğun kaçınılmaz olarak reayanın güvenlik ve çalışma, vergi ödeme olanaklarını azalttığını, reayayı başka yollara (yasak olduğu halde silah taşımaya, çift bozmaya Yeniçeri ve Sipahi olma yollarını aramaya vb...) yönelttiğinde birleşiyorlar.

Kitapta, vasıtalı olarak, Fransa'nın yapısına ve durumuna atıflar da vardır. Merkeziyetçiliğe ancak ulusal bir yapıyı benimsemekle yönelebilen Fransa'ya karşılık, Osmanlı Devleti'nin çokuluslu ve dinli yapısını merkeziyetçilikle sürdürmeye çalışması De Bréves'i şaşırtmıştır:

"Değişik uluslardan meydana gelen bir kudretli devletin, uzun süre içerde bir çatışma ve savaş olmadan yaşayabilmesi inanılır gibi değildir." (s.45)

Kitapta kuşkusuz önem verilmesi ve satırlar arasında aranması gereken, o çağ-

da pek çok kullanılan bir yöntemdir: Türk'e benzetleyerek özeleştiri. Yani kendi toplumu için açıktan söyleyemediğini, Türk'e yalıştırarak (överek ya da yererek) söylemek. Bu alanda kitapta ilginç örneklere rastlıyoruz.

Fransa ve Avrupa'nın din savaşlarıyla (Katolik-Protestan) parçalanmış olduğu bir sırada Türkler için *"Bu halkın imanı ve dindarlığı derindir; şu da bir gerçektir ki ne rahipler sınıfı, ne de manastırları vardır; sadece ibadete yarayacak son derece görkemli mabetleri vardır"* deyince ve savaşta dinî inançlarının köklülüğü nedeniyle başarılı olduklarını söyleyince, bunun Hıristiyan din kurumlarına sert bir eleştiri taşımaması olanaksızdır.

Din uygulamaları ve mezhep farklılıklarının insanlar arası anlaşmazlıkları körüklediğini, birleşmeyi engellediğini -kuşkusuz yine kendi ülkesini düşünerek- vurgulamak için de iki konuda örnek veriyor:

1) *"Türkler İranlılara inkârcı derler ve İranlılar da onlar için aynı deyimi kullanır. Oysa her iki taraf da Mehemet'i* (İslâmı'ı Türkler aracılığıyla tanıyan tüm Avrupalılar gibi o da, Muhammed yerine Mehemet ismini kullanmaktadır) *Peygamber ve Allah'ın habercisi kabul ederler; sadece ibadet için hazırlanışta, abdestler ve uygulamada değişiklikleri vardır."*

Türk-İran yerine Katolik-Protestan, Muhammed yerine İsa sözcükleri konsa, Avrupa'nın o günleri için aynen kullanılabilecek bir gözlem.

2) *"Osmanlı yasaları ve gelenekleri altında yaşamayı kabul eden halkın mallarına dokunmaz ve dinlerini uygulamada serbest bırakırlar..."* Daha sonra ise, Katolik Avrupa'yı, Ortodoks topraklarına girince son derece dikkatli ve saygılı olmaya *"Osmanlılar gibi davranmaya"* çağırır.

Bu tümcelerde, 22 yılını din konusunda özgürlük ve hoşgörü içinde yaşayan bir ülkede geçirmiş bir aydın kişinin, kendi ülkesindeki katılıklar karşısındaki tepkisini görmemek olanaksızdır.

Orhan KOLOĞLU

FRANSA KRALLARININ İSTANBUL'DAKİ ELÇİLERİNE TALİMATLARI

Pierre Duparc, *Recueil des Instructions-Turquie* Paris, 1969, 500 sayfa.

Fransız Dışişleri Bakanlığı, Fransa kralların, İstanbul'a gönderdikleri elçilerine verdikleri talimatları, 500 sayfalık bir cilt halinde, 1969'da yayınlamıştır. Kitapta 1639'dan 1784'e kadar gönderilmiş 16 elçinin talimatları yer almaktadır. Talimatlar, Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerindeki tutumuna ışık tuttukları gibi, tarihimizin karanlık kalmış birçok noktalarını da aydınlatmaktadır. Bu bakımdan son derece de ilginçtirler. Temennimiz, kitabın bir an önce dilimize kazandırılması ve tarihçilerimizin çalışmalarına konu olmasıdır. Biz buradaki kitabın içeriği hakkında kuşbakışı bile sayılamayacak genel bilgiler sunmaya çalışacağız.

HAÇLILAR VE SONRASI

Fransız-Türk ilişkilerinin, Haçlı Seferleri ile başladığı söylenebilir. Aşağı yukarı 200 yıl süren seferlerin (1096-1291) hepsinde Fransa başrolü oynamıştır. Bu dönemde bu ülkenin Türkiye'ye karşı tutumu tam düşmanlık olmuştur. Seferlerin görünür nedeni Kudüs'ün Müslümanlardan kurtarılmasıdır. Bu süre içinde 8 sefer yapılmış, sonuncu sefer olan 1270 seferinin 1291'de bitmesinden 8 yıl sonra Osmanlı İmparatorluğu tarih sahnesinde görünmüştür. Bu nedenle, Haçlı Seferlerinden sonraki Türk-Fransız ilişkileri, Osmanlı İmparatorluğu-Fransa Krallığı ilişkileri biçimini almıştır.

Bu ikinci dönemde Fransa'nın Türkiye'ye karşı iki yönlü bir tutum içine girdiğini görüyoruz: görünürde dostluk, el altından düşmanlık tutumu. Çünkü o dönemde Fransa genişleme politikası gütmektedir, bu yüzden bütün komşuları ile savaş halindedir ve mücadelesinde uzak dostlar aramaktadır. Bu dönemde Fransa'nın bize karşı tutumu, Richelieu'nün şu sözünde ifadesini bulmuştur: "Fransa'nın komşuları Fransa'nın düşmanlarıdır. Fransa'nın komşularının düşmanları Fransa'nın dostlarıdır". Osmanlı İmparatorluğu, Fransa'nın baş düşmanı Avusturya'nın komşusu ve düşmanıdır. Fransa'nın bu anlamda dostları arasında Polonya ve İsveç de bulunmaktadır. Rusya da bu gruba sokulabilir.

Fransa'nın el altından düşmanlık politikasının arkasında ise Doğu topraklarını ve ticaretini ele geçirme isteği yatmaktadır.

Türk-Fransız ilişkileri hakkındaki bu genellemeden sonra, asıl konumuza geçebiliriz.

DÖRT KONU

İhtilâl öncesi Fransa'nın İstanbul'a gönderdiği 16 elçiye yazılı olarak verdiği talimatlarda başlıca 4 konu üzerinde durulmuştur: 1) Siyaset, 2) Ticaret, 3) Din, 4) Kültür.

Bu dört konunun ilk üçü normaldir. Elçi, bulunduğu ülkede olup bitenleri sürekli gözleyecek, tab'alarının, tüccarlarının, hattâ dindaşlarının çıkarlarını koruyacak ve kendi dininin o ülkede yayılmasını sağlayacaktır. Ama, Fransa gibi Katolik bir ülke ile Müslümanlığın kalesi bir ülke arasında ne gibi kültürel ilişki olabileceği haklı olarak sorulabilir.

Oysa, Fransa, kültürel ilişkilere de en az öbür konular kadar önem vermektedir. Çünkü Fransa, önce, bambaşka bir uygarlığı olan Osmanlı İmparatorluğu'nu yakından tanımak istemektedir. Sonra, Türkiye, eski Yunan ve Bizans kültürlerinin beşiğidir. Osmanlı kitaplıklarında eski Yunan ve Bizans yapıtları mevcut olabilir. Uyanış'ı (Rönesansı) başlatmış olan yapıtlara, buralarda yenileri eklenebilir.

ELÇİLER VE TALİMATLARI

Kitapta, Giriş bölümünde, talimatların içerikleri hakkında, yukarda sözünü ettiğimiz 4 konu çerçevesinde ilginç bilgiler verilmekte, sonra da Türk düşünce sistemi ve yönetim tarzı, elçilerin geliş ve dönüş serüvenleri, Fransa ile elçilik ilişkileri, elçilik mensupları, maaşları, yollukları, Fransız konsoloslukları ve Marsilya ile ticaret odası hakkında özet bilgi verilmektedir. Bundan sonra da her elçinin kısa yaşam geçmişi ile talimatlarının metinleri sıralanmaktadır.

1) Kitapta yer alan ilk sürekli elçi Jean de la Haye-Vantelet İstanbul'a 23 Ekim 1639'da gelmiş, üç ay kadar sonra, 17 Ocak 1640'da Dördüncü Murat tarafından kabul edilmiştir. Elçi, ülkemizde 22 yıl görev yapmıştır. Fakat, görevinin sonlarına doğru, 1658'de Köprülü Mehmet Paşa'nın emriyle Yedikule zindanına hapsedilmiştir. Nedeni, Girit Savaşı sırasında Fransa'nın el altından Venediklilere yardım etmesi ve bunda elçinin önemli rol oynamasıdır.

Bunun üzerine, hem hapis nedenini kesinlikle ve resmen öğrenmesi, hem de elçiyi hapisten kurtarması için ikinci bir elçi yola çıkarılır. François Blondel adındaki bu elçi 24 Aralık 1658'de İstanbul'a gelir, sadrâzamla üç kez görüştür, fakat padişahla görüşemez ve başarısız olarak ülkesine döner. Oysa, talimatta, Köprülü'nün padişaha şikâyet edilmesi ve cezalandırılmasına çalışılması da vardı.

2) Elçinin geri dönmesinden sonra, eski elçi affa uğrar ve memleketine döner. Bundan sonra, Fransa, 4 yıl kadar İstanbul'u elçisiz bırakır. Nedeni, gönderilecek elçinin, Fransa'nın, Macaristan'da ve Cezayir'in Cidelli kentinde el altından aleyhimize çalışmaları yüzünden, selefinin uğradığı âkıbete uğramasından korkulmasıdır.

Sonunda, eski elçi Jean de la Haye-Vantelet'nin yerine, oğlu Denis de la Haye-Vantelet'nin gönderilmesine karar verilir. Elçi, 30 Kasım 1665'de İstanbul'a varır, 48 gün sonra (5.1.1665) veziri-âzam Köprülü Fâzıl Ahmet Paşa, bundan 16 gün sonra, 2 Şubat 1666 da padişah Avcı Mehmet (IV. Mehmet) tarafından kabul edilir. 7 yaşında tahta geçmiş olan Avcı Mehmet o sırada 24 yaşlarındadır.

Elçi 17 Aralık 1670'de İstanbul'dan ayrılmış ve böylece tam beş yıl ülkemizde görev yapmıştır.

14. Louis'nin Dışişleri Bakanı Hugues de Lionne tarafından imzalanıp kendisine verilen talimatta Katolikliğin ve kutsal yerlerin (Kudüs ve civarı) korunması ve siyasal konular yer almıştır. Aynı gün yazılan ek bir talimatta ise, Fransa'nın ticari ilişkileri üzerinde durulmuştur.

Din konusunda elçiye verilen talimatta *Jésuites* (Cizvit) ve *Capucins* (Kapüsen) papazlarının kiliselerinin korunması, papazlar arasındaki rekabetin önlenmesi, Ortodoks papazlarının Katoliklerden üstün duruma gelmesinin engellenmesi gibi noktalara yer verilmiştir.

Siyasal konularda elçiden şunlar beklenmektedir: 1) Sürmekte olan Girit seferinin sona erdirilmesi ve barışın Venediklilere çıkar sağlayacak biçimde imzalanması için elçinin aracılık yapması, 2) Boşalan Polonya Krallığı'na Avusturya İmparatoru'nun adayı yerine bir Fransız adayının getirilmesi için sultanın açıklamada bulunması, 3) Fransız elçisinin, törenlerde önde gelmesinin sağlanması, 4) Ticari ilişkiler için İran'a gönderilen heyetin selâmetle gitmesinin sağlanması.

Ek talimatta, İngiliz ve Hollandalı tâcirler lehine bozulan dengenin düzeltilmesi, Cezayirli korsanlarca Fransız gemi ve mallarına verilen zararların tazmini, gümrüklerde Fransız malları için daha da kolaylıklar sağlanması, Türk limanlarındaki Fransız gemilerinin aranmasına son verilmesi, Fransızlara borcu varken Müslüman olan Fransızların iadesi... gibi hususlar yer almıştır.

3) Fransa, 1670'de İstanbul'a üçüncü bir elçi gönderir. 10 Kasım 1670'de İstanbul'a gelen diplomat, o sırada Edirne'de bulunan padişah ve Fâzıl Ahmet Paşa ile görüşmek üzere bu kentin yolunu tutar, Ocak 1671 sonunda önce Köprülü, sonra Avcı Mehmet'le görüşür ve güven mektubunu sunar.

Marquis de Neintel adındaki bu elçiye verilen iki talimattan birincisinde yine din konuları ve siyasal sorunlar ön sırayı tutar. Colbert tarafından imzalanan ikinci talimat ticari ilişkilere aittir.

Din konusunda, yine Jésuite ve Capucins papazlarının Ortodoks Rumlara karşı korunması, Sakız adasında Rumlarca işgal edilen kiliselerin Fransız papazlarına iadesi, 1660'da yanan Galata Saint-Georges Kilisesi'nin yerine yenisinin yapılması gibi noktalar yer alır.

Siyasal ilişkiler konusundaki talimatta, 5 Eylül 1669'da Osmanlılarla Venedik arasında imzalanmış olan barış andlaşmasının (Girit'in Osmanlılara verilmesine ait anlaşmanın) Venediklilер lehine uygulanması ve Türk ordusunun Macaristan işlerine müdahalesinin önlenmesi gibi hususlar yer alır.

14. Louis ile Colbert tarafından imzalanmış olan ticari talimatta, Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız ticaretinin neden gerilediği anlatıldıktan sonra, durumun düzeltilmesi için elçi tarafından yapılabilecek işler belirtilmektedir. Önce, ilk kapitülasyonlar olan 1535 kapitülasyonları ile Fransız ticaretinin mümtaz bir duruma gelmiş olduğu belirtildikten sonra, kralların ihmali para değerindeki değişiklikler, Hollanda ve İngiliz tüccarlarının ortaya çıkıp gümrük tarifelerini indirtmeleri gibi nedenler yüzünden Fransa'nın uğradığı zararlar anlatılmakta ve durumun düzeltilmesi için şu önerilerde bulunulmaktadır: Yeni bir kapitülasyon andlaşması ile Fransızların eski imtiyazlı durumlarına getirilmeleri, ülkeler tüccarlarına tanınmış hakların geri alınması, Fransız mallarının öbür ülkeler mallarına tercih edilmesi...

Neintel, 1677'de, ve veziriâzamın huzurunda oturacağı yer yüzünden anlaşmazlık çıkarır, bu yüzden gözden düşer. Bunun yanında, satın aldığı eski eserler yüzünden çok borca girmesi, durumunu daha da sarsar. Bu nedenle geri alınmasına karar verilir. Fakat, Osmanlı Hükûmeti, yeni elçi gelinceye kadar gitmesine müsaade etmez. Sonunda, elçi Gabriel Guilleragues 14 Kasım 1679'da İstanbul'a gelir. Kitapta, elçinin güven mektubunu sadrâzama ve padişaha ne zaman sunduğu belirtilmemiştir. Yalnız Edirne'de bulunan Padişah Avcı Mehmet tarafından 26 Kasım 1684'de huzura kabul edildiği yazılıdır. Ancak, 1679'da İstanbul'a gelen bir elçinin güven mektubunu beş yıl sonra vermesi düşünülemez. Sadrâzam ve padişah tarafından henüz kabul edilmemiş bir elçinin 1 yıl görev yapması mümkün olamayacağına göre burada bir eksiklik olması gerekir. Daha da tuhafı, elçinin, padişaha güven mektubunu sunduktan 3 ay 9 gün sonra, 5 Mart 1685'de inme inerek ölmesidir. Yeni elçi Pierre Girardin'in gelip göreve başlamasına kadarki bir yıl içinde işleri eski elçinin karısı yönetmiştir.

Ülkemizde 6 yıl kadar görev yapan Gabriel de Guilleragues'a verilen talimatta şu noktalar üzerinde durulmuştur:

• Elçi, sadrâzamla görüşürken, onun oturduğu minderliğe göre daha aşağıda bir yerde arkalıksız bir iskemle üzerine oturmayı kabul etmeyecektir. Yani elçi, selefinin ortaya çıkardığı anlaşmazlığı sürdürecektir.

• Nimegue barış andlaşmalarından sonra 14. Louis'nin ne kadar güçlü hale geldiğini üstü kapalı olarak padişaha duyuracaktır (Andlaşmalar 1678'de Fransa ile Hollanda, 1679'da Fransa, İspanya, Avusturya ve İsveç arasında imzalanmış ve Fransa'nın birçok kenti alması sonucunu doğurmuştur).

• Din konusunda, daha önceki elçilere verilen talimatlardaki öneriler yinelenmiştir. Buna göre, elçi Kudüs'teki kutsal yerlerin Rum Ortodokslardan alınıp, Fransızlara verilmesine çalışacak, Jésuite ve Capucin papazlarını korumayı sürdürecektir.

[Tarihlerimizde 'cizvit' papazları diye sözü edilen Jésuite'ler 1534'de İspanyol rahip İgnatius de Loyola tarafından kurulan Jésus (İsa) Yoldaşları adlı bir tarikatın mensuplarıdır. Kuruluş amacı, dinsiz diye adlandırdıkları başka dindekileri Katolik yapmaktır. Bu nedenle tarikat mensupları eylemci olarak bilinirler.

Yine tarihlerimizde ve devlet arşivlerimizde 'Kapoçin Papazları' (capuccino) diye anılan Capucin'ler İtalyancada kukuleta anlamına gelen 'capuccino' (kapuçino)'ları giydikleri için bu adla tanınmışlardır. İngilizcede de 'capuchin' diye adlandırılmışlardır. Bunların da amacı özellikle Müslümanları Hıristiyan yapmaktır. Bir görevleri de yangın söndürmektir.

Bu kısa açıklamamız, Fransa'nın bu iki tarikatı neden tuttuğunu açıkça göstermektedir.]

• Ticaret konusu, din konusu gibi, 1673 tarihli kapitülasyonlarla düzenlendiği için, elçiye düşen görev, andlaşma metinlerinin tam uygulanmasına çalışmaktır. Bu andlaşma ile Fransa, daha önceki talimatlarda yer almış olan isteklerini Osmanlı İmparatorluğu'na kabul ettirmiştir.

• Osmanlı-Polonya ilişkilerinin dikkatle izlenmesi (Ruslar, eski elçi Nointel aracılığı ile Edirne'de imzalanmış olan barış andlaşmasını bozdurup, Polonyalıları üzerimize saldırtmak istiyorlardı).

5) Beşinci elçi Pierre Giradin olmuştur. 12 Ocak 1686'da İstanbul'a ayak basan elçi iki ay kadar sonra, 6 Mart 1686'da Sadrâzam Sarı Süleyman Paşa, 17 Mart'ta da padişah tarafından kabul edilmiştir. Ülkemizde 3 yıl görev yapan bu elçi de, selefi Gilleragues gibi, felçten ölmüştür (15 Ocak 1689).

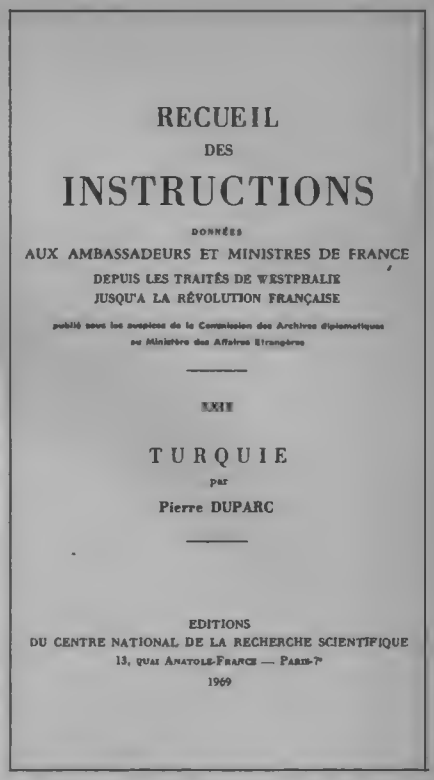
RECUEIL
DES
INSTRUCTIONS
DONNÉES
AUX AMBASSADEURS ET MINISTRES DE FRANCE
DEPUIS LES TRAITÉS DE WESTPHALIE
JUSQU'A LA RÉVOLUTION FRANÇAISE
publié sous les auspices de la Commission des Archives diplomatiques
au Ministère des Affaires Etrangères
XXII
TURQUIE
par
Pierre DUPARC
EDITIONS
DU CENTRE NATIONAL DE LA RECHERCHE SCIENTIFIQUE
13, QUAI ANATOLE-FRANCE — PARIS-7e
1969

Büyükelçiye, birincisi 1 Haziran 1685'de, ikincisi 14. Louis ve Colbert tarafından 15 Ağustos 1685'de imzalanan iki talimat verilmiştir.

Birinci talimatta, din konusundaki önceki talimatlarda mevcut hükümler yinelendikten sonra, siyasal alanda büyükelçinin yalanlamada bulunması istenmektedir. Bunda, Fransa'nın, Osmanlıların düşmanlarına yardım ettiğine dair dedikodunun aslı olmadığı belirtilecektir (İmparatorluk o sırada, 1683'de başlattığı Viyana kuşatması nedeniyle Avusturya, Venedik, Polonya ve Rusya ile savaş halindedir).

Bundan başka, büyükelçi, sadrâzamın, eski büyükelçi Guilleragues aracılığı ile Avusturya, Polonya ve Venedik ile barış andlaşması imzalanması isteyip istemediğini gizlice araştıracaktır.

Colbert'ce imzalanan ikinci talimatta şu noktalar hatırlatılmaktadır:

• İngilizlerle Hollandalılar, önceleri kara yoluyla Türk limanlarına getirilen Güney Asya ürünlerini şimdi Ümit Burnu yolu ile getirdiklerinden Türkiye gümrük resmi alamamakta, bu hal hem Osmanlılara, hem Fransızlara zarar vermektedir.

• İngilizlerle Hollandalıların Türkiye'ye getirdikleri kumaşlar Fransızlarınkinden daha düşük kalitelidir.

• Fransızların, Kızıldeniz'deki Süveyş ve Cidde limanlarında satış yerleri açmalarına müsaade sağlanmalıdır.

• Fransız gemilerinin kendi hesaplarıyla mal alıp, Türkiye'de satarak Fransız tüccarlarına zarar vermeleri önlenmelidir.

6) Fransa, İstanbul'da felç geçirerek 15 Ocak 1689'da birdenbire ölen büyükelçisinin yerine Pierre de Castagnères de Chateauneuf'ü göndermiştir. 27 Eylül 1689'da İstanbul'a gelen büyükelçi, 1699'a kadar ülkemizde görev yapmıştır.

Bu büyükelçiye de, siyasal konulara, ikincisi ticaret konularına ait olmak üzere iki talimat verilmiştir.

• Birinci talimatta, Büyükelçinin, Türkleri, Macaristan'da Avusturya'ya karşı saldırıya geçmeye teşvik etmesi ve Tökölü İmre'nin Erdel Prensliği'nin Osmanlılarca desteklenmesinin sağlanması, Türklerin Avusturya ile anlaşıp savaşa son vermelerinin önlenmesi için çaba harcanması (Kral 14. Louis bu sırada kendisine karşı kurulmuş olan Avusturya, İspanya, İsveç ve bazı Alman prenslerin ittifakı (Ligue d'Augsbourg) ile mücadele etmektedir.

• İngiliz kralı olarak Orange prensinin (William'ın) değil, Louis'in müttefiki II. James'in tanınması ve Orange prensinin elçisi olarak İstanbul'a gelmiş bulunan Trumball'in kabul edilmemesi.

Ticaretle ilgili talimatta, bir önceki elçiye verilen talimat yinelenmiş, fazla olarak, Girardin'in, Kızıldeniz ve Karadeniz'de ticaretin serbest olması yolundaki gayretleri hatırlatılmıştır.

(Katoliklere bazı haklar tanımak üzere IV. Henri tarafından 1598'de ilân edilen Nantes Fermanı'nın 1685'de 14. Louis tarafından kaldırılması üzerine kendisine karşı 'Augsbourg İttifakı' kurulmuştur. İttifakın kurulmasında, İngiliz Krallığı'na getirilen Guillaume d'Orange rol oynamıştır. Fakat Louis'nin müttefiki II. James, Guillaume d'Orange tarafından kovulunca Fransa'ya kaçmış, ölümüne kadar orada yaşamıştır.)

7) Fransa, büyük savaşım sonucu kendisine yandaş toplamak için büyük diplomatik çaba harcıyordu. Kral, bu arada gizli işlerle görevli memurlarını seferber etmiştir. Bunlardan birisi de, büyükelçi Chateauneuf'e, 1692'de, özel görevler gönderilmiş olan Charles de Ferriol adındaki gizli ajandır. Kendisine verilen iş, Osmanlı İmparatorluğu'nu, Avusturya ile savaşını sürdürmeye ikna etmektir. 1683 Viyana kuşatması ile başlatılan savaş, bütün cephelerde olduğu gibi, Avusturyalılarla da devam etmektedir. On yıldır süren savaş, Osmanlı devlet adamlarında yılgınlık yaratmıştır. Sadrâzamın, el altında barış istediği söylentileri 14. Louis'nin kulağına gitmiştir.

Gizli ajan Ferriol ne yapıp yapacak Türklerin savaşa son vermelerini önleyecektir. Böylece, Avusturya bir yandan Türk ordusunun, bir yandan Fransız ordusunun ateşleri arasında kalacaktır.

Ferriol'a verilen 18 Nisan 1692 tarihli talimata göre, 14. Louis'nin çok büyük kuvvetler topladığını, bunlarla bütün düşmanlarını yeneceğini, bu nedenle de Avusturya gibi geleneksel bir düşmanın iki ateş arasında bırakılmasının Osmanlı çıkarlarına uygun olduğunu her fırsatta herkese duyuracaktır.

Ajan, aslında büyükelçiye yardımcı olarak gönderilmiştir. Daha doğrusu öyle tanıtılmıştır. Başka bir görevi de, haber toplamaktır. Bu arada Türkçeyi de öğrenir.

Burada işin garibi, Osmanlı Dışişleri'nin Avrupa meseleleri hakkında sadece yabancı elçilerden bilgi edinmesidir. Gazetelerin, ajansların bulunmadığı bir dönemde yabancı devletlerin İstanbul'da yüzlerce yıldır sürekli elçileri bulunduğu halde, Bâbıâli bu ülkelere kendi elçilerini göndermemiş ve göndermemekte ısrar etmiştir. Domuz yiyerek gâvur olma korkusunun bunda rolü olduğunu sanıyorum. Böylece, devlet işleri Allah'a kalmış oluyordu.

Türkiye'ye önce 1692'de gelen Ferriol, 1695'de Fransa'ya döner, 1696'da tekrar gelir, üç yıl sonra da büyükelçi olarak atanır. Bu görevinde deli olur. Yerine derhal bir başkası gönderilir.

8) Bu başka büyükelçi 'Pierre des Alleurs'dür. 1710'da ülkemize gelen Des Alleurs 31 Mars 1711'de güven mektubunu padişaha sunduktan sonra, resmen göreve başlar.

Kendisine arkadan gönderilen talimatta 1673 tarihli Fransız-Türk kapitülasyonunun dinle ve misyonerlerle ilgili hükümlerinin uygulanmasına dikkat etmek, Türkleri Avusturya'ya karşı yeni bir savaşa sürüklemek gibi hükümler yer almakta idi.

Selefi Ferriol, padişahın yanına girerken, kılıcını belinde bulundurmak istemiş, hükûmet bunu kabul etmemişti. Hattâ bu yüzden büyükelçi hiçbir zaman padişahla görüşememişti. Des Alleurs böyle bir iddiadan vazgeçmiştir. Des Alleurs'ün görevi 1716'da bitmiştir.

9) Yerine Jean Louis de Bonnac gönderilmiştir. Selefi des Alleurs 7 Kasım 1716'da ülkemizden ayrılmıştı. Yeni büyükelçi, selefi işbaşında iken yola çıkmış, 14 Ekim 1716'da İstanbul'a gelmiştir. 26 Ocak 1717'de Edirne'de sadrâzamla, 13 Nisan 1717'de de İstanbul'da padişahla görüşmüştür.

30 Mayıs 1716 tarihli 26 sayfalık talimatında, önce Osmanlı hükûmeti hakkında bilgi verilmektedir: padişah; sadrâzam ve diğer ileri gelenler hakkında bilgiler. Bundan sonra dışişlerine dokunulmakta, kutsal yerlerle ilgili olarak Rumların çıkardıkları anlaşmazlıklara dikkat çekilmekte, Tataristan'a ve İran'a gönderilen heyetler hakkında bilgi verilmektedir.

Ticaret konusunda 1673 tarihli kapitülasyon andlaşmasının tam uygulanmasına çalışılması istenmekte ve Türk memurlara hediye verilmemesi önerilmektedir.

Siyasal konuda, Utrecht Andlaşması'nın 1713'de Rastadt Andlaşması'nın 1714'de imzalanmasından sonra Avrupa'ya barışın geldiğine, fakat buna rağmen, Avusturya İmparatoru'nun her an bir sorun çıkarabileceğine dikkat çekilerek, Osmanlı İmparatorluğu ile Avusturya arasında savaş çıkarılmasının uygun olacağı belirtildikten sonra, böyle bir savaşın Macaristan'da değil, Dalmaçya'da, Adriyatik taraflarında verilmesinin Fransız çıkarlarına denk düşeceği açıklanmaktadır.

Bonnac ülkemizde 8 yıl kaldıktan sonra merkeze alınmıştır; yerine Jean-Baptiste d'Andrezel gönderilmiştir.

10) Fransa'nın ülkemize gönderdiği yeni büyükelçi 13 Eylül 1724'de İstanbul'a gelmiştir. 10 Ekim 1724'de sadrâzamla, 17 Ekim 1724'de de padişahla (III. Ahmet) görüştükten sonra göreve başlamışsa da 2 yıl sonra, 1726'da felç olmuştur. Bunun üzerine, yeni büyükelçi gelene kadar sefaret rini yürütmek üzere İzmir Konsolosu'nu yanına almıştır. Geriye çağrılan Andrezel, 26 Mart 1727'de sefalet içinde ölmüştür.

Versay'da 6 Mart 1724 tarihinde hazırlanmış olan talimatında, selefininkinde olduğu gibi, önce Osmanlı ileri gelenleri hakkında bilgi verilmiştir.

Siyasal konuda büyükelçiden, Türk-Rus barışının sürdürülmesi için çaba göstermesi ve İran'a saldırmamasının sağlanması istenmiştir. Bu sayede, Osmanlı ordusu, Fransa'nın işine geldiği anda Avusturya'ya savaş açacak biçimde beklenilebilecektir.

11) Fransa'nın ülkemize gönderdiği yeni büyükelçi Louis de Villeneuve olmuştur. 5 Aralık 1728'de İstanbul'a gelen büyükelçi 12 yıl kalmıştır (1729-1741). Kendisine Versay'da hazırlanıp 11 Ağustos 1728'de 15. Louis ve Dışişleri Bakanı Chauvelin tarafından imzalanmış olan birinci talimattan başka, ek iki talimat daha verilmiştir. Sonuncusu kültür konularına aittir.

Birinci talimatta, önce, Osmanlı İmparatorluğu'nun durumunun bir tablosu çizilmektedir. Buna göre, Avusturya İmparatoru'nun Belgrad ve Tameşvar'ı almasından sonra, Türklerin fetih hevesleri önlenmiştir. Artık savunmaya geçmişlerdir. Sultan III. Ahmet şimdilik bütün güvenini Damat İbrahim Paşa'ya vermiştir.

Din konusunda, Rum ve Ermeni kiliselerinin rekabetine dikkat çekilmektedir.

Ticaretin önemi vurgulanmaktadır. İki ülke arasındaki alışverişler 15 milyon franga yükselmiştir. 400'den fazla gemi bu işte kullanılmaktadır.

Büyükelçiye verilen kültür ekinde ilginç öneriler bulunulmaktadır: Fransız Arkeoloji ve Edebiyat Akademisi üyesi Sevin ve Fourmont'a büyükelçinin yardım etmesi için hazırlanmış olan talimatta, İstanbul'da ilk matbaanın açılmasından kralın duyduğu memnuniyet belirtildikten sonra, geçen akademi üyelerinin dillere destan saray kitaplığını inceleyerek Antikçağ yazmaları aramaları, buldukları takdirde bunların kopyalarını çıkarmaları istenmektedir. Üyeler, kitapçılar ve özel kişilerle temas edip, elyazmaları satın alacaklar, Aynaroz Manastır'ında da, belli etmeden Antikçağ kitapları arayacaklardır.

12) Ülkemize gönderilen 12. Fransız sürekli elçisi, Michel de Castellane olmuştur. İstanbul'a 19 Mayıs 1741'de gelen Castellane, 6 Mayıs 1747'de ülkesine dönmüş, böylece ülkemizde 6 yıl görev yapmıştır.

Elçiye verilen talimatta, Osmanlı ordusunun, o zaman Avusturya'nın elinde bulunan Macaristan'a saldırmasının sağlanması istenmiştir. Ancak, hükûmetimiz buna yanaşmamıştır. Hattâ, bir ara, Castellane'ın bu konuda padişah için hazırladığı bir muhtıra sefaretten çalınıp Avusturya'da yayınlanmış, bu da büyükelçinin geri çağrılmasına yol açmıştır.

Castellane'ın talimatında da Osmanlı ordusu ve yönetimi hakkında ön bilgi verilmiştir.

Din konusunda, Rum ve Ermenilerin Türkiye'deki Fransız misyoner faaliyetlerini engellememelerinin sağlanması istenmiştir. Büyükelçiye misyoner faaliyetlerini bir elden yönetmesi, yani bunlar arasında çatışma çıkmasını önlemesi, bu iş için, gerekirse Fransa'nın Roma'daki büyükelçisi ile işbirliği yapması önerilmiştir.

13) Türkleri Avusturya'ya saldırmaya teşvik eden muhtıranın çalınıp Viyana'da yayınlanmasından sonra geri çekilen Castellane'ın yerine, Roland des Alleurs gönderilmiştir. Yeni büyükelçi, 1710-1716 tarihleri arasında Fransa'yı ülkemizde temsil etmiş olan Pierre des Alleurs'ün oğlu idi.

1747 yılının 5 Eylülü'nde İstanbul'a gelen ve gerek karısının ve gerek kendisinin büyük borçları yüzünden çok sıkıntıya düşen büyükelçi, belki bu yüzden, iki kez felç geçirmiş, ikincisinde ölmüş ve İstanbul'da Saint-Louis mezarlığında toprağa verilmiştir (23 Aralık 1754). Büyükelçi İstanbul'da 7 yıl görev yapmıştır.

Talimatında, önce din konularına yer verilmiştir. Bundan sonra siyasal konulara dokunulmuştur. Bunlarda, Türkiye'nin, 1746'ya kadar süren İran savaşından yorgun çıktığı belirtildikten sonra, Osmanlıların Avusturya'ya karşı Macaristan'da ve Tameşvar Banat'ında bir haremektedir. Büyükelçi, kendisi ile birlikte mektedir. Büyükelçi, kendisi ile birklikte gelen Baron de Tott ile de sıkı işbirliği yapacaktır.

14) Patrona İsyanı'ndan sonra padişah olan Birinci Mahmud'un 13 Aralık 1754'te vefatından tam on gün sonra büyükelçi Roland des Alleurs'ün de ölmesi, Fransa'yı alelacele yeni bir elçi göndermeye zorlamıştı. Mahmut'un yerine padişah olan III. Osman 65 yaşında idi. Yaşamını saray hapishanesi durumundaki Kafes'de geçirdiği için, devlet ve dünya işlerinden habersizdi. Padişah değişikliği hükûmet adamlarının değişmesine yol açabilirdi. Büyükelçinin de âni ölümü Fransız çıkarlarını zedeleyebilirdi. Bu nedenle, İstanbul'a alelacele bir elçinin gönderilmesi gerekmekte idi. Bu yüzden, Charles de Vergennes adlı biri, eski büyükelçinin vefatından 15 gün sonra, olağanüstü büyükelçi olarak gönderilmiş, bir yıl sonra da normal büyükelçi olarak atanmıştır. 23 Mayıs 1755'te İstanbul'a gelip 7 Ocak 1769'da ülkemizden ayrıldığına göre 14 yıl görevde kalmıştır.

İstanbul'a tatlısu frengi (*levantinel*) bir hanımla evlenen ve bundan iki çocuk sahibi olan büyükelçi, durumdan Dışişleri Bakanı Choiseul'ü haberdar etmediği için geri çekilmiş bir süre gözden düşmüş, fakat, 16. Louis'nin başa geçmesi üzerine 6 Haziran 1774'te Dışişleri Bakanı olmuş ve 13 Şubat 1787'deki vefatına kadar bu görevde kalmıştır.

Talimatında, din konularına yer verildikten sonra, yeni padişahın İran'a ve (Venedik'e ait) Korfu'ya sefer açmasının önlenmesi önerilmektedir. Avusturya İmparatoriçesi Marie-Thérèse Silezya'yı geri almak üzere Prusya'ya saldırmadıkça Türklerin Macaristan'a saldırmamasının sağlanması istendikten sonra, Rusya'nın Bug ve Dinyester arasına yerleştirdikleri kuvvetler ve Polonya üzerindeki emelleri nedeni ile Osmanlılar bakımından arzettiği önem üzerinde durulmuştur. Yeni büyükelçi, selefi des Alleurs gibi, Osmanlı İmparatorluğu ile Prusya arasında andlaşma imzalanması için emir belleyecek, Kırım Hanı ile iyi ilişkiler sürdürecek ve Kabartay bölgesindeki Tatarlar hakkında bilgi toplayacaktır.

Vergennes ile ilgili başka bir olay, Baron de Tott'un kendisi ile birlikte gönderilmesidir. Türk ordusunun islahı görünümü altında İstanbul'a gönderilen Baron için de bir talimat hazırlanmış, bu talimat kendisine okutulmuş, fakat eline verilmemiştir. Hattâ, talimat kral ve yetkilileri tarafından da imzalanmamıştır.

15) Fransa'nın ülkemizde uzun süre kalan büyükelçilerinden biri de, François de Saint-Pries olmuştur. 13 Kasım 1768'de İstanbul'a gelen büyükelçi 1785 yılında geri çağırıldığına göre, padişah nezdinde 17 yıl görev yapmıştır.

Versay'da hazırlanıp 17 Temmuz 1768'de kendisine verilen talimatta, başlıca 4 nokta üzerinde durulmuştur: 1) Katolikliğin ve misyonerlerin desteklenmesi, 2) Ticaret konusu. Talimatta, din ve ticaretin birbirlerine bağlı olduğu hususu ayrıca belirtilmiştir, 3) Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu nezdinde azalmış olan itibarının yükseltilmesi, 4) Talimatta, İmparatorluğun durumu ve yakın ve uzak gelecekte çıkacak ihtilâllere de dikkat çekilmektedir.

16) Fransız Büyük İhtilâli'nden önceki son Fransız büyükelçisi, 23 Eylül 1784'te ülkemize gelmiş olan Auguste de Choiseul-Gouffier olmuştur. İstanbul'a 23 Eylül 1784'te ayak basan büyükelçi, 1792'de geri çağrılmıştır. Fakat, İhtilâl yönetimlerince cezalandırılacağını sanan Choiseul-Gouffier Rusya'ya sığınmış, orada 10 yıl kalmış, ülkesine 1802'de dönmüş, krallığın ihyası (*Restauration*) üzerine de devlet bakanı ve milletvekili olmuştur. 1817'de de ölmüştür.

Eski İstanbul büyükelçisi olup sonradan Dışişleri Bakanlığı'na getirilen Vergennes ile 16. Louis tarafından imzalanıp kendisine verilen talimatta, önce yine din, sonra ticaret konularına yer verilmiştir. Siyasal konuda, İmparatorluğun, Küçük Kaynarca Andlaşması'ndan sonra içine düştüğü çöküntüden söz edilerek büyükelçinin, Türk ordusuna her türlü yardımı yapması, bunun için de uzman ve öğretmen subay getirtmesi önerilmektedir.

Bundan sonra, İmparatorluğun Avrupa ülkeleriyle ilişkileri birer birer gözden geçirilmektedir.

Bu sırada Avusturya ile ittifak halinde bulunan Fransa, bu ülkenin elçisini desteklemekte, fakat Türkiye aleyhine girişimde bulunmamaktadır. Prusya ve Venedik'in emelleri dikkatle izlenecektir. Bâbıâli ile andlaşma imzalamış olan İspanya'nın din işlerine el atarak Fransa'ya rakip olabileceğine dikkat çekilmektedir. İngiliz ticareti biraz gerilemiştir, fakat bu ülkenin Karadeniz'de ağırlığını duyurmaya çalıştığı belirtilmektedir.

Talimatın sonlarında, padişahın mut-

lak otoritesine isyanların olumsuz etkisinden, devlet yönetimindeki gevşeklikten, yabancı düşmanlığından, yeniçerin başkaldırmalarından ve Mısır'ın bağımsızlık peşinde koşmasından söz edilmiştir.

*

İhtilâl öncesinde Fransa'nın Türkiye'ye göndermiş olduğu 16 sürekli büyükelçi hakkında verdiğimiz bu bilgiler, elçilerin listesi ve kendilerine verilen talimatların önemi hakkında bir özetten ibarettir. Fakat, bu kadarlık bir bilgi bile, talimatların tarihimiz bakımından büyük önemini ortaya koymaktadır. Hepsinin çevrilip, hitap halinde Türk okurlarını bilgilerine sunulmaları çok yararlı olacaktır.

Elçilerin Fransız Dışişleri Bakanlığı ile yazışmaları ayrı ciltler halinde toplanmıştır. Bunlar 100'ü aşmaktadır. Fakat, hepsi de birbirinden ilginçtir.

Her ülke kendi tarihini, kuşkusuz, önce kendi belgelerine göre yazar. Fakat, bunların yabancı belgelerle mukayeseli olarak incelenmesi karanlık kalmış noktalara ışık tutar. Talimatlar bu bakımdan çok önemlidir.

Vehbi BELGİL

"KİTABELER VE EDEBİYAT KRALLIK AKADEMİSİ"NDEN BAY SEVİN VE BAY FOURMONT'A TALİMAT YERİNE GEÇMEK ÜZERE VERİLMİŞ MUHTIRA

Padişahın İstanbul'a bir matbaa kurduğunu ve müftünün karşı koymasına rağmen, sadrazamın, ülkede bilimleri geliştirmeye karar verdiğini öğrenmiş bulunan Majesteleri, edebiyatın ilerlemesi ve kitaplığının zenginleştirilmesi için bu çok müsait durumdan yararlanmak istemiş bulunmaktadır.

Majesteleri, bu amaçla, Kitabeler ve Edebiyat Krallık Akademisi üyeleri Bay Sevin ve Bay Fourmont üzerinde durmuştur. Bu iki zatın eski dilleri bilmeleri ve eski Yunan ve Roma kültürleri uzmanı olmaları, bu kadar yararlı bir tasavvuru başarıya ulaştıracakları umudunu uyandırmıştır. Bu nedenle, Majesteleri, İstanbul'daki Büyükelçisi Bay Villeneuve'e bu iki zatı birlikte götürmesini ve orada iken de kendilerine her türlü desteği sağlamasını emretmiş bulunmaktadır.

İki bilginin bütün yapacakları, büyükelçi ile sıkı dostluk kurarak saygı ve güvenini kazanmak, bu yolla da, araştırmalarında kendilerini desteklemesini sağlamaktır. Kendileri, yabancılarla Hıristiyanlara çok kuşku ile bakılan ve bilimsel araştırmalara daha uzun süre önem verilmeyecek olan bir ülkede ne kadar dikkatli ve temkinli davranmaları gerektiğini de bir an akıllarından çıkarmamalıdırlar.

Bu iki zattan en çok beklenen şey, Padişahın kitaplığına girme müsaadesi almalarıdır. Çünkü, kitaplığın, İstanbul imparatorlarına eskiden ait bulunan eski yazmalarla dolu olduğu kuvvetle tahmin edilmektedir. Padişahın, yeni matbaasının işlerini yürütmekle görevlendirilen ve bu nedenle de söz konusu kitaplıkta yakın ilişkisi olması gereken Sait Ağa bu konuda kendilerine büyük yardımda bulunabilir. Bu nedenle de, önce bu zatla temasa geçmeleri gerekir. Bay Sevin ile Bay Fourmont, Sait Ağa'ya sunulmak üzere kendilerine teslim edilmiş bulunan mektuplarla Majestelerinin yine Sait Ağa'ya sunulmak üzere kendilerine vermiş olduğu Fransızca kitapları teslim edeceklerdir. Sait Ağa'nın bu kitapları çok seveceği sanılmaktadır; çünkü, bunlar, çeşitli Avrupa ülkelerinin tarihleri hakkında yazılmış kitapların en iyilerindendir.

Bilginler, Padişahın kitaplığına girebildikleri takdirde, burasının büyük ününe lâyık bir yer olup olmadığını kolayca anlayabileceklerdir. Fakat, üzerinde asıl durmaları gereken husus, kitaplıkta, Trogue Pompée gibi ünlü yazarların bizde matbaa baskısı da, elyazması da bulunmayan yapıtları ile Polybe'in, Tite Live'in bizde bulunmayan yapıtlarının mevcut olup olmadığını öğrenmeleri olmalıdır. Bundan başka bilginlerimiz, mezhep ayrılıklarının ilk başladığı zamandan bu yana yapıt vermiş olan kilise yazarlarının kitaplarına daha yakın ilgi gösterecekler ve Doğu dillerinde yazılmış olup ülkemizde çok az tanınan kitapları da inceleyeceklerdir. Söz konusu kitapları para veya mal mukabili elde etme müsaadesi aldıkları takdirde, durumdan büyükelçiyi haberdar edecekler ve Majesteleri için en uygun fiyat üzerinde anlaşmaya vardıktan sonra paranın ödenmesini kendisinden rica edeceklerdir. Ancak, ödenecek para büyük yekûn tuttuğu takdirde, kitapları almadan önce, durumdan, devlet bakanı Kont Bay de Maurepas'yı haberdar edeceklerdir.

Bilginlerimiz Padişahın kitaplığına giremedikleri takdirde Sait Ağa belki kendilerine kitapların listesini gösterebilir. Bu takdirde, bunlar üzerinde, yukarda sözü edilen incelemeleri yapabilirler ve bunların da satın alınması imkânı olup olmadığını araştırabilirler. Fakat, söz konusu kitapların alınabilmelerine müsait bir hava bulunmadığı takdirde, o zaman da bunların kendilerine en önemli görünenlerinin kopyalarını ya bizzat veya başkalarına çıkartma müsaadesi alacaklardır. Büyükelçi ile tercümanlar, kopya çıkaracakları bulmada kendilerine yardımcı olabilirler.

Bilginlerimiz, yukarda söylediklerimizin hiçbirini yapamadıkları takdirde, bizde mevcudu bulunmayan kitaplardan en ilginç olanlarını, hangi dilde yazılmış olurlarsa olsunlar, kitapçılardan veya özel kişilerden temine çalışacaklar ve mümkün olan en ucuz fiyata satın alacaklardır. Fakat, bu takdirde, bilginlerimiz, Aynaroz manastırlarına uğramadan ülkeye dönmemelidirler. Kolaylıkla satın alabilecekleri kitaplardan buralarda çok sayıda olmak üzere bulabilecekleri kuşku götürmez. Çünkü din adamları bu tür kitaplara fazla değer vermezler ve bunları az bir şey karşılığı verebilirler. Bununla birlikte, bilginlerimiz bu manastırlarda isteklerine ulaşabilmek için kitapları ele geçirmeye fazla hevesli görünmemeli ve buralara, bu kadar ünlü yerleri gezip görmek ve manastırlarda yaşayanların sefaletlerini hafifletmek için geldikleri havasını yaymaya çalışmalıdırlar.

Bay Sevin ile Bay Fourmont'nun şu hususa da dikkatlerini çekmek yerinde olur: Kendilerinin asıl görevi Majestelerinin kitaplığı için kitap bulup almak olmakla birlikte, başka bir görevleri de kitaplıkta bulunmayan her türlü madalyaları bulup almayı ihmal etmemek ve mümkün olduğu takdirde eski kitabeler getirmek veya hiç olmazsa bunların krokilerini yapıp bulundukları yerleri açıkça belirtmeleridir.

Bilginlerimizin hiçbir zaman akıllarından çıkarmamaları gereken bir husus da şudur: "Durumları ve yaptıkları işler hakkında her fırsattan yararlanarak Kont Bay de Maurepas'ya bilgi vermelidirler. Bu yolla, sorabilecekleri bütün hususlar hakkında Majestelerinin görüşlerini öğrenebilirler.

Fontainebleau'da 24 Ağustos 1728'de yazılmıştır.

Louis
Phelippeaux

Uzakdoğu ve Ortadoğu'nun yalnız hammadde bakımından değil, kültür ve sanat bakımından da birer hazine olduklarını bilen Batı ülkeleri bu konularla da yakından ilgilenmişler, birçok kimseleri bu işlerle görevlendirmişlerdir. Aşağıda çevirisi sunulan metin bunun bir örneğidir. Yazı, Fransa Kralı 15. Louis adına Dışişleri Bakanı tarafından iki bilgine verilmiş bir talimattır.

İşin önemi nedeniyle, bugün bu işler 'kültür ataşeleri'ne yaptırılmaktadır.

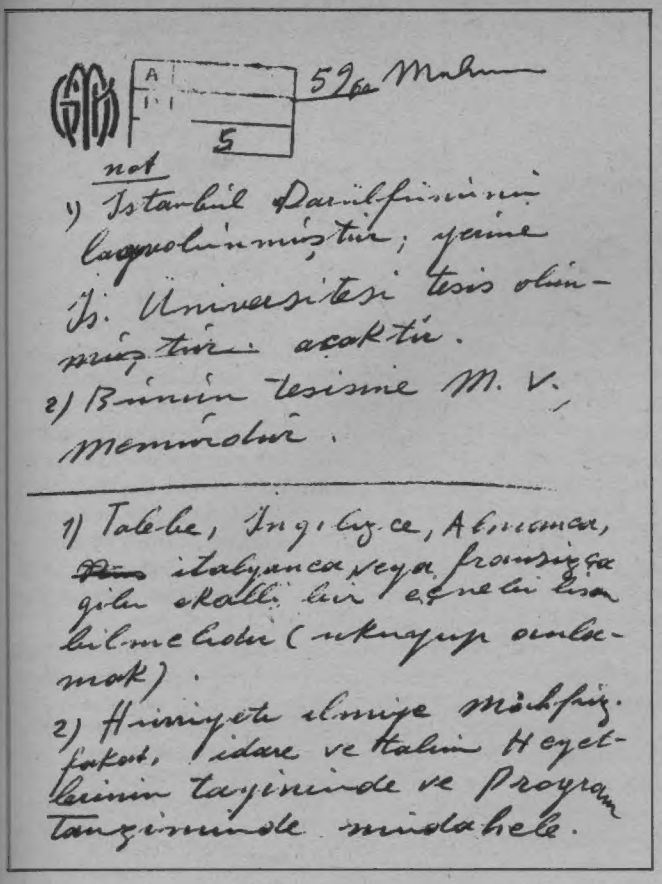

not
1) İstanbul Darülfünunu lağvolunmuştur; yerine İ. Üniversitesi tesis olunmuştur. acaktır.
2) Bunun tesisine M. V. Memurdur.

1) Talebe, İngilizce, Almanca, ~~Fransa~~ İtalyanca veya Fransızca gibi ekalli bir ecnebi lisanı bilmelidir (unutmayıp ilerletmek).
2) Himayeti ilmiye mülhiz. fakat, idare ve talim Heyetlerinin tayininde ve Program tanzimınde müdahele.

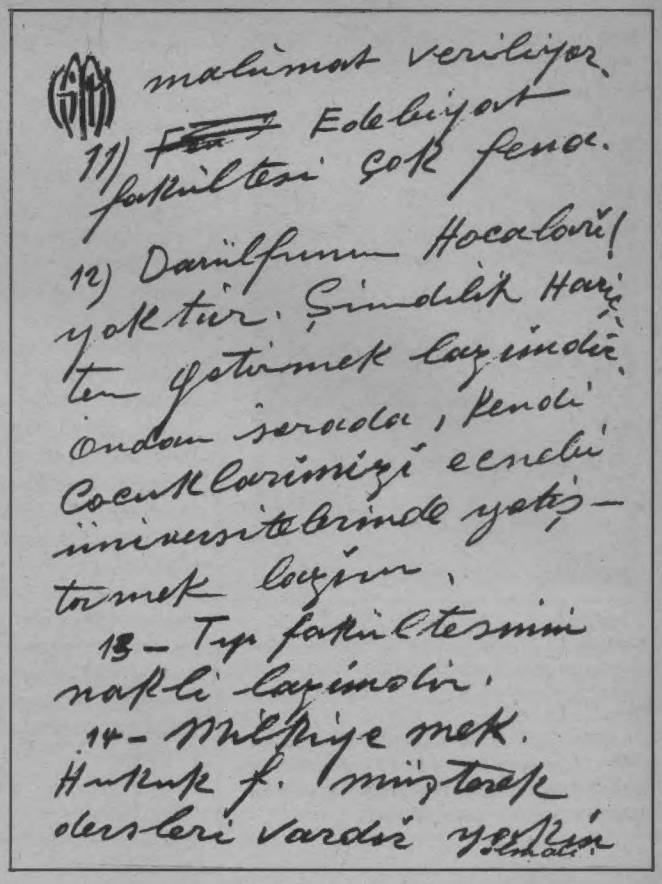

malumat veriliyor.
11) ~~Fen~~ Edebiyat fakültesi çok fena.
12) Darülfunun Hocaları! yoktur. Şimdilik Hariçten getirmek lazımdır. Ondan sonra, kendi çocuklarımızı ecnebi üniversitelerinde yetiştirmek lazım.
13 – Tıp fakültesinin nakli lazımdır.
14 – Mülhiye mektebi. Hukuk f. müşterek dersleri vardır yekdiğeri

YENİ BİR DERGİ VE 1933 ÜNİVERSİTE REFORMU HAKKINDA BİR BELGE

T.C. Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nca yılda üç kez (Mart, Temmuz ve Kasım aylarında) yayımlanacak olan *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*'nin ilk sayısı geçtiğimiz Kasım'da çıktı. Türk Tarih Kurumu Basımevi'nde itinalı bir dizgiyle birinci hamur kâğıda basılmış olan bu yayın organının satış fiyatı bin lira. 314 sayfa tutan ilk sayı, 18 makale içeriyor.

Biçimine bunca özen gösterilmesine karşın, dergideki yazıların çoğu, bu konuda artık gelenekleşen sıradan edebiyat düzeyinde: ne yeni bir bilgi getiriyor, ne değerli bir düşünce üretiyorlar. Yine de, makalelerden birkaçı görece ilginç sayılabilir. Bekir Sıtkı Baykal'ın Cumhurbaşkanlığı Arşivi'ndeki belgelerden aktardığı "Millî Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti," bunlardan biri. Aynı konuda, vaktiyle Afet İnan yayın yapmıştı. Sivas'ta Vali'nin, Defterdar'ın, Jandarma Kumandanı'nın ve Tuzla Müdürü'nün hanımları böyle bir dernek kurmuşlar. Bu yazıda, söz konusu derneğin 1919 Aralığı ile 1920 Nisanı arasındaki beş ay boyunca Mustafa Kemal Paşa ile yazışmaları verilmekte. 13 yazı dernekten Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkezi'ne (Heyet-i Temsiliye'ye ve TBMM Riyaseti'ne); 18 yazı Merkezden, 3 yazı da Sivas Valiliği'nden derneğe yazılmış. Metne eklenen, dernek başkanı Melek Hanım'ın eşi Sivas Valisi Reşit Paşa'yla ve iki kızıyla çekilmiş resimleri pek güzel. (Baykal Hoca, Reşit Paşa'nın 1939'da yayımlanan anılarına hiç değilse bir gönderme yapmalıydı!)

Bir başka, resimli yazı, "T.C.'nin Bakan ve Büyükelçilerinden Zekâi Apaydın'ın Albümü'nden" başlığını taşıyor (altı fotoğrafla bir biyografi özeti). Ergun Özbudun'un 20 Ekim 1923 tarihli *The Saturday Evening Post*'tan çevirdiği, o zaman Mustafa Kemal Paşa ile yapılmış bir röportaj izlenimlerinden seçme bölümler de, okunmaya değer.

Öteki makalelerden, başlığı belki en umut verici olanı, Bekir Tünay'ın "Mustafa Kemal ve İttihat ve Terakki" yazısı. Daha ziyade, Hürriyetin İlânı'ndan iki üç yıl önce Şam'da kurulan Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin Selânik'teki İttihat ve Terakki'ye "dönüşmesi" sorununu işleyen bu yazı, ne yazık ki hayli zayıf. Aynı konuyu, bir de genç bir Hollandalı yazarın kitabından okuyunca, aradaki farkı görüyorsunuz:

Erik Jan Zürcher, *The Unionist Factor-The Röle of the Committee of Union and Progress in the Turkish National Movement 1905-1926* [İttihatçı Etmeni- İttihat ve Terakki Komitesi'nin Türk Millî Hareketi'ndeki Rolü] (Leiden = E.J. Brill, 1984), "Preparing the Constitutional Revolution" [Meşrutiyet Devrimi'nin Hazırlanışı] bölümünde, s. 27-44.

Hemen belirteyim ki, makale sahibi Türkü de, kitap yazarı Hollandalıyı da tanımıyorum. Bekir Tünay'ın üslûbundan eski bir asker olduğu anlaşılıyor;* Dr. Zürcher ise, genç bir bilim adamı (1953 doğumlu). Böyle bir konuda, yerli bir yazarın daha kolay, hâkimiyet kurması gerekir ve beklenirken, her ikisi de ikinci elden kaynak kullanan iki yazar arasında, yabancının lehine açık bir düzey farkı var. Bu, neden ileri geliyor? Sorduğum sorunun zekâ, muhakeme gücü, çalışkanlık gibi terimlerle cevaplandırılabileceğini sanmıyorum. Tipik olarak, yerli yazar bir görev duygusuyla yola çıkıyor: belli iddiaları doğrulamayı, başkalarını da yanlış çıkartmayı baştan üstlenmiş. Yabancı yazarın ise, kendisini sadece tarihsel gerçeğe karşı borçlu hissettiği belli. Bu sayede, rahat yazıyor, zevkle okunuyor. Vardığı sonuçların korkulacak bir yanı da yok: Atatürk'ün yaptıkları küçülmüş falan olmuyor. Biz kendimizi böyle bir özgürlüğe lâyık görmedikçe, doğru dürüst yakın tarih yapmamız, boş bir hayal olarak kalacak.

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Prof.Dr. (Med.) Utkan Kocatürk'ün sunduğu, "Atatürk'ün Üniversite Reformu

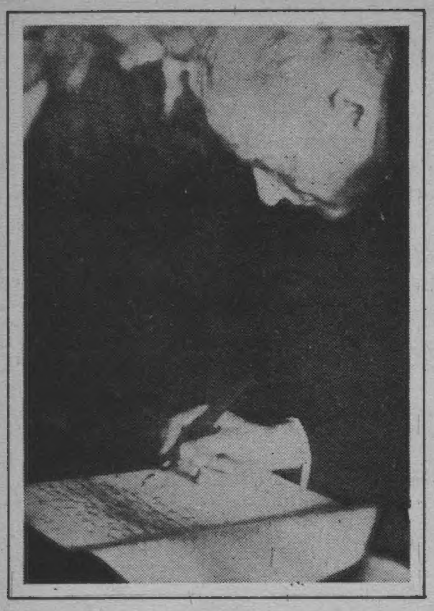

Atatürk, 15 Aralık 1930 günü İstanbul Darülfünunu'nu ziyaretinde Darülfünun Hatıra Defterine izlenimlerini yazıyor: "İstanbul Darülfünunu'nda yüksek profesörler ve kıymetli gençlerle yakından tanıştığımdan çok memnun oldum. İlim timsali olan bu yüksek müessesemizin büyük hizmetleriyle iftihar edeceğimize şüphe yoktur -Gazi Mustafa Kemal".

ile İlgili Notları" ise, *Tarih ve Toplum*'un 10'uncu (Ekim 1984) sayısında yayınlanan 1933 Darülfünun Tasfiyesi yazımızla yakından ilgili olduğu için, üstünde durulmaya değer. Kocatürk'ün 3+ 5 sayfalık makalesi (ve 85 sayfa tıpkıbasım eki!), aslı Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı'ndaki Atatürk Arşivi'nde bulunan, Prof. Malche'ın 29 Mayıs 1932 tarihli raporunu ve Atatürk'ün bu rapor hakkında kaleme aldığı notları aktarmakta. Yazar, herhangi bir yorum ve değerlendirme yapmadan, bu belgeyi vermekle yetinmiş.

Buraları okuyunca, Darülfünun tasfiyesinden bir yıl önce, Atatürk'ün bu konudaki görüşlerini öğrenmiş oluyoruz. Atatürk, Darülfünun'un öğretim üyelerini nicelik olarak fazla, nitelik olarak eksik buluyormuş. Bizim yazımızda da belirtildiği gibi, Darülfünun'da 240 öğretim elemanı vardı: 88 Müderris (Ordinaryüs), 44 Muallim (Profesör), 36 Müd. Muavini (Doçent) ve 72 Asistan.

Atatürk, bu sayıların yanına "çok" yazmış. 1932'de Darülfünun'un talebe mevcudu 2.500 dolaylarındaydı. On öğrenciye bir öğretim elemanı gibi bir oran, o dönem için yüksek sayılabilirdi. Fakat, eldeki verilere göre, bu oran fakülteler arasında hayli değişmektedir. Örneğin, kapatılmak istenen İlâhiyat Fakültesi'nde topu topu 3 talebeye karşılık 13 hoca vardır. Binden fazla öğrencisi olan Hukuk'taysa 25 hoca.

Atatürk'ün, hiç değilse birkaç yıl için özerkliğin kaldırılmasıyla, öğretim üyesi atamalarının Bakanlıkça yapılmasından yana olduğu anlaşılıyor. Notlarında, o zamanki öğretim üyelerinin niteliklerini beğenmediği için ("şahsî mütalâa ve araştırmaya sevkeden tarzda tedris yok. Ansiklopedik malûmat veriliyor"), onları toptan "yok" saymak eğiliminde bulunduğu; yerlerine "şimdilik hariçten getirmek lâzımdır. Ondan sonra da, kendi çocuklarımızı ecnebi üniversitelerinde yetiştirmek" dediği görülüyor. Fakat bu sırada "hürriyet-i ilmiye" nasıl "mahfuz" tutulacak, orası belli değil. Öğrencileri "şahsî mütalâa ve araştırmaya sevkeden tarzda" bir eğitimin, özerk olunmadan verilebileceği de kuşkulu.

Yeni Üniversite'nin özerklikten yoksun kaldığı 1933-1946 arasında ve YÖK'ten bu yana deneyim, amaçlara erişmek bakımından böyle soruların haklılığını vurgulamakta. *Attıklarınız, nasılsa başlarının çaresine bakarlar; ama üniversitenin havasını kaçırırsanız, elinizde disiplin diye kuru bir kabuk kalır.*

Mete TUNÇAY

* Ne de olsa, profesyonel bir tarih yazarı, Yılmaz Öztuna'nın *Bir Darbenin Anatomisi* ve Cemal Kutay'ın yayımladığı *Talât Paşa'nın Gurbet Hatıraları* gibi kitaplardan yararlansa bile, örneğin konuyla ilgili şu makaleyi görmezlikten gelmezdi:
Prof.Dr. Münir Aktepe, "Atatürk'ün Sofya Ataşeliği'ne kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti ile olan münasebetleri ve bu hususla alakalı bir belge," Belleten, XXXVIII (1974), s. 263-294.

Librairie de Péra

Fondé en 1940

BOUQUINISTE- SECOND-HAND BOOKS

Christian Zimmer, Cinéma et Politique • **Kurt Reinhard,Türkische Musik** • Baudelaire, Les Fleurs du Mal • **Kurt Bittel, Les Hittites** • Benoite Groult, Le féminisme au masculin • Dashiell Hammett, Red Harvest • **G.C. Lepschy, la linguistique structurale** • Virginia Woolf, Trois Guinées • **Otto Jespersen, nature, évolution et origines du langage** • **Nimet Arzık, Anthologie des Poetes Turcs contemporains** • Mark Edwards, PHOTOGRAPY • The NEW YORKER Album of Drawings • **Lillian Hellman, Pentimento** • Marios Nikolanakos, Politische Ökonomie der Gastarbeiter-frage • **Benjamin Coriat Science, Technique et Capital** • Georg Lukacs, Asthetik • Basil Davidson, Africa in Modern History • **Lorca, Three Tragedies** • Rudolf Bahro, DIE ALTERNATIVE • **Ella Kazan, The Understudy** • Gisèle Halimi, La cause des femmes • a.v. lounatcharsky, théâtre et révolution • **Bertolt Brecht, Gesammelte Werke** • Pier Paolo Pasolini, L'expérience hérétique • **Timothy Hilton, PICASSO** • Hans Richter, Dada art and Anti-Art • Ludwig Goldscheider, EL GRECO • **T. Allom, İstanbul Gravürleri** • Niyazi Sayın, Ebru • Classic and Jazz LP's..

YÜKSEKKALDIRIM NO: 22 TÜNEL-İSTANBUL TEL: 145 49 98

VİDEOSİNEMA

■ **VİDEOSİNEMA** Dünya Festivallerinde

■ **VİDEOSİNEMA** Yeşilçam Setlerinde

■ Dünyada Yankı Yapan Yeni Filmler AMADEUS/BALO/KAOS/GREMLİNS

■ Güzeller Evreni

Her Okuyucuya Bir Sinema Bileti Bir Gecelik Video Kaseti Bedava!